39

MARX-ENGELS

SEÇME MEKTUPLAR

Karl Marx-Friedrich Engels

Seçme Mektuplar

Çeviren
Alaattin Bilgi

EVRENSEL BASIM YAYIN

K. Marx-F. Engels
Seçme Mektuplar 1844-1895
Çeviren: *Alaattin Bilgi*
Evrensel Basım Yayın -*37*
Kapak Düzeni: *Ladin Reklam*, Tel: 283 36 75
Evrensel Basın Yayın'da
Birinci Baskı: *Ekim 1996*, *Yaylacık Matbaası*

ISBN 975-7837-74-1

EVRENSEL BASIM YAYIN
Kuledibi-Büyükhendek Caddesi No: 7/4 Tünel-İstanbul
Tel: 0212 293 63 45 - 7 Fax: 0212 293 63 31

K. Marx-F. Engels
Seçme Mektuplar
1844-1895

çeviren:
Alaattin Bilgi

EVRENSEL BASIM YAYIN

Bu kitapta derlenmiş yazışmalar için esas olarak, aşağıda künyeleri yazılı iki kitaptan yararlanıldı:

Karl Marx and Friederich Engels
Selected Correspondence
Progress Publishers • Moscow
First printing 1955, 1965

Marx-Engels
Lettres sur "Le Capital"
Éditions Sociales, Paris.
© 1964, 1972

İÇİNDEKİLER

K. MARX-F. ENGELS, SEÇME MEKTUPLAR, 1844-1895 11
ÖNSÖZ 12
MARX-ENGELS YAZIŞMALARI 17
BİRİNCİ KISIM, Çeşitli Konulardaki Mektuplar 19
ENGELS'ten PARİS'teki MARX'a, *19 Kasım 1844* 20
ENGELS'ten PARİS'teki MARX'a, *20 Ocak 1845* 22
MARX'tan PARİS'teki P. V. ANNENKOV'a, *28 Aralık 1846* 25
MARX'tan NEW YORK'taki J. WEYDEMEYER'e, *5 Mart 1852* 38
JENNY MARX'tan WASHINGTON'daki
A. CLUSS'a, *28 Ekim 1852* 42
ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a, *26 Mayıs 1853* 44
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *2 Haziran 1853* 46
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *25 Mart 1868* 49
MARX'tan HANNOVER'deki
L. KUGELMANN'a, *11 Temmuz 1868* 52
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *10 Ekim 1868* 55
MARX'tan LEIPZIG'deki
WILHELM LIEBKNECHT'e, *6 Nisan 1871* 56
MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a, *12 Nisan 1871* 57
MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a, *17 Nisan 1871* 59
MARX'tan PARİS'teki LEC FRANKEL ve
LOUIS–EUGENE VARLIN'e, *13 Mayıs 1871* 61
MARX'tan LONDRA'daki E. S. BEESLY'e, *12 Haziran 1871* 63
ENGLES'ten HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a, *12 -17 Eylül 1874* 66
ENGELS'ten ZWICKAU'daki A. BEBEL'e, *18-28 Mart 1875* 68
MARX'tan BRUNSWICK'teki W. BRACKE'ye, *5 Mayıs 1875* 76

ENGELS'ten LEIPZIG'deki A. BEBEL'e, *12 Ekim 1875* 79
ENGELS'ten LONDRA'daki P. L. LAVROV'a, *12-17 Kasım 1875* 82
MARX'tan HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a, *19 Ekim 1877* 86
MARX'tan HAMBURG'daki W. BLOS'a, *10 Kasım 1877* 88
MARX'tan LA HAYE'deki
F. DOMELA-NIEUWENHUIS'e, *22 Şubat 1881* 89
MARX'tan ST. PETERSBURG'daki V. İ. ZASULİÇ'e, *8 Mart 1881* 91
ENGELS'ten G. DEVILLE'e, *12 Ağustos (18)83* 93
ENGELS'ten G. DEVILLE'e, *8 Temmuz 1884* 95
ENGELS'ten G. DEVILLE'e, *7 Nisan (18) 88* 96
ENGELS'ten STUTTGART'taki C. SCHMIDT'e, *5 Ağustos 1890* 98
ENGELS'ten KÖNİGSBERG'deki J. BLOCH'a, *21-22 Eylül 1890* 101
ENGELS'ten BERLİN'deki C. SCHMIDT'e, *27 Ekim 1890* 104
ENGELS'ten BERLİN'deki F. MEHRING'e, *14 Temmuz 1893* 111
ENGELS'ten ST. PETERSBURG'daki
N. F. DANIELSON'a, *17 Ekim 1893* 116
ENGELS'ten BRESLAU'daki B. BORGIUS'a, *25 Ocak 1894* 119
ENGELS'ten KİEL'deki F. TÖNNİES'e, *24 Ocak 1895* 123
ENGELS'ten W. SOMBART'a, *11 Mart 1895* 125
ENGELS'ten STUTTGART'taki K. KAUTSKY'ye, *1 Nisan 1895* 129
ENGELS'ten PARİS'teki P. LAFARGUE'a, *3 Nisan 1895* 130

İKİNCİ KISIM, Kapital Üzerine Mektuplar 131
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *2 Nisan 1851* 132
MARX'tan WASHINGTON'daki A. CLUSS'a, *7 Aralık 1852* 133
MARX'tan WASHINGTON'daki A. CLUSS'a, *15 Eylül 1853* 134
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *10 Ocak 1857* 135
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *23 Nisan 1857* 136
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *18 Aralık 1857* 137
MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a, *21 Aralık 1857* 138
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *29 Ocak 1858* 139
MARX'tan DUSSELDORF'daki F. LASSALLE'a, *22 Şubat 1858* 140
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *2 Mart 1858* 142
MARX'tan DUSSELDORF'daki F. LASSALLE'a, *11 Mart 1858* 143
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *2 Nisan 1858* 145

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a, *9 Nisan 1858* 150
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *31 Mayıs 1858* 151
MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a, *12 Kasım 1858* 152
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *29 Kasım 1858* 153
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *13-15 Ocak 1859* 154
MARX'tan MILWAUKEE'deki J. WEYDEMEYER'e, *1 Şubat 1859* 155
MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a, *28 Mart 1859* 157
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *22 Temmuz 1859* 158
MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a, *6 Kasım 1859* 159
ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a, *31 Ocak 1860* 160
MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a, *15 Eylül 1860* 162
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *6 Mart 1862* 163
MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a, *16 Haziran 1862* 164
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *18 Haziran 1862* 166
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *2 Ağustos 1862* 168
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *8 Ağustos 1862* 173
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *20 Ağustos 1862* 175
ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a, *9 Eylül 1862* 177
MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a, *28 Aralık 1862* 178
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *24 Ocak 1863* 180
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *29 Mayıs 1863* 181
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *6 Temmuz 1863* 182
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *15 Ağustos 1863* 187
MARX'tan SOLINGEN'deki K. KLINGS'e, *4 Ekim 1864* 188
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *31 Temmuz 1865* 189
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *20 Kasım 1865* 190
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *10 Şubat 1866* 191
MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a, *13 Ekim 1866* 192
MARX'tan CENEVRE'deki J. BECKER'e, *17 Nisan 1867* 194
MARX'tan NEW YORK'taki S. MEYER'e, *30 Nisan 1867* 195
MARX'tan L. BÜCHNER'e, *1 Mayıs 1867* 197
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *22 Haziran 1867* 199
ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a, *26 Haziran 1867* 202
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *27 Haziran 1867* 203
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *16 Ağustos 1867* 205

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *24 Ağustos 1867* 206
ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a, *26 Ağustos 1867* 208
MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a, *11 Ekim 1867* 209
ENGELS'ten NEW YORK'taki S. MEYER'e, *18 Ekim 1867* 210
ENGELS'ten HANNOVER'deki
L. KUGELMANN'a, *8-20 Kasım 1867* 211
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *8 Ocak 1868* 213
MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a, *6 Mart 1868* 215
ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a, *26 Nisan 1868* 217
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *30 Nisan 1868* 218
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *7 Mayıs 1868* 221
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *16 Mayıs 1868* 223
MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a, *10 Ekim 1868* 224
MARX'tan HANNOVER'deki
L. KUGELMANN'a, *27 Haziran 1870* 225
MARX'tan LEIPZIG'deki W. LIEBKNECHT'e, *13 Nisan 1871* 227
MARX'tan ST. PETERSBURG'daki
N. F. DANIELSON'a, *13 Haziran 1871* 228
MARX'tan ST. PETERSBURG'daki
N. F. DANIELSON'a, *9 Kasım 1871* 229
MARX'tan ST. PETERSBURG'daki
N. F. DANIELSON'a, *28 Mayıs 1872* 230
MARX'tan HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a, *21 Haziran 1872* 232
ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a, *6 Mart 1877* 234
MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e, *7 Mart 1877* 235
MARX'tan ST. PETERSBURG'daki
N. F. DANIELSON'a, *15 Kasım 1878* 237
MARX'tan ST. PETERSBURG'daki
N. F. DANIELSON'a, *10 Nisan 1879* 238
MARX'tan İTALYA'daki C. CAFIERO'ya, *29 Temmuz 1879* 240
MARX'tan LA HAYE'deki
F. DOMELA-NIEUWENHUIS'e, *27 Haziran 1880* 241
MARX'tan ST. PETERSBURG'daki
V. İ. ZASULİÇ'e, *8 Mart 1881* 242
ENGELS'ten LONDRA'daki P. L. LAVROV'a, *2 Nisan 1883* 244

ENGELS'ten LA HAYE'deki
F. DOMELA-NIEUWENHUIS'e, *11 Nisan 1883* 245
ENGELS'ten HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a, *29 Haziran 1883* 246
ENGELS'ten LEIBZIG'deki A. BEBEL'e, *30 Ağustos 1883* 147
ENGELS'ten ZÜRİH'teki K. KAUTSKY'ye, *18 Eylül 1883* 248
ENGELS'ten ZÜRİH'teki E. BERNESTEIN'a, *Ağustos 1884* 250
ENGELS'ten HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a, *3 Haziran 1885* 251
ENGELS'ten ST. PETERSBURG'daki
N. F. DANIELSON'a, *8 Ağustos 1885* 252
ENGELS'ten HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a, *29 Nisan 1886* 253
ENGELS'ten STUTTGART'taki K. KAUTSKY'ye, *28 Ocak 1889* 254
ENGELS'ten ST. PETERSBURG'daki
N. F. DANIELSON'a, *24 Şubat 1893* 256
ENGELS'ten STUTTGART'taki C. SCHMIDT'e, *12 Mart 1895* 257
ENGELS'ten VİYANA'daki V. ADLER'e, *16 Mart 1895* 261
ENGELS'ten ZÜRİH'teki S. BAUER'e, *10 Nisan 1895* 263
ENGELS'ten STUTTGART'taki K. KAUTSKY'ye, *21 Mayıs 1895* 264
ENGELS'ten İTALYA'daki F. TURATİ'ye, *28 Haziran 1895* 268

ENGELS'İN YAYIMLANMAMIŞ YEDİ MEKTUBU 269
1. FRİEDRİCH ENGELS'ten JENNY MARX'a, *9 Temmuz 1869* 270
2. FRİEDRİCH ENGELS'ten JENNY MARX'a, *8 Ağus(tos) 1869* 272
3. FRİEDRİCH ENGELS'ten JENNY MARX'a, *17 Mart 1870* 274
4. FRİEDRİCH ENGELS'ten JENNY LONGUET'e, *30 Ek(im) 1872* 277
5. FRİEDRİCH ENGELS'ten BAYAN MARX'a, *20 Ağustos 1876* 280
6. FRİEDRİCH ENGELS'ten
ELEANOR MARX-AVELING'e, *10 Kasım 1894* 282
7. FRİEDRİCH ENGELS'ten
ELEANOR MARX-AVELING'e, *4-5 Temmuz 1895* 283

K. MARX-F. ENGELS

SEÇME MEKTUPLAR
1844-1895

Çeviren: Alaattin Bilgi

ÖNSÖZ

Marksizmin kurucuları iki büyük dehanın, Marx ile Engels'in, yaşamları boyunca yazdıkları mektuplardan üç binden fazlası bulunabilmiş. Bu mektuplardan 265 tanesi İngilizce olarak ilk kez 1955 yılında Moskova'da, Progress Publishers tarafından *Selected Correspondance* (Seçme Mektuplar) başlığı altında yayınlanmış. Daha sonra 1964 yılında bu üç bin mektup içerisinden sadece Marx'ın başyapıtı *KAPİTAL* üzerine olan 234 mektup seçilerek Paris'te Editions Sociales tarafından, *Lettres Sur "Le Capital"*, ("Kapital" Üzerine Mektuplar) başlığı ile yayınlanmış.

Biz bu iki kitaptan seçtiğimiz 122 mektubu ve bu kitaplarda yer almayan, ancak önemli olduğuna inandığımız 3 mektubu, okurlarımızın bilgisine sunmak istedik. Bu mektuplardan Fransızca olanlarını Sayın Kerem Kurtgözü dilimize çevirdi ve böylece kitabımızın bir bütünlük kazanması sağlanmış oldu.

Seçtiğimiz 19 Kasım 1844 tarihli ilk mektubu Engels, doğum yeri olan –Prusya'nın Ren Eyaleti– Barmen'den o sırada Paris'te oturan Marx'a, çevresindeki emekçilerin sosyalizm yolundaki ilk adımlarını atmada yardımcı olmak için giriştiği çabaları ve bir yıl sonra yayımlanacak olan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* kitabının başlangıç çalışmalarından söz ediyor. Seçilen son mektup ise, İtalyan Sosyalist Partisi kurucularından Filippo Turati'ye yazılmış ve 28 Haziran 1895 tarihini taşıyor; yani, Engels'in ölümünden bir ay kadar önce yazılmış son mektuplarından.

***

Seçilen mektuplardan büyük bir kısmı, Marx'ın "... bütün sağlığımı, mutluluğumu ve ailemi feda etmiş olduğum kitabım" diye söz ettiği *Kapital* üzerine. Bu mektuplarda *Kapital*'in doğuşunun öyküsünü

–yazarın yaptığı ilk planlardan başlayarak, yıllar süren ekonomik incelemelerin sonucu bu plan üzerinde yaptığı değişiklikleri ve her adımda, dostu Engels'in düşüncelerini almak üzere yaptığı başvuruları– okur, ilgiyle izleyecektir.

Bu *yaratış sancısını* kısaca örneklemek gerekirse, sözgelimi, Engels'e yazdığı 2 Nisan 1851 tarihli mektupta –yani, *Kapital*'in yayınlanmasından on altı yıl önce– Marx, zaman bakımından çok iyimser bir tahminde bulunur ve "Çalışmalarımda o kadar ilerledim ki, beş hafta sonra bütün şu ekonomi pisliğini başımdan atmış olacağım." diye yazar. Hatta, British Museum kitaplığındaki çalışmalarını başka bir bilime kaydıracaktır, zira "Artık rahatsız olmaya başlamıştır."

Oysa Marx, "ekonomi pisliğini"(*) başından atarak "başka bir bilime kaymak" şöyle dursun, 1859'da yayımlanacak *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın ön çalışmalarına dalar gider. *Katkı*'nın yayınlanmasından sonra Marx bu kez de "İkinci Kısmın" hazırlığına başlar ve British Museum kitaplığının mahzenlerinde uzun saatler geçirir. *Katkı*'nın "İkinci Kısmı" diye niyetlendirdiği bölümün *KAPİTAL*'e dönüşmesinin öyküsü, 1862 yılı 28 Aralığı'nda Kugelmann'a yazdığı mektupla başlar ve 4 Ekim 1864'te Solingen'li işçi Karl Klings'e, "Şimdi artık birkaç ay içinde onu bitirmeyi ve burjuvaziye, kuramsal planda, bir daha belini doğrultamayacağı bir darbe indirmeyi umuyorum." sözleriyle devam eder.

31 Temmuz 1865'te Marx, Engels'e, "Kuramsal bölümü (ilk üç kitap) bitirmek için yazılacak üç kısım var. Sonra, tarihe ve kaynaklara ayrılan IV. Kitap gelecek." diyor ve buradan anlıyoruz ki, *Kapital* henüz bitmemiştir ama üç cilt olacağı kesinlik kazanmış, IV. Cildi oluşturacak "tarihi" bölüm, yani, "Artı-Değer Teorileri"nin kaleme alınması kesinleşmiştir. Nitekim bir yıl kadar sonra, 13 Ekim 1866'da Kugelmann'a yazdığı mektupta bu IV Cildin ayrıntıları verilir. J. Becker'e yazdığı 17 Nisan 1867 tarihli mektupta ise, *Artı-Değer Teorileri* dışında yapıtın üç cilt olarak yayınlanacağı belirtilir, "Adı: *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi.*" olacaktır. Böylece bu büyük yapıtın *adı* konulmuş olur.

(*) British Museum kitaplığındaki uzun incelemeleri sırasında Marx'ın "Artık rahatsız olmaya" başladığı, vülger iktisatçıların her satırını dikkatle okuduğu "ekonomi pisliği" olsa gerektir.

Ve ensonu, Marx'ın, 1867 yılı 16 Ağustos günü gece saat 2'de dostu Engels'e yazdığı mektup, "Sevgili Fred", diye başlar ve şu satırları taşır:

Böylece bu cilt bitmiş oluyor. Bu bir tek *senin* sayende mümkün oldu. Benim için katlandığın özveri olmasaydı, üç cilde ait o muazzam işin hiçbir zaman üstesinden gelemezdim. Seni teşekkürlerimle kucaklıyorum. ... Selamlar benim iyi ve sevgili dostum."

I. Cilt, 14 Eylül 1867'de Hamburg'da bin adet basılır. Ancak burada bir gerçeğe işaret etmek gerekir: Her ne kadar *Kapital*'den; Karl Marx'ın başyapıtı diye söz edilir ama, gerek yazımı sırasında özellikle teorik konularda Marx ile Engels'in sürekli işbirliği ve Engels'in eleştiri ve katkıları, gerekse II. ve III. Ciltlerin Marx'ın ölümünden sonra Engels tarafından baskıya hazırlanması, Önsöz'lerin yazılması, yabancı dillere çevrilirken 'editörlük'ten öte sorumluluklar yüklenmesi düşünülürse, *Kapital*'e, Marx ile Engels'in ortak yapıtları demek daha doğru olacaktır. Zaten ileride okuyacağı mektuplar; okurun, bu kanıya varmasını sağlayacaktır.

***

Kapital'in yayımlanmasından sonra gerçi Alman burjuva basını, yapıtı, Marx'ın deyimi ile "Sükût Suikasti" ile boğuntuya getirmek ister ama, bu sessizlik komplosu Engels'in manevrası ile ustaca aşıldığı gibi *Kapital*'in yabancı dillere çevrilmesi de sözkonusu olur. İlk kez Rus iktisatçısı N. F. Danielson, *Kapital*'i Rusça'ya çevirir ve I. Cilt 1872'de yayımlanır. Marx, Danielson'a yazdığı 20 Mayıs 1872 tarihli mektupla "çevirinin *şahane*" olduğunu söyler ve gönderdiği "güzelce ciltlenmiş nüsha için teşekkürlerini sunar."

Bu Rusça çeviriyi Fransızca çeviri izler ve Marx, sonuca varmakta aceleci olan Fransız okuru için "bildik bir biçeme kavuşsunlar diye birtakım pasajları Fransızca yeniden yazmak zorunda" kaldığını söyler.

Daha sonraki yıllarda Engels'in editörlüğü altında *Kapital*'in İngilizce çevirisi yayımlanır (1877) ve bunu hemen bütün dünya dillerindeki çeviriler izler.

***

Ağırlıklı olarak Marx ve Engels'in *Kapital* üzerine olan mektuplarını seçmekle beraber, bu iki düşünürün diğer konulardaki fikirlerini

içeren mektuplara da önemli bir yer ayırdık. Bu arada Marx'ın Proudhon üzerine düşünce ve yorumlarını içeren, Annenkov'a yazdığı 28 Aralık 1846 tarihli uzun mektubu özellikle seçtiğimiz gibi, sınıf mücadelesi ve proletarya diktatörlüğü konularındaki düşüncesini açıkladığı J. Weydemeyer'e yazdığı 5 Mart 1852 tarihli mektubunu da okurların bilgisine sunmak istedik.

Ayrıca Marx'ın ve Engels'in 1848 ayaklanmaları ve Paris Komünü üzerine olan mektuplarını özenle bir araya getirmeye çalıştık.

Kısa olmasına özen gösterdiğim bu Önsöz'de, seçilen mektupların teker teker içeriklerini özetlemek elbette yersiz ve olanaksızdır ama şu iki mektuba okurların dikkatlerini çekmeyi de uygun görüyorum: Bunlardan ilki, Jenny Marx'ın A. Cluss'a yazdığı ünlü *Köln'de Komünistlerin Yargılanması* ile ilgili 28 Ekim 1852 tarihli mektup –ki bu mektup, Marx-Engels yazışmaları içerisinde, bu iki düşünürün kaleminden çıkmayan tek mektuptur–; ikincisi, Engels'in, *'materyalist tarih anlayışına'* büyük bir açıklık kazandıran, J. Bloch'a yazdığı 21-22 Eylül 1890 tarihli mektuptur.

Kısaca söylemek gerekirse, Diyalektik ve Tarihi Materyalizmin yaratıcıları iki büyük filozofun ve iktisatçının yazışmalarından seçilen bu mektuplar, yalnız onların düşünce sistemindeki gelişmeleri ve açılımları aydınlığa kavuşturmakla kalmazlar, düşüncelerinin ayrılmaz parçası olan İNSANİ yönlerine de ışık tutarlar. Emek-sermaye çelişkisi üzerine oturmuş bulunan dünyamızda Marx ile Engels'in sadece teorik çalışmalarla yetinmeyip, proletaryanın örgütlenmesi çabasına ve sınıf mücadelesine aktif bir biçimde katılmış olmaları gerçeğini yansıtan mektuplar, sanırım bütün okurlarımızı yakından ilgilendiren mektuplar olacaktır.

Okurun konuları izlemesini kolaylaştırmak için bu mektupları kitabımızın Birinci Kısmında yazıldıkları tarih sırasına göre verdik; İkinci Kısımda ise *Kapital* üzerine olan mektupları yine tarihlerine göre sıraladık.

Mektuplara başlamadan önce, okurun, Lenin'in izleyen değerlendirmelerini dikkatle okumasını salık veririm.

***

Ve bugün dünyamızda "Globalleşme" olgusuyla birlikte dünya pazarlarının –üretimin ve tüketimin– bir avuç dev firmanın tekeline

geçmesi gerçeği karşısında biz, Karl Marx ve Friedrich Engels'in yüz elli yıl önce öne sürdükleri görüşlerinde ne denli isabetli olduklarını da görmekteyiz.

Bu kısa Önsöz'ü, Fransızca'dan yaptığı çevirilerle seçkimizin zenginleşmesine katkıda bulunan *Sayın Kurtgözü*'ne teşekkürlerimi sunmakla noktalamak isterim.

Alaattin Bilgi
Umurbey/Mayıs 1996

yazışmaların bilimsel ve politik değeri hesaba sığmaz büyüklüktedir. Bu yazışmalarda Marx ile Engels, okurların önüne yalnız bütün büyüklükleriyle apaçık çıkmakla kalmazlar, Marksizmin son derece zengin teorik içeriği de gözler önüne serilmiş olur; çünkü Marx ile Engels, mektuplarında, doktrinlerinin en değişik yönlerine tekrar tekrar dönerler ve daha önceki görüşleri ile kıyaslandığında o gün için en yeni, en önemli ve en güç sorunları vurgularlar, açıklığa kavuşturmaya çalışırlar ve yer yer de irdeler ve tartışırlar.

Okurun gözleri önüne bütün dünyadaki işçi sınıfı hareketinin tarihi –en önemli kavşaklarında ve en çetin noktalarında– çarpıcı bir tablo halinde serilmektedir. Ve belki de bundan daha değerli yanı, işçi sınıfı politikası tarihinin serimidir. Çok çeşitli fırsatlarda, Eski ve Yeni Dünya'nın çeşitli ülkelerinde ve farklı tarihsel anlarda Marx ile Engels, işçi sınıfının *politik* görevlerinin *serimi* konusunda çok önemli ilkeleri tartışmaya açmışlardır. Ve bu yazışmaların kapsadığı dönem, işçi sınıfının burjuva demokrasisinden ayrıldığı, bağımsız bir işçi sınıfı hareketinin doğduğu, proletaryanın uygulayacağı taktikler ile politikaların temel ilkelerinin billurlaştığı bir dönemdir. Çeşitli ülkelerdeki işçi sınıfı hareketinin, burjuvazinin batağa saplanması ve kokuşması, işçi sınıfına öncülük edenlerin günlük ufak tefek işlere gömülüp gitmeleri ve benzeri takıntılar sonucu oportünizmden gördüğü zararlara bugün için dikkatlerimizi ne kadar fazla çevirirsek bu yazışmaların içerdiği malzemelerin zenginliği o denli büyük değer kazanır. Bu mektuplarda, proletaryanın değişimi oluşturmaktaki *temel* amaçları derinlemesine bir kavrayışla sergilenmekte ve uygulama anındaki görev ve taktikler, oportünizme ya da devrimci lafebeliğine en küçük bir ödün verilmeksizin olağanüstü esneklikteki bir tanımlama ile verilmektedir.

Yazışmaların bütününün odak noktasını eğer tek bir sözcükle tanımlamak gerekirse; burada ifade edilen ve tartışılan düşüncelerin merkez noktası için kullanılacak sözcük, *diyalektik* sözcüğü olur. Diyalektik materyalizmin, bütün ekonomi politiğin ta temellerinden tutun da; tarihe, doğa bilimlerine, felsefeye ve işçi sınıfının politika ve taktiklerinin yeniden biçimlenmesine uygulanmasına kadar..."

V. İ. LENİN

BİRİNCİ KISIM

Çeşitli Konulardaki Mektuplar

ENGELS'ten PARİS'teki MARX'a

Barmen, 19 Kasım 1844.

... Bugünlerde, işçilerin yetiştirilmesi için dernekler kurmak üzere her yerde halk toplantıları yapıyoruz.[1]

Bizim Almanları harekete geçirmenin ve cahil cühela takımının dikkatini toplumsal sorunlara yöneltmenin iyi bir yolu da bu. Bu toplantılar, önceden polisten izin alınmaksızın hiç hazırlıksız yapılıyor. Köln'de, Tüzük Hazırlama Komitesi'nin yarısı bizim adamlarımız; Elberfeld'de, bizden en az bir kişi var ve Rasyonalistlerin yardımı ile iki toplantıda Sofuları fena halde bozguna uğrattık; büyük bir çoğunluk sağlanarak Tüzüğe, Hıristiyanlık ile ilgili hiçbir şey konmadı. Bu Rasyonalistlerin, teorik Hıristiyanlıkları ve pratik Tanrıtanımazlıkları ile kendilerini gülünç duruma düşürmelerini seyretmek, doğrusu pek hoştu. İlke olarak Hıristiyan muhalefeti çok haklı buluyorlardı ama pratikte, onlara kalırsa Hıristiyanlık her ne kadar toplumun temelini oluştursa da, Tüzükte tek sözcükle bile anılmamalıydı. Tüzük, toplumun bu yaşamsal ilkesi dışında her şeyi içerebilirdi! Bu delikanlılar, o gülünç tutumlarını sürdürmekte o denli inatçı idiler ki, benim tek kelime söylememe gerek kalmadı ve şimdiki koşullar altında arzu edebileceğimiz bir Tüzük çıkardık. Gelecek pazar bir toplantı daha yapılacak ama ben yarın Westfalia'ya gideceğim için buna katılamayacağım.

Boğazıma kadar İngiliz gazetelerine ve kitaplarına gömülmüş bulunuyorum ve bunlardan, İngiliz proletaryasının içinde bulunduğu koşullar üzerine yazacağım kitabım için bilgiler topluyorum. Topladığım malzemenin düzenlenmesi gibi işin en güç yanını bir iki hafta

önce bitirdiğime göre kitabın Ocak ayı ortasında ya da sonunda biteceğini sanıyorum. İngilizlere güzel bir suçlama belgesi armağan edeceğim. İngiliz burjuvazisini, bütün dünyanın gözü önünde, kitle halinde insan kırımı, soygunu ve benzeri türden suçlar işlemekle itham ediyorum. Bir de, ayrı bir baskısı yapılacak İngilizce bir önsöz yazarak bunu, İngiltere'deki parti liderlerine, yazarlara ve parlamento üyelerine göndereceğim. Bu zatlar beni hiçbir zaman unutamayacaklar. Ama şurası da açıktır ki; semerini döverken, eşeği dövmeyi de ihmal etmiyorum, yani Alman burjuvazisinin de en az İngilizler kadar berbat olduğunu, ancak onlar kadar gözüpek, tutarlı ve sinekten yağ sızdırma yöntemini bilmediklerinin de altını çiziyorum. Bu kitabı bitirir bitirmez, İngiltere'nin toplumsal gelişmesinin tarihini ele alacağım.[2]

Elimde bu konu için hazır malzeme bulunduğu ve bunlar kafamda bir düzene girdikleri ve tamamen aydınlığa kavuştukları için çok daha az çaba harcamam gerekecek. ...

(1) *İşçileri Geliştirme Dernekleri*: 1844 yazında Silezya işçilerinin ayaklanmasından korkuya kapılan liberal burjuvazinin girişimiyle 1844-45 yıllarında birkaç Prusya kentinde kurulmuştu ve amacı, *işçilerin dikkatini sınıf* çıkarları için mücadele etmekten başka yönlere çekmekti. Lakin ne kadar çaba gösterseler de burjuvazi ile egemen çevreler bu derneklere, suya sabuna dokunmayan insancıl bir nitelik veremediler ve bu tür örgütlenmeler, kentlerdeki halk kitleleri arasında politik eylemlerin büyümesini özendirdiği gibi, Almanya'daki geniş toplumsal tabakaların dikkatini toplumsal sorunlara yöneltti.

Bu gibi derneklerin kuruluş toplantıları ile tüzük tartışmalarını devrimci demokrat aydınlar, ilerici düşüncelerin halka maledilmesi ve yaygınlaştırılması ile ruhban sınıfının ve liberal burjuvazinin etkilerini karşılamak için kullandılar. Bu suretle, bu toplantılar ve dernekler, burjuva devriminin arifesinde Almanya'daki politik yaşamın hareketlenmesini yansıtan çelişik toplumsal sınıf çıkarlarının mücadele alanı haline geldi. Dernek faaliyetlerinin bu şekilde arzu edilmeyen yönde gelişmesinden ürken Prusya hükümeti, 1845 baharında, derneklerin tüzüğünü onaylamayı reddederek ve toplantılarını yasaklayarak bu işe hemen bir son verdi.

(2) Engels, İngiltere'nin toplumsal tarihi üzerine bir kitap yazmayı planlamış ve bu ülkede oturduğu sırada (1842 Kasımı ile 1844 Ağustosu arası) bu yapıt için malzeme toplamıştı. Başlangıçta, bu kitabın bir bölümünü İngiliz işçilerinin yaşam koşullarına ayırmayı düşünmüştü ama, proletaryanın burjuva toplumunda oynadığı rolün ayırdına varaşak, İngiliz işçi sınıfının durumunu ayrı bir kitapta anlatmaya karar verdi. Böylece, Almanya'ya dönüşünden sonra 1844 Eylülü ile 1845 Martı arasında kaleme aldığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* ortaya çıkmış oldu. 1845 baharı ile yazında İngiltere'nin toplumsal tarihi üzerindeki çalışmalarına devam ettiyse de bazı nedenlerle bu projeden 1847 yılı sonunda vazgeçti.

ENGELS'ten PARİS'teki MARX'a

Barmen, 20 Ocak 1845.

... Beni özellikle sevindiren şey, komünist literatürün Almanya'da artık alışılır hale gelmesidir; şimdi bu bir *fait accompli*.[3] Bir yıl önce bu tür literatür, Almanya dışında, Paris'te alışılır hale gelmiş, ya da daha doğrusu sadece bir varlık kazanmıştı, oysa şimdi, sıradan Almanların akıllarını karıştırmaya başlamıştır. Gazeteler, haftalıklar, aylıklar, üç aylıklar ve ilerleyen yedek ağır toplar, yani her şey en düzenli haliyle. Bütün bunlar öylesine yıldırım hızıyla olup bitti ki! Yeraltı propagandası da meyvelerini vermeye başladı; ne zaman Köln'e gitsem ya da bir birahaneye uğrasam, yeni gelişmelere, yeni din değiştirenlere tanık oluyorum. Köln toplantısı harikalar yarattı: İnsan yavaş yavaş, sessiz sedasız gelişen ve bizim doğrudan yardımımız olmaksızın oluşan ayrı komünist grupları keşfediyor.

Eskiden *Rheinische Zeitung*[4] ile birlikte yayımlanan *Gemeinnütziges Wochenblatt* şimdi bizim elimizde. Yönetimi D'Ester aldı ve ne yapabileceğini araştıracak. Ancak şimdi en çok gereksinme duyduğumuz şey, sorunları kendi kendilerine çözümleme isteğinde bulunan ama bunu beceremeyen birçok yarı okumuş insan için temel bilgileri verebilecek birkaç büyük yapıttır. Kimi noktalarda seni tatmin edecek düzeye gelmese bile, ekonomi politik üzerine olan kitabını kısa zamanda bitirsen çok iyi olur.[5] Seni tatmin etmemesi o kadar önemli değil. İnsanların kafaları olgunlaştı, demiri tavında dövmek gerek. Benim İngilizce yazdığım şeyler de az çok etkili ama, gerçekler yine de çok çarpıcı. İçerisinde bulunduğumuz zamanda Alman burjuvazisine karşı daha inandırıcı ve etkili bir şeyler ortaya koymak için keşke

ellerim daha serbest olsaydı. Biz Alman kuramcılar(*) ...gülünçtür, ama zamanımızın ve Alman ulusal bataklığının yok oluşunun bir işaretidir.(**) ...teorimizi bile geliştiremedik; Saçmalığın Eleştirisi'ni bile yayınlayamadık. Ama artık zamanı geldi. Bu nedenle onu nisandan *önce* hazır et. Benim yaptığımı yap. Eserini *mutlaka bitirmek istediğin* son bir tarih sapta ve kitabın derhal basılmasını sağla. Eğer bu orada mümkün değilse, Mannheim'da Darmstadt'ta ya da başka bir kentte bastır. Ama kitap mutlaka yakında ortaya çıkmalı.

Eleştirel Eleştiri'yi(6) yirmi formaya çıkarttığın haberi elbette beni epeyce şaşırttı. Ama iyi de olmuş. Böyle yapmasaydın şimdi ortaya çıkan şeyler kimbilir daha ne kadar zaman çekmecende kilitli kalırdı. Ama eğer kapakta benim adımı yine bıraktıysan bu biraz tuhaf olur, zira ben sadece bir buçuk forma kadar bir şey yazdım. Sana daha önce söylediğim gibi, Löventhal'den şimdiye kadar bir haber alamadığım gibi, kitabın çıkışı üzerine de bir şey duymadım; bunu elbette merakla bekliyorum.

Ben burada, kültür ve sanat yoksunluğunun zirvesinde dolaşan birisini imrendirecek bir yaşam sürmekteyim; sakin, dingin, dürüst ve saygınlık dolu bir yaşam. Odamda oturup çalışıyorum, dışarıya pek çıkmıyorum, bir Alman kadar ağırbaşlıyım. Bu böyle giderse korkarım Yüce Tanrı yazdıklarımdan dolayı beni affeder ve beni cennetine kabul edebilir. Burada, Barmen'de yeniden saygınlığımı kazanmaya başladığımı sana temin edebilirim. Ne var ki bütün bunlar benim canımı iyice sıkmaya başladı. Paskalya'dan önce buradan kaçıp kurtulmak istiyorum, herhalde Bonn'a giderim... Günboyu çingene pazarlığı çok korkunç, Barmen çok korkunç, zaman öldürmek çok korkunç ve hepsinden de beteri, sadece burjuva olarak kalmak değil, üstelik bir de, fiilen proletaryaya karşıt olan bir burjuva, bir fabrikatör olarak kalmak müthiş bir şey. Bizim ihtiyarın(***) fabrikasında birkaç gün kalmak, daha önce neredeyse görmezlikten geldiğim bütün o dehşeti kendi gözlerimle görmemi sağladı. İşime geldiği sürece bu adi pazarlamacılık işinde kalmak, sonra da polisçe yasaklanan bir şeyler çiziktirip, yüzümün akıyla sınırdan sıvışıvermek herhalde en iyisi olacak. Ama o vakte kadar bile dayanamayacağım. Eğer, şu İngiliz toplumu üzerine en korkunç hikâyeleri defterime her allahın günü kaydetme-

miş olsaydım, şimdiye çoktan pas tutmuş olurdum. Bu durum en azından kanımın öfkeyle kaynamaya devam etmesini sağladı. Belki de bir kimse eğer *yazı yazmıyorsa*, bir komünist olduğu halde, kendi dünyasında bir burjuva ve berbat bir pazarlamacı olarak kalabilir; ama, hem geniş bir komünist propaganda yürütüp aynı zamanda da, pazarlamacılıkla ve sanayicilikle uğraşırsa işte bu olmaz. Yeter artık. Paskalya'da buradan kaçacağım. Buna bir de, tepeden tırnağa koyu bir Hıristiyan-Prusyalı aileyi ekle: Hayır daha fazla dayanamacağım. Sonunda, kültürsüz ve zevksiz bir Alman haline gelebilir ve bunu komünizmin içine de taşıyabilirim.

Bu seferlik benim sana yaptığım gibi şimdi sen de beni uzun zaman mektup bekler halde bırakma. Henüz tanımadığım eşiniz ile selamlamaya değer herkese saygılar. Bir süre daha şimdiki adrese yaz. Buradan ayrılsam da mektupların bana ulaştırılacak.

Sevgiler,
F. E.

(3) Oldu bitti.

(4) *Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerse* (Ren Politika, Ticaret ve Sanayi Sorunları Gazetesi): 1842 yılı 1 Ocağı'ndan 1843 yılı 31 Martı'na kadar Köln'de yayımlanan günlük gazete. Bu gazete, Prusya mutlakiyetçilerine karşıt Ren bölgesi burjuvazisinin temsilcileri tarafından kurulmuştu. Marx, 1842 Nisanı'nda gazeteye katkıda bulunmaya başladı ve aynı yılın ekim ayında editörlerden biri oldu. Engels'in bazı yazıları da bu gazetede yayımlandı. Marx'ın editörlüğü sırasında gazete gitgide belirli biçimde devrimci demokrat bir nitelik kazandı. Hükümet, gazete üzerinde özel ve sıkı bir baskı uyguladı ve daha sonra tamamen gazeteyi kapattı.

(5) Engels, Marx'ın yazmayı planladığı ama bitiremediği *Kritik der Politik und Nationalökonomie* (Politikanın ve Ekonomi Politiğin Eleştirisi) adını alacak kitaba değiniyor.

(6) Friedrich Engels ve Karl Marx, *Die heillige Familie oder Kritik der kritischen Kritik* (Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi)

(*) Mektup bu noktada okunmaz hale gelmiş.

(**) " " " " "

(***) Engels'in babası Friedrich Engels.

MARX'tan PARİS'teki P. V. ANNENKOV'a

Brüksel, 28 Aralık 1846.

Sayın Bay Annenkov,

1 Kasım tarihli mektubunuza yanıtımı, kitapçım bana Bay Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi* başlıklı kitabını daha geçen hafta göndermemiş olsaydı çok daha önce almış olacaktınız. Kitap hakkındaki görüşlerimi size hemen bildirebilmek için kitabı iki günde baştan sona okudum. Kitabı çok aceleyle okuduğum için ayrıntılara giremem ama, size kitabın üzerimde bıraktığı genel izlenimi söylebilirim. Eğer isterseniz ikinci mektupta ayrıntılara da girebilirim.

İçtenlikle itiraf etmeliyim ki, bütünüyle kitabı kötü buldum, hem de çok kötü. Siz de mektubunuzda, Bay Proudhon'un o biçimden yoksun ve alayişli yapıtında[7] sergilediği "yamalı Alman felsefesi"ne güldüğünüzü ama, ekonomik savların bu felsefi zehirden etkilenmediğini tahmin ettiğinizi yazıyorsunuz. Ben de, ekonomik savlardaki yanlışlıkların Bay Proudhon'un felsefesine bağlamaktan çok uzağım. Bay Proudhon'un bize ekonomi politiğin yanlış bir eleştirisini vermesi, saçma bir felsefi teoriye bağlı bulunmasından dolayı değildir, saçma bir felsefi teoriyi bize sunması, bugünün toplumsal sistemini, daha pek çoğu gibi Bay Proudhon'un da Fourier'den ödünç aldığı bir sözcükle anlatmam gerekirse *engrènement*[*]'i içerisinde anlayamadığı içindir.

Peki, Bay Proudhon niçin durmadan Tanrı'dan, evrensel akıldan, hiç yanılmayan, çağlar boyunca kendisine hep eşit kalmış ve insanın gerçeği bilebilmesi için sadeye doğru bir bilince varması yeterli olan, insanlığın kişisel olmayan aklından söz ediyor? Kendisine özgür ve

gözüpek bir düşünür görüntüsü vermek için o halsiz Hegelciliğe niçin sığınıyor?

Bu, çözülmesi olanaksız bilmecenin ipuçlarını da yine kendisi veriyor. Bay Proudhon, tarihte bir dizi toplumsal gelişme görüyor; tarih içerisinde gerçekleşmiş gelişmeler buluyor; ensonu, insanların bireyler olarak, ne yaptıklarını bilmediklerini, kendi hareketleri konusunda devamlı yanıldıklarını, yani, kendi toplumsal gelişmelerinin ilk bakışta, kendi bireysel gelişmelerinden büsbütün ayrı, farklı ve bağımsız olduğunu keşfediyor. Bu olguları açıklayamıyor ve bu yüzden de, evrensel aklın kendisini ortaya koyduğu varsayımı imdadına yetişiyor. Mistik nedenler, yani, sağduyudan yoksun sözler icat etmekten daha kolay ne var ki.

İnsanlığın tarihsel gelişimi konusunda hiçbir şey anlamadığını kabul etmekle Bay Proudhon –o bu gerçeği, Evrensel Akıl, Tanrı, vb. gibi tumturaklı sözler kullanmakla itiraf etmiş oluyor– *ekonomik gelişmeyi* anlamaktan aciz olduğunu da üstü kapalı ve kaçınılmaz biçimde itiraf etmiş olmuyor mu?

Biçimi ne olursa olsun, toplum nedir? İnsanların karşılıklı eylemlerinin ürünü. İnsanlar, şu ya da bu toplum biçimini seçmekte özgür müdürler? Asla. Üretim, ticaret ve tüketimdeki gelişmenin belli bir aşamasında, buna tekabül eden toplumsal bir yapı, bir aile örgütlenmesi, toplumsal bir düzen ya da sınıflar, tek sözcükle, buna tekabül eden bir sivil toplum bulursunuz. Belli bir sivil toplum bulunduğunu varsayarsanız, bu sivil toplumun sadece resmi bir ifadesi olan, belirli politik koşulları taşıyan bir sistem elde edersiniz. Bay Proudhon bunu hiçbir zaman anlayamayacak, çünkü o, devletten sivil topluma ulaşmakla, yani toplumun resmi özetinden resmi topluma ulaşmakla büyük bir iş yaptığını sanıyor.

İnsanların, –tarihlerinin temeli olan– *kendi üretken güçlerini* seçmede özgür bulunmadıklarını, zira, her üretken gücün, edinilmiş bir güç olduğunu, daha önceki faaliyetin bir ürünü olduğunu söylemeye gerek yoktur. Zaten bu nedenle, üretken güçler, pratik insan enerjisinin sonucudur; ama bu enerji de insanların kendilerini içinde buldukları durum koşullandırdığı gibi, o ana kadar edinilmiş üretici güçlerle, kendilerinden önce ortaya çıkmış, yani kendi eserleri olmayan, bir

önceki kuşağın ürünü olan toplumsal biçim tarafından belirlenir. Bu yalın gerçek nedeniyledir ki, birbirini izleyen her kuşak; kendini bir önceki kuşağın edindiği üretken güçlerin sahibi olarak bulur ve bu, yeni üretime hammadde gibi hizmet ederek insanlık tarihinde bir tutarlık oluşur, bir insanlık tarihi biçimlenir ve insanların üretici güçleri ve ona bağlı olarak da toplumsal ilişkileri geliştiği ölçüde de bu tarih, insanlığın tarihi olur. Buradan zorunlu olarak şu sonuç çıkar ki, insanların toplumsal tarihi, farkında olsalar da olmasalar da, kendi bireysel gelişmelerinin tarihinden başka bir şey değildir. Kendi maddi ilişkileri, aralarındaki bütün ilişkilerin temelidir. Bu maddi ilişkiler, kendi maddi ve bireysel etkinliklerinin içinde gerçekleştiği biricik zorunlu biçimlerdir.

Bay Proudhon, fikirlerle şeyleri birbirine karıştırıyor. İnsanlar kazandıkları şeylerden asla vazgeçmezler ama bu, belli bazı üretken güçleri elde etmelerine elverişli olan toplumsal biçimlerden de asla vazgeçmezler anlamına gelmez.

Tam tersine, elde edilen sonuçlar ile uygarlığın meyvelerinden yoksun kalmamak için, ticaretlerini sürdürme biçimlerinin ulaşılmış bulunan üretken güçlere tekabül etmediğini gördükleri anda, bütün eski geleneksel toplumsal biçimleri değiştirmeye zorlanırlar. Burada "ticaret" sözcüğünü, Almanca'da *Verkehr* sözcüğünü kullandığımız gibi en geniş anlamında kullanıyorum. Örneğin: Ayrıcalıklar, lonca kurumu ve korporasyonlar, Ortaçağ'ın düzenleyici rejimi, bunların hepsi de, edinilmiş üretici güçlere ve daha önce var olan ve bu kurumların içinden çıktıkları toplumsal koşula uygun düşen toplumsal ilişkilerdi. Korporasyonlar ile düzenlemeler rejiminin koruması altında sermaye birikimi olmuş, denizaşırı ticaret gelişmiş, sömürgeler kurulmuştur. Lakin eğer insanlar, bu meyvelerin olgunlaşmasını sağlayan toplumsal biçimleri aynen sürdürmek çabasına düşselerdi, o meyvelerden yoksun kalırlardı. İki büyük gök gürlemesi, 1640 ve 1688 devrimlerinin patlak verme nedeni işte budur. Bütün o eski ekonomik biçimler, bunlara uygun düşen toplumsal ilişkiler, eski sivil toplumun resmi ifadesi olan politik koşullar İngiltere'de yerle bir olmuştur. Şu halde, insanların ürettikleri, tükettikleri ve değişim yaptıkları bütün ekonomik biçimler *geçici ve tarihseldir.* Yeni yeni üretken güçlerin kazanımı ile insanlar, üretim biçimlerini değiştirdikleri gibi, bu üre-

tim biçimi ile de sırf bu üretim biçimi için gerekli olan bütün ekonomik ilişkileri de değiştirirler.

Bay Proudhon'un bir türlü anlayamadığı ve bunu da pek belli etmediği şey, işte budur. Tarihin gerçek hareketini izleyebilme yeteneğinden yoksun olan Bay Proudhon, diyalektik olduğunu cafcaflı bir biçimde öne sürdüğü hayaletler üretmekle meşgul. On yedinci, on sekizinci ya da on dokuzuncu yüzyıllardan söz etmek gereğini duymuyor, çünkü onun tarihi, sisli bir hayal aleminde geçiyor ve zaman ile mekanın üzerinde yükselip gidiyor. Onun görüşüne göre insan; fikir ve sonsuz aklın kendisini ortaya koyabilmek için kullandığı bir araçtan başka bir şey değildir. Bay Proudhon'un sözünü ettiği *evrimler*, mutlak fikrin gizemli dölyatağı içerisinde oluşan evrimler olarak anlaşılmalıdır. Bu gizemli ifadenin üzerindeki örtüyü kaldırırsanız, Bay Proudhon'un, kendi kafasının içinde düzenlenmiş ekonomik kategoriler ile yüz yüze gelirsiniz. Bu düzenin, çok düzensiz bir zihnin düzeni olduğunu kanıtlamak için benim kendimi fazla sıkıntıya sokmama gerek olmadığı apaçıktır.

Bay Proudhon kitabına, onun gözde konusu olan *değer* üzerine bir denemeyle başlıyor. Ben bugün bu denemenin incelenmesine girmeyeceğim.

Sonsuz aklın ekonomik evrimler dizisi, *işbölümü* ile başlıyor. Bay Proudhon'a göre işbölümü çok basit bir şey. Ama kast rejimi de özel bir işbölümü değil miydi? Korporasyon rejimi de bir başka işbölümü değil miydi? İngiltere'de on yedinci yüzyılın ortalarında başlayan ve on sekizinci yüzyılın bitmesine yakın sona eren manifaktür sistemindeki işbölümü, geniş ölçekli modern sanayideki işbölümünden tamamen farklı değil miydi?

Bay Proudhon gerçeklerden o denli uzaktır ki, kutsallığa saygısız iktisatçıların ilgilendikleri şeyleri bile ihmal ediyor. İşbölümünden söz ederken, dünya *pazarından* söz etme gereğini duymuyor. On dördüncü ve on beşinci yüzyılda, henüz sömürgeler yokken ve henüz Amerika, Avrupa için mevcut değilken, Doğu Asya sadece Constantinople aracılığı ile bilinirken şu bizim işbölümü, sömürgelerin artık gelişmiş bulunduğu on yedinci yüzyıldakinden tamamen farklı değil miydi?

Bu kadarla da bitmiyor. Ulusların tüm iç örgütlenmeleri ve uluslararası tüm ilişkileri, belli türdeki bir işbölümünün ifadesinden başka bir şey miydi? Ve bunlar, işbölümü değişince kendileri de değişmek zorunda değiller miydi?

Bay Proudhon işbölümü sorununu öylesine az anlamıştır ki, örneğin Almanya'da, dokuz ila on ikinci yüzyılda gerçekleşen, kent-kır ayrışımının sözünü bile etmemektedir. Yani, Bay Proudhon'a göre bu ayrışım, ne başlangıcından ve ne de gelişmesinden haberdar olmadığına göre, sonsuz yasa dediği şeyin bir gereğidir. Baştan sona bütün kitabında belli türdeki bu üretim biçiminin doğuşunu sanki zamanın sonuna kadar sürecekmiş gibi anlatıyor. Bay Proudhon'un işbölümü üzerine bütün söyledikleri yalnızca bir özet olduğu gibi; bu çok yapay ve eksik özet de, kendisinden önce Adam Smith ile daha binlercesinin söylediği şeylerden ibarettir.

İkinci evrim *makinelerdir.* İşbölümü ile makineler arasındaki ilişki, Bay Proudhon için tamamen gizemseldir. Oysa, her tür işbölümünün belirli üretim araçları vardır. On yedinci yüzyıl ortalarıyla on sekizinci yüzyıl ortaları arasında örneğin, insanlar her şeyi el ile yapmıyorlardı. Bunların araçları vardı ve bu araçlar, dokuma tezgahları, gemiler, manivelalar türünden karmaşık gereçlerdi.

Öyleyse, makineleri, genelde işbölümünden çıkarsamaktan daha saçma bir şey olamaz.

Yeri gelmişken şunu da söyleyebilirim ki, Bay Proudhon, makinelerin tarihsel kökeninden pek az haberdar olduğu gibi, bunların gelişmelerinden de daha az bilgi sahibidir. Denebilir ki, 1825 yılına kadar –bu, ilk genel bunalım dönemidir– genelde tüketim talebi, üretimden daha hızlı artmış ve makinelerin gelişmesi, pazarların gösterdiği gereksinmenin zorunlu bir sonucu olmuştur. 1825'ten beri ise, makinelerin icadı ve kullanımı sadece, işçiler ile işverenler arasındaki savaşın sonucudur.

Ama bu yalnız İngiltere için doğrudur. Kıta Avrupası uluslarına gelince, bunları makine kullanımına sevk eden şey, hem iç ve hem de dünya piyasalarındaki rekabet olmuştur. Ensonu, Kuzey Amerika'da makine kullanımı, hem başka ülkeler ile rekabet ve hem de işçi kıtlığı, yani, Kuzey Amerika'nın nüfusu ile burada oturanların sanayi ge-

reksinmeleri arasındaki orantısızlıktan ileri gelmiştir. Bu olgular göz önüne alınırsa Bay Proudhon'un, rekabet hayaletini, üçüncü evrim olarak, makinelerin antitezi diye sunmakla nasıl bir bilgelik örneği verdiği kendiliğinden ortaya çıkar!

Son ve genel olarak, *makineleri;* işbölümü, rekabet, kredi vb gibi kategorilerin yanı sıra, bir ekonomik kategori haline getirmek tamamen saçmadır.

Makineler, sabanı çeken öküzden daha fazla bir ekonomik kategori değildir. Bugün için makinenin kullanımı, halihazır ekonomik sistemimizin getirdiği ilişkilerden bir tanesidir ancak, makinenin kullanılış biçimi makinenin kendisinden tamamen ayrıdır. Barut, insanı yaralamak için de kullanılsa, yarasını iyileştirmek için de kullanılsa nihayetinde baruttur.

Bay Proudhon; rekabetin, tekelin, vergi ya da polisin, ticaret dengesini, kredinin ve mülkiyetin, benim belirttiğim sıra dahilinde kafasının içerisinde gelişmesine izin vermekle kendi rekorunu kırmış oluyor. İngiltere'de neredeyse bütün kredi kuruluşları, on sekizinci yüzyılın başında, makinenin icadından önce gelişmiş durumdaydı. Devlet borçları, vergilendirmeyi artırmanın ve burjuvazinin iktidara gelmesiyle yaratılan yeni talepleri karşılamanın o günlerde bulunmuş bir yönteminden başka bir şey değildi. Ensonu, Bay Proudhon'un sistemindeki son kategori *mülkiyet.* Öte yandan, gerçek dünyada, işbölümü ile, Bay Proudhon'un diğer bütün kategorileri bir bütün olarak bugün mülkiyet olarak bilinen toplumsal ilişkilerdir; burjuva mülkiyeti bu ilişkiler dışında, metafizik ya da hukuksal kuruntulardan başka bir şey değildir. Farklı bir çağın mülkiyeti, feodal mülkiyet, bir dizi tamamen farklı toplumsal ilişkilerden doğup gelişir. Mülkiyeti bağımsız bir ilişki olarak saptamakla Bay Proudhon, yöntem bakımından birden fazla hata yapmaktadır: Burjuva üretiminin bütün biçimlerini bir arada tutan bağları kavramadığı gibi, belli bir dönemdeki üretim biçimlerinin *tarihsel ve geçici* niteliğini anlamamıştır. Toplumsal kurumları tarihsel ürünler olarak görmeyen Bay Proudhon, bunların çıkışını ve gelişmelerini de anlayamaz ve ancak bunların dogmatik eleştirilerini ortaya koyabilir.

İşte bu yüzden Bay Proudhon, gelişmeyi açıklayabilmek için bir *kurguya* sığınmak zorunda kalmıştır. İşbölümünün de, kredinin de,

makinelerin de vb. onun sabit fikrini, eşitlik fikrine hizmet etmek üzere icat olunduğu hayaline kapılmıştır. Yaptığı açıklamalar son derece böncedir. Eşitliğin yararı için icat olunan bu şeyler, ne yazık ki eşitliğe karşı olmuşlardır. Bütün savını işte bu oluşturur. Bir başka deyişle, dayanıksız bir varsayım öne sürmüştür ve bu kurgu, gerçekteki gelişmeler ile her adımda çelişince, ortada bir çelişki olduğu sonucuna varmıştır. Ve Bay Proudhon, ortadaki çelişkinin sırf kendi sabit fikri ile gerçek hareket arasında olduğu gerçeğini gözlerden saklamaktadır.

Daha ziyade, tarih bilgisinden yoksunluğu nedeniyle böylece Bay Proudhon, insanların kendi üretken güçlerini geliştirdikçe, yani yaşadıkça, birbirleriyle bazı ilişkiler geliştirdiklerini ve bu ilişkilerin niteliğinin de, üretici güçlerin değişmesi ve büyümesiyle değişmek zorunda olduğunu kavrayamamıştır. Kısacası o, *ekonomik kategorilerin* sadece bu fiili ilişkilerin *soyut ifadeleri* olduğunu ve ancak bu ilişkiler var olduğu sürece, geçerliliklerini sürdürdüklerini anlayamamıştır. Böylece o, bu ekonomik kategorileri, belli bir tarihsel gelişmeye, üretken güçlerin belli bir gelişme düzeyine ait tarihsel yasalar olarak değil de, varlıklarını ebedi olarak sürdüren kategoriler olarak gören burjuva iktisatçılarının düştükleri yanılgıya düşüyor. Bu yüzden de Bay Proudhon, politik-ekonomik kategorileri, gerçek, geçici, tarihsel sosyal ilişkilerin soyut ifadeleri olarak görmek yerine, gizemli bir parendeyle, bu gerçek ilişkileri, bu soyutlamaların maddeleşmesi olarak görmektedir. Bu soyutlamaların kendisi, dünyanın kuruluşundan beri Allah Baba'nın kalbinde uyuklamakta olan formüllerdir.

Ne var ki bu noktada bizim sevgili Bay Proudhon, şiddetli bir entelektüel kıvranmanın içine düşmektedir. Eğer bütün bu ekonomik kategoriler, Tanrı'nın kalbinden çıkan yansımalar ise ve insanın gizli ve ebedi yaşamını oluşturuyorsa, önce, gelişme diye bir şey nasıl olabiliyor, sonra da, Bay Proudhon niçin bir muhafazakar olmuyor? Bu apaçık çelişkileri o, bütün bir uzlaşmaz çelişkiler yumağıyla açıklıyor.

Bu zıtlıklar sistemini aydınlatmak için bir örnek alalım.

Tekel iyi bir şey, çünkü ekonomik bir kategori ve bu nedenle de Tanrı'nın yansıması. Rekabet de iyi bir şey, çünkü o da ekonomik bir kategori. Lakin, iyi olmayan şey, tekelin gerçekliği ile rekabetin ger-

çekliği. Daha da beteri, rekabet ile tekelin birbirlerini yiyip bitirmeleri. Peki ne yapmalı? Tanrı'nın bu iki ebedi fikri birbiriyle çeliştiğine göre, şurası da besbellidir ki, Tanrı'nın göğsünde bu ikisinin bir sentezinin de var olması gerekir; işte bu sentezde, tekelin kötülüğü rekabetle dengelenmektedir ya da *tersi* olmaktadır. İki taraf arasındaki bu mücadelenin sonucu olarak, olsa olsa bunların iyi yanları ortaya çıkar. Tek yapılacak şey, insanın bu gizli fikri Tanrı'nın göğsünden çekip alması ve uygulamaya koyması; böylece her iş yoluna girmiş olacaktır; insanın kişiye özel olmayan aklının karanlık dehlizlerinde yatan bu sentetik formülün açığa çıkartılması gerekir. Ve Bay Proudhon, bu formülü açığa çıkartan kişi olmak için öne fırlamaya hemen hazırdır.

Ancak, gerçek hayata bir bakalım. Bugünün ekonomik hayatında, yalnız tekel ile rekabeti bulmakla kalmıyorsunuz; bunların, *formül* olarak değil, *hareket* olarak sentezini de buluyorsunuz. Tekel rekabeti, rekabet de tekeli üretiyor. Ama bu denklem, burjuva iktisatçıların hayal ettikleri gibi içinde bulunduğumuz durumun güçlüklerini ortadan kaldırmak şöyle dursun, daha da güç ve karmaşık bir durum yaratmaktadır. İşte bu nedenle, eğer siz bugünkü ekonomik ilişkilerin dayandığı temeli değiştirecek olursanız, eğer siz halihazır üretim *biçimini* ortadan kaldırırsanız, yalnız rekabeti, tekeli ve bunlar arasındaki zıtlığı ortadan kaldırmış olmazsınız, bunların birliğini, sentezini, rekabet ile tekelin gerçek eşitlenmesi olan hareketi de ortadan kaldırmış olursunuz.

Şimdi size Bay Proudhon'un diyalektiğinin bir örneğini vereceğim. *Özgürlük* ile *kölelik*, uzlaşmaz bir çelişki oluşturur. Özgürlüğün iyi ve kötü yanlarından söz etmeyeceğim gibi, kölelikten söz ederken de kötü yanları üzerinde durmayacağım. Açıklanması gereken tek şey, köleliğin iyi yanlarıdır. Biz burada, dolaylı kölelik ile, proletaryanın köleliği ile değil, dolaysız kölelik ile, Surinam'daki, Brezilya'daki, Kuzey Amerika'nın güney eyaletlerindeki siyah ırkın köleliği ile ilgileneceğiz.

Doğrudan kölelik; bugün sanayileşmemizin, makine, kredi vb. kadar ana eksenidir. Köle olmaksızın pamuk, pamuk olmaksızın modern sanayi olmaz. Kölelik, sömürgelere değer kazandırdı; sömürgeler, dünya ticaretini yarattı; dünya ticareti, büyük ölçekli makineli sa-

nayinin gerekli koşuludur. İmdi, zenci ticareti başlamadan önce sömürgeler, Eski Dünya'ya yalnız birkaç ürün sağlıyordu ve yeryüzünde görülür bir değişiklik yapamıyordu. Kölelik bu nedenle, büyük önem taşıyan ekonomik bir kategoridir. Kölelik olmasaydı en gelişkin ülkelerden Kuzey Amerika, eski ve saygın bir ülkeye dönüşürdü. Kuzey Amerika'yı dünya haritasından silip atarsanız, sonuç; büyük karışıklık, ticaretin ve modern uygarlığın çöküşü olurdu.

Ama köleliğin ortadan kalkmasına izin vermek, Kuzey Amerika'nın dünya haritasından silinmesi demektir. İşte bu yüzden, kölelik; ekonomik bir kategori olduğu için, dünyanın başlangıcından beri köleliği her ulusta görmekteyiz. Modern uluslar, köleliği kendi ülkelerinde gizlemeyi becerdikleri halde, bunu, Yeni Dünya'ya açıkça ihraç etmişlerdir. Kölelik konusunda bu gözlemlerden sonra bizim Sayın Poudhon söze nasıl devam edecektir? Özgürlük ile kölelik arasında bir sentez, altın bir kural ya da kölelik ile özgürlük arasında bir denge arayışına girecektir.

Bay Proudhon insanların bez, keten, ipek ürettiği gerçeğini çok iyi kavramıştır ve böylesine küçük miktarda şeyi kavraması da doğrusu onun adına büyük bir erdemdir! Ancak, yine aynı Bay Proudhon, insanların yeteneklerine göre *toplumsal ilişkileri* de ürettikleri ve bu ilişkileri içerisinde bez ve keten hazırladıkları gerçeğini kavrayamıyor. Bundan daha da az anladığı şey, maddi üretkenliklerine bağlı olarak toplumsal ilişkileri üreten insanların aynı zamanda *fikir ve kategorileri* de ürettikleri yani, bu aynı toplumsal ilişkilerin soyut düşünsel ifadelerini ürettikleri gerçeğidir. Böyle olunca, kategoriler de, ifade ettikleri ilişkilerden daha fazla ebedi olamazlar. Bunlar, tarihsel ve geçici ürünlerdir. Oysa Bay Proudhon için soyutlamalar ve kategoriler ilksel nedenlerdir. Ona kalırsa tarihi, insanlar değil; bunlar yapar. *Soyutlamalar,* insanların ve onların maddi faaliyetlerinin dışında *kendi başlarına alındığında kategoriler* elbette, ölümsüz, değişmez, hareket etmez şeylerdir; bu, sadece saf aklın bir varlık biçimidir; bu ise düpedüz, soyutlama bu haliyle bir soyutlamadır demenin bir başka biçimidir. Ne hayranlık verici bir tutoloji!

Şu halde, kategori olarak görülen ekonomik ilişkiler, Bay Proudhon için, başlangıcı ya da gelişmesi olmayan ebedi formüllerdir.

Bir başka biçimde söyleyelim: Bay Proudhon, *burjuva yaşamın* kendisi için *ebedi bir gerçekçilik* olduğunu açıkça söylemiyor; o bunu, burjuva ilişkilerini düşünce biçiminde ifade eden kategorileri Tanrılaştırarak dolaylı biçimde söylüyor. O; burjuva toplumunun ürünlerini, onun kafasında, kategoriler biçiminde, düşünceler biçiminde kendilerini gösteren ve kendi başlarına bir hayata sahip ve kendiliğinden ortaya çıkan ebedi varlıklar olarak görüyor. Bu haliyle o, burjuva ufkunun üzerine yükselemiyor. Ebedi doğruluklarını önceden kabul ettiği burjuva fikirleriyle işgördüğü için, bir senteze, bu fikirlerin bir dengelenmesine ulaşmak istiyor, ve bunları dengeye ulaştıran yöntemin, mümkün olan tek yöntem olduğunu fark etmiyor.

Aslında yaptığı şey, bütün iyi burjuvaların yaptıkları şey. Bunların hepsi de, ilke olarak, yani, soyut düşünce olarak ele alındığında, rekabetin, tekelin vb. yaşamın tek temeli olduğunu, ama uygulamaya gelince, tatmin edici olmaktan çok uzak kaldığını söylerler. Hepsi de rekabeti isterler ama, rekabetin yakıcı etkisi olmasın derler. Hepsi de olanaksızı, yani, burjuvazinin varlık koşullarını, bu koşulların zorunlu sonuçları olmaksızın isterler. Hiçbiri de anlamaz ki, burjuva üretim biçimi de tıpkı feodal üretim biçimi gibi tarihsel ve geçicidir. Bu yanılgı, burjuva insanının onlara göre, her toplumun tek olanaklı temeli olduğu gerçeğine inanmalarından ileri gelir; insanların artık burjuva olmaktan çıktığı bir toplumu hayal bile edemezler.

Bu yüzden Bay Proudhon zorunlu olarak *doktrinerdir.* Ona göre, bugünün dünyasını tepetaklak eden tarihsel hareket, iki burjuva düşüncesi arasındaki doğru dengeyi, sentezi bulma sorunundan başka bir şey değildir. Ve bizim aklıevvel delikanlı, Allah vergisi bir incelikle, Tanrı'nın gizli kalmış düşüncesini, iki birbirinden yalıtılmış düşüncenin birliğini –bu iki düşünce, sırf Bay Proudhon onları, ifade ettikleri gerçeklerin bileşimi olan pratik yaşamdan, günümüz üretiminden yalıttığı için yalıtılmıştır– keşfetmiş olur. İnsanların zaten kazanmış bulundukları üretken güçler ile bunların toplumsal ilişkileri arasındaki çatışmadan doğan büyük tarihsel hareketler yerine; her ulus içerisindeki farklı sınıflar ya da farklı uluslar arasında kopmak üzere olan korkunç savaşlar yerine; kitlelerin, bu çelişkilerin tek çözüm yolu olan fiili ve şiddete dayalı eylemleri yerine, bu engin, sürüp giden ve karmaşık hareket yerine, Bay Proudhon, kendi kafa-

sından çıkma hareketi koyuyor. Böylece tarihi; bilge kişiler, Tanrı'nın gizli düşüncelerini aşırmayı bilen insanlar yapmış oluyor. Sıradan insanlar ise sadece bunların vahiylerini uygulamakla yetinmek zorundalar. Bay Proudhon'un, her politik hareketin niçin sicilli düşmanı olduğunu buradan anlıyorsunuz. Ona kalırsa şimdiki sorunların çözümü, halk hareketinde değil, kendi kafasındaki diyalektik dönüşümlerdedir. Onun kategorileri harekete geçirici güç olduğuna göre, kategorileri değiştirmek için pratik yaşamı değiştirmek gerekmez. Tam tersine, kategorileri değiştirdiniz mi, bunun sonucu olan şimdiki toplum değişiverir.

Çelişkileri uzlaştırma hevesi içerisindeki Bay Proudhon, bu çelişkilerin temellerini oluşturan şeyin yıkılması gerekip gerekmediğini sormaz bile. Bu bakımdan o; kralı, avam ve lordlar kamarasını, toplumsal yaşamın ayrılmaz parçaları ve ebedi kategoriler olarak kabul eden politik doktriner gibidir. Aradığı tek şey, bu güçler arasındaki dengeyi sağlayacak yeni bir formül olup; bu denge de, bu güçlerden birinin diğerinin kâh fatihi, kâh kölesi olduğu fiili hareketten başka bir şey değildir. Öyle ki, on sekizinci yüzyılda bazı sıradan zekalar, toplumsal sınıfları, soyluları, kralı, parlamentoyu vb. dengeye getirebilecek doğru formülü bulma çabasına düştüler ve ertesi sabah bir de uyandılar ki, ortada ne kral kalmış, ne parlamento ve ne de soyluluk. Bu uzlaşmaz çelişkinin doğru dengesi, bu feodal varlıkların temelini oluşturan ve bu feodal varlıkların uzlaşmaz zıtlığına hizmet eden bütün toplumsal ilişkilerin yerle bir edilmesi idi.

Bay Proudhon, ebedi fikirler ile saf aklın kategorilerini bir yana, insanlar ile bu kategorilerin uygulanması olarak gördüğü pratik yaşamlarını karşı yana koyuyor ve bu nedenle de daha başından beri, yaşam ile fikirler arasında, ruh ile beden arasında bir *düalizm* yapıyor ve bu ikilik, çeşitli biçimlerde tekrar tekrar kendisini gösteriyor. İşte bu uzlaşmaz zıtlık, onun Tanrılaştırdığı kategorilerin dinle ilgisi bulunmayan kökenini ve tarihini anlamakta Bay Proudhon'un gösterdiği yetersizliği açıkça ortaya koyuyor.

Mektubum o kadar uzadı ki, Bay Proudhon'un komünizme karşı öne sürdüğü saçma savlar konusunda konuşmaya yer kalmadı. Şimdilik şu kadarını söylememe izin veriniz: Toplumun bugünkü durumunu anlayamayan bir kimsenin, o toplum düzenini devirmeyi amaçla-

yan bir hareketi ve bu devrimci hareketin sözlerle ifadesini anlamasını nasıl beklersiniz?

Bay Proudhon ile tam bir anlaşma halinde olduğum tek nokta, sosyalistçe duygusal hayallerden hoşlanmayışıdır. Böylesine duygusal, ütopik, koyun kafalı sosyalizm ile alay ettiğim için ondan önce üzerime epeyce düşman çekmiştim. Ne var ki Bay Proudhon, kendi küçük burjuva duygusallığını ortaya dökerken kendi kendisini garip bir biçimde aldatmış olmuyor mu? Burada işaret etmek istediğim; bir yandan –aile yaşamı, evlilik aşkı ve benzeri bayağılıklara vurgulama yaptıktan sonra– sözgelimi, Fourier'nin, bizim değerli Proudhon'un tumturaklı yavanlıklarından daha derine inen sosyalist duygusallığına karşı çıkmakla çelişkiye düşmüş olmuyor mu? Öne sürdüğü savların boşluğunun, bu konularda konuşma yeteneğinden yoksun oluşunun o denli bilincinde ki; şiddetli öfke nöbetlerine tutuluyor, gazap gösterilerine kapılıyor, ağzı köpürerek küfrediyor, suçluyor, cinayet var diye bağırıyor, göğsünü yumrukluyor ve Tanrı ile insan önünde, sosyalist rezillikle kirlenmediğini haykırarak övünüyor! Sosyalist duygusallıkları ya da öyle sandığı şeyleri ciddi olarak eleştirdiği falan yok. Kutsal bir kişi, bir Papa tavrıyla, zavallı günahkârları aforoz ediyor ve küçük burjuvazi ile, sözde aile ocağının sefilce ataerkil ve âşıkane hayallerini yücelten şarkılar söylüyor. Bu, raslantı da değil. Bay Proudhon tepeden tırnağa bir küçük burjuva filozofu ve iktisatçısı. Gelişmiş bir toplumda *küçük burjuvazi,* konumu gereği zorunlu olarak, bir yandan sosyalist, öte yandan iktisatçı olur; yani, büyük burjuvazinin ihtişamıyla gözleri kamaşır, halkın çektiklerine karşı da sempati duyar. Aynı zamanda hem burjuvadır, hem de halktan biri. Kalbinin derinliklerinde, tarafsız olduğunu ve altın ortalamadan farklı bir şey olduğunu sandığı doğru dengeyi bulmuş olmakla kendisiyle övünür. Bu türden küçük burjuva; çelişki, varlığının temelini oluşturduğu için *çelişkiyi* göklere çıkartır. Aslında o, eylem halindeki toplumsal çelişkiden başka bir şey değildir. Pratikte ne ise teoride de kendisini haklı çıkarmak zorundadır, ve Bay Proudhon, Fransız küçük burjuvazisinin bilimsel yorumcusu olmak ayrıcalığına sahiptir ve aslında bu, küçük burjuvazi, beklenen bütün toplumsal devrimlerin ayrılmaz bir parçasını oluşturacağı için hiç de yabana atılacak bir ayrıcalık değildir.

Size bu mektupla birlikte, ekonomi politik üzerine kitabımı da[8] göndermek isterdim ancak, ne bu yapıtımı ve ne de, size Brüksel'de iken sözünü ettiğim Alman filozofları ile sosyalistlerin eleştirisini[9] şimdiye değin bastırmam mümkün olmadı. Almanya'da bu tür bir yayının, bir yandan polisten, öte yandan ise, benim saldırdığım her türden eğilimin çıkar sahibi temsilcileri olan kitapçılardan gelen baskılar yüzünden karşılaştığı güçlüklere asla inanamazsınız. Bizim kendi partimize gelince, sadece güçsüz olmakla kalmıyor, Alman Komünist Partisi'nin geniş bir kesimi de, ütopyalarına ve tumturaklı nutuklarına karşı çıktığım için bana öfkeleniyorlar.

Her zaman sizin,
Karl Marx

(7) Annenkov, 1 Kasım 1846'da Marx'a, Proudhon'un kitabıyla ilgili olarak şunları yazar: "Eserin gerçek planının, konunun doğal gelişmesinden ve onun mantıksal açılımlarının gereksinmelerini yansıtmaktan çok, Alman felsefesine şöyle bir *Jeu d'esprit* (şaka) izlenimini verdiğini itiraf ederim."

(8) Marx'ın yazmayı planladığı ama, hiç bitirmediği *Kritik der Politik und Nationalökonomie (Politikanın ve Ekonomi Politiğin Eleştirisi)* kitabı.

(9) Marx'ın, *Die Deutsche Ideology* başlıklı yapıtı. (Bk. Marx-Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, Ankara, Eylül 1976).

(*) *Engrènement*: İki dişli çarkı birbirine geçirme.

MARX'tan NEW YORK'taki J. WEYDEMEYER'e

Londra, 5 Mart 1852.

Sevgili Weywy,

... Engels'in ne yazık ki bana çok geç gönderdiği, Heinzen'e karşı yazmış olduğun makale çok güzel, hem kaba hem ince; polemik adına layık olabilmesi için bir yazıda bulunması gerekli bir karışımda. Makaleni Ernest Jones'a gösterdim, ayrıca, yayımlanmasını istediği bir yazıyı ilişikte gönderiyorum.[10] Jones'un yazısı çok okunaklı olmadığı gibi kısaltmalar da kullanır, üstelik sen de henüz tam bir İngiliz sayılmazsın. Bu nedenle, eşimin hazırladığı orijinal kopya ile birlikte, Almanca çevirisini de gönderiyorum, böylece bunları yan yana, aslı ve çevirisi ile beraber bastırabilirsin. Jones'un mektubuna aşağıdaki ekleri yapabilirsin: Bay Heinzen'in yetkili yazarlarından biri olan *George Julian Harney*, İngilizce olarak bizim *Komünist Manifesto*'yu, sahibi olduğu *Red Republican*'de "şimdiye değin dünyaya bağışlanmış olan en devrimci döküman" dipnotuyla yayınlamış ve *Revue of the Neue Rheinische Zeitung* yazdığım Fransız Devrimi üzerine makaleleri –yani, Hanzen'in "katlettiği" bilgece yapıtı– *Demokratic Review*'da çevirmişti. Louis Blanc üzerine olan makalesinde okurlarına bu yazılardan Fransa olaylarının "gerçek eleştirisi" diye söz eder.[11] Bir de şu var, İngiltere'de insanın sadece "köktenci" yazarlarla kendisini desteklemesi gerekmez. İngiltere'de eğer bir parlamento üyesi Bakan olursa tekrar seçilmek zorundadır; böylece, yeni Maliye Bakanı Disraeli, 1 Mart'ta seçmenlerine şöyle yazıyor:

"Son yıllarda bu krallığın refahı üzerinde çok zararlı etkiler yapmış bulunan sınıf çatışmalarına son vermek için elimizden geleni yapacağız."

Bu sözler üzerine *The Times*'ın 2 Mart'taki yorumu şöyle:

eğer bu ülkede sınıfları uzlaşmayacakları derecede bölecek ve adil ve onurlu bir barış için hiçbir seçenek bırakmayacak bir şey varsa; bu, ithal tahıldan vergi almak olacaktır."

Ve eğer Heinzen gibi cahil bir "allame kişi", aristokrasi *"tekel"* istediği için tahıl yasasından *yana*, burjuvazi *"serbestlik"* istediği için tahıl yasasına *karşı* olduğunu düşünebiliyorsa –bu tür cahiller ancak bu ideolojik biçim içerisinde bunun aksini söyleyebilirler– şunu anımsatmak gerekir ki, on sekizinci yüzyılda İngiliz aristokrasisi "özgürlük" (ticarette serbestlik) yanlısıydı, burjuvazi ise "tekel"den yanaydı. İşte biz bugün aynı göreceli durumu, "tahıl yasaları"[12] ile ilgili olarak Prusya'daki iki sınıf arasında görmekteyiz. Ünlü *Neue Preussische Zeitung* en şiddetli serbest ticaret yanlısıdır.

Ensonu, sizin yerinize genel olarak bu demokrat baylara hatırlatmak isterim ki, burjuvalara karşı olanlara havlamaya başlamadan önce burjuva literatürünü iyice öğrensinler. Örneğin beyefendiler, "sınıfların tarihi" konusunda bilgi sahibi olabilmek için; Thierry'nin, Guizot'un, John Wade'ın ve diğerlerinin tarihle ilgili eserlerini iyice incelemelidirler. Ekonomi politiğin eleştirisini eleştirmeye kalkışmadan önce, ekonomi politiğin esasları konusunda kendilerini bilgilendirmeleri şarttır. Örneğin, Ricardo'nun büyük yapıtının daha ilk sayfalarındaki *Önsözü*'nün başlangıç sözcüklerini bulabilmek için bu yapıtın sayfalarını açıvermek yeterli olacaktır:

"Toprağın ürünü –emeğin, makinelerin ve sermayenin ortaklaşa uygulanması ile toprağın yüzeyinden elde olunan her şey– toplumun üç sınıfı arasında paylaşılır; bunlar, toprağın sahibi, toprağın işlenmesi için gerekli stok ya da sermayenin sahibi, ve emeğiyle toprağı işleyen işçilerdir."[13]

Amerika'daki burjuva toplumunun, sınıf mücadelesini, açık ve anlaşılır biçimde ortaya koymaya yetecek olgunluğa ulaşmaktan ne denli uzak bulunduğunu en çarpıcı biçimde kanıtlayan biricik önemli Amerikalı iktisatçı (Philadelphia'lı) *H. C. Carey* olmuştur.[14] Burjuvazinin en klasik temsilcisi (yorumcusu) ve proletaryanın en soğukkanlı hasmı olan Ricardo'ya o; yapıtlarıyla anarşistlere, sosyalistlere ve burjuva toplum düzeninin bütün düşmanlarına silah ve cephane

sağlayan insan diye saldırmaktadır. Carey yalnız Ricardo'ya çatmakla kalmıyor, Malthus'u, Mill'i, Say'i, Torrens'i, Wakefield'i, Mc Culloch'u, Senior'u, Whately'yi, R. Jones'u ve Avrupa'lı iktisatçılar arasındaki diğer üstatları, farklı sınıfların ekonomik temellerinin, bunlar arasındaki zorunlu ve gitgide büyüyen çatışmalara, yapıtlarıyla yol gösterdikleri için toplumu bölmekle ve bir iç savaşı hazırlamakla suçluyor. O, bu iktisatçıların kanıtlarını çürütmeye çalışıyor ama bunu geri zekalı Heinzen gibi, sınıfların varlığını, siyasi ayrıcalıklar ile tekellerin varlığı arasında bir ilişki kurarak yapmıyor, rant (toprak mülkiyeti), kâr (sermaye), ücretler (ücretli emek) gibi ekonomik koşulları, çatışma ve uzlaşmaz çelişkilerin önkoşulları olarak görmek yerine, bunları; birlik-beraberlik ve uyum koşulları gibi göstermeye çalışarak yapıyor. Bütün kanıtladığı şey de hiç kuşkusuz, Amerika'nın "gelişmemişlik" koşullarını, "normal koşullar" olarak alması oluyor. •

Ve şimdi bana gelirsek, modern toplumda sınıfların varlığını ya da bunlar arasındaki mücadeleyi keşfetme onuru, haliyle bana ait değildir. Benden çok daha önce burjuva tarihçileri, bu sınıf savaşımının tarihsel gelişmelerini, burjuva iktisatçıları da sınıfların ekonomik yapısını açıkça anlatmışlardır. Benim yeni olarak tanıtladığım şey: 1) *sınıfların varlığının* ancak *üretimin gelişmesindeki belirli tarihi aşamalar* ile sıkı ilişki içerisinde bulunduğu, 2) sınıf mücadelesinin zorunlu olarak *proletarya diktatörlüğüne* varacağı, 3) bu diktatörlüğün kendisinin de sadece, *bütün sınıfların ortadan kalkmasına* ve *sınıfsız bir topluma* geçişten ibaret bulunduğu gerçeğidir. Yalnızca sınıf mücadelesini değil, sınıfların varlığını bile yadsıyan Heinzen gibi cahil amelimandaların tek kanıtladıkları şey, bütün tüyler ürpertici havlamalarına ve kendilerine verdikleri insansever pozlara karşın, burjuva egemenliği altında oluşan toplumsal koşulları, nihai bir ürün, *non plus ultra*[15] olarak görmeleri ve kendilerinin sadece ve sadece burjuvazinin uşakları olduklarını ortaya koymaktan ibarettir. Ve bu mankafalar, burjuva rejiminin önemini ve geçici olmasının gereğini ne kadar az kavrarlarsa bu uşaklıkları da o kadar çok mide bulandırıcı olur.

Yukarıdaki notlardan hangisini uygun bulursan onları al. Aklıma gelmişken, Heinzen, kendi "federatif cumhuriyet", vb. yerine bizim "merkezileşme" fikrini benimsemiş durumda.[16] Şimdi bizim sınıflar

duyulu bireyin" kullanacağı araçlar halini alınca, o sahtekâr herif bunları, kendi "keskin zekasının" ürünleri olarak büyük bir şamatayla ilan edecek ve bizim onları daha fazla geliştirmemize karşı havlamaya başlayacaktır. Zaten ilerici olduğu sürece Hegel felsefesine karşı da kendi "keskin zekası" ile havlayıp durmamış mıydı? Şimdilerde, Ruge'un hazmedemeyip kustuğu bayat kırıntılarla geçinip gitmektedir.

Sana ekte, Macaristan yazışmalarının sonunu gönderiyorum. Eğer gazete hâlâ yaşıyorsa bundan bazı şeyleri seçip al; bunu özellikle, eski Macaristan Başbakanı *Szemere*, Paris'te iken *kendi imzası* ile senin için uzun bir makale yazmayı bana söz verdiği için yapmalısın.

Gazeteni eğer hâlâ çıkarabilmeyi başardıysan fazlaca gönder ki, daha yaygın olarak dağıtma olanağı bulunsun.

Senin,
K. Marx

(10) Weydemeyer'in Heinzen aleyhindeki makalesi *New-Yorker Democrat*'ın 29 Ocak 1852 tarihli sayısında yayınlanmıştı. Marx'ın sözünü ettiği Ernest Jones'un, Weydemeyer'e 3 Mart 1852 tarihli mektubu, *Die Revolution*'da yayınlanmak için yazılmıştı. Mektup, İngiliz toplumundaki çeşitli sınıfların durumunu inceliyor ve Britanya'da sınıf mücadelesinin gelişmesini anlatıyordu. Weydemeyer'in Marx'a yazdığı 24 Mayıs 1853 tarihli mektuptan, Jones'un mektubunun, ABD'nin demokrat basınında, 1850 sonunda ya da 1853 başlarında yayınlandığı anlaşılıyor.

(11) Marx'ın "*Fransa'da Sınıf Savaşımları, 1848-1850*" adındaki kitabından bölümler, Harney'in yayımladığı *The Democratic Review*'da çıktı. Harney'in mektupta alıntılanan bu yapıt üzerindeki yorumu, Louis Blanc'ın, *The Democratic Review*'un Mayıs 1850 tarihli sayısında çıkan Şubat 1848 *Fransız Devrimi'nden Tarih Sayfaları* kitabı üzerine yazdığı incelemeden alınmıştır.

(12) Tahıl Yasaları için bkz: Marx-Engels, *Ekonomi Politik Sözlüğü*, Yurt Yayınları, Ekim 1992, Ankara, s.190-191 (Çevirenin Notu).

(13) David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Third Edition, London, 1821.

(14) Henry Charles Carey, *Essay on the Rate of Wages: With an Examination of the Causes of Differences in the Conditions of the Labouring Populatin Throughout the World.*

(15) Ulaşılabilecek en yüksek nokta.

(16) Marx, komünizme yaptığı saldırıları, *Deutsche Brüsseler Zeitung*'da, 1847'de yayımlanan Heinzen'e karşı Engels ile birlikte giriştikleri polemiklere işaret ediyor. Engels'in, *"Die Kommunisten und Karl Heinzen"* ve Marx'ın *"Die Moralisierende Kritik und die kritisierende Moral"* başlıklı makaleleri aynı gazetede yayımlanmıştı. Bilimsel komünizmin kurucuları bu yazılarında, küçük burjuva radikallerinin demokratlığının sınırlılığını ve tutarsızlığını teşhir etmişler ve özellikle, m kezi birleşmiş bir Almanya gereğini kavrayamadıklarını vurgulamışlardır.

JENNY MARX'tan WASHINGTON'daki A. CLUSS'a

Londra, 28 Ekim 1852.

Sayın Bay Cluss,

Komünistlerin canavarca yargılanışını herhalde *Kölnische Zeitung*'da izlemişsinizdir. 23 Ekim'deki duruşma, her şeyi, suçlananların lehine öylesine göze çarpıcı ve şaşırtıcı biçimde değiştirdi ki, hepimiz kendimizi biraz daha iyi hissetmeye başladık.[17] "Marx Partisi"nin, gece gündüz demeden nasıl faaliyet gösterdiğini, kafasıyla, elleriyle ve ayaklarıyla nasıl çalışmak zorunda kaldıklarını hayal edebilirsiniz. Polisin bütün suçlamaları yalan. Çalıyorlar, tahrif ediyorlar, çekmeceleri kırıyorlar, yalan yere yemin ediyorlar, yalancı tanıklık ediyorlar ve toplum düzenine aykırı düşen komünistlere karşı böyle davranmak ayrıcalığına sahip bulunduklarını iddia ediyorlar! Bütün bunlara tanık olmak ve polisin, özellikle de bu en berbat takımının, Adalet Bakanlığı'nın bütün görevlerini üstlenerek Sadt'ı geri plana itip, aslı astarı olmayan evrakları, ağızlarda dolaşan söylentileri, haberleri ve dedikoduları, sanki hukuken kanıtlanmış gerçekler ve kanıtlar gibi öne sürmesini görmek gerçekten tüyler ürpertici. Bu sahtekârlıklara ait bütün kanıtların burada bir araya getirilip mahkemeye sunulması gerekiyor; bu yüzden eşim, bütün gün, geceyarılarına kadar çalışmak zorunda kaldı. Ev sahiplerinin onaylı ve yeminli beyanları sağlandığı gibi, tutanakları tuttukları öne sürülen kişilerin, Liebknecht ile Rings'in el yazıları, polisin sahtekârlığını kanıtlamak için resmi makamlarca onaylandı. Sonra bütün bu belgelerin altı ya da sekiz kopya olarak, en dolambaçlı ve kuşkulu yollardan, Frankfurt, Paris vb. üzerinden Köln'e gönderilmesi gerekiyordu; eşime gönderi-

len bütün mektuplar ile, buradan Köln'e gönderilen bütün mektuplar zaten açılıyor ve bunlara el konuyordu. Şimdi bütün bu olay, baştan sona, devrimden tutun da, yargılanmanın gidişatına kadar her şeyden sorumlu tutulan kocam ile polis arasında geçen bir savaşıma dönüştü.

Bol parayla ve her türlü savaş araç ve gereciyle donatılmış resmi iktidara karşı verilen bu mücadele hiç kuşkusuz çok ilginçtir ve eğer biz böyle bir mücadeleden ne denli başarıyla çıkarsak, kazandığımız zafer de o denli büyük olacaktır, çünkü bir yanda, para, iktidar ve her şey varken biz, yazılması zorunlu mektuplar için kağıdı nereden bulabileceğimizi bilemiyoruz.

Freiligrath, Marx, Engels ve Wolf bugün ekte gönderdiğim bildiriyi yayınladılar. Bunu hemen *Tribune*'e yolluyoruz, ama sen de basabilirsin...

Dökümanları ve mektupları vb. gönderirken kullanmak için Weerth ile Engels'ten bir yığın iş adresi ile uydurma iş mektupları geldi. Hemen şimdi, akıl almaz kepazeliklerle dolu haberlerin yer aldığı *Kölnische Zeitung*'un bazı sayıları ulaştı. Elimizdeki iş adreslerine hemen iki tomar yazı postalıyoruz. Bizim evde tam bir büro kuruldu. İki üç kişi durmadan yazıyorlar, ötekiler koşturuyorlar ve bir başka grup da, yazarların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve köhnemiş resmi dünyanın bu eşi benzeri görülmemiş pisliğine karşı kanıt sağlamak üzere üç beş kuruşu bir araya getirmek için çırpınıp duruyorlar. Bu arada da benim şen şakrak üç piç kurusu, şarkı söyleyip ıslık çalıyorlar ve sık sık da babalarından okkalı bir azar işitiyorlar. Ne şamata!

Hoşça kalın sevgili Bay Cluss. Dostlarınıza kısa zamanda tekrar yazmayı unutmayın.

Yüksek izninizle,
Jenny Marx

(17) Köln Geçici Mahkemesi'nin 23 Ekim 1852'deki duruşmasında, Steiber, Londra'daki yeni Merkez Komitesi oturumlarının tutanaklarını içerdiği öne sürülen uydurma bir tutanak defterini mahkemeye sundu. Güya bu Merkez Komitesi'ni Marx, sanıkların Köln'de tutuklanmasından sonra kurmuştu. Yargılamayı düzenleyenlerin beklentilerinin aksine, sahteliği apaçık olan bu dökümanın kanıt olarak öne sürülmesi, sanıkların durumunu güçlendirdi ve sanıklara, suçlamaların uydurma niteliğini teşhir etmek için yeni bir fırsat vermiş oldu.

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a

Manchester, yaklaşık olarak
26 Mayıs 1853.

Sana sözünü ettiğim Arap yazıtları üzerine olan kitabı dün okudum. Her yanı, papazların ve İncil'in mazur göstericilerinin mide bulantısı yazılarıyla kaplı olmakla beraber kitap, ilginç olmaktan da uzak değil. En büyük zaferi de, *Gibbon*'un eski coğrafyasında bazı gaflar yaptığının kanıtlarını ortaya koyabilmesidir ki, bundan, Gibbon'un teolojisinin de sağlam olmadığı sonucu pekâlâ çıkartılabilir. Kitabın adı, *Historical Geography of Arabia*[18] yazarı da, Saygıdeğer Charles Foster. Kitaptan çıkartılabilecek en iyi şeyler şunlar:

1-Tekvin'de verilen ve sözde, Nuh'un, İbrahim'in vb. olduğu öne sürülen secere (soykütüğü), Bedevi kabilelerin o sıradaki büyük ya da küçük lehçe akrabalıklarına vb. göre yapılmış oldukça doğru bir sıralamasıdır. Bildiğimiz gibi Bedevi aşiretleri bugün bile hep kendilerini, Beni Saled, Beni Yusuf vb. şeklinde, şunun oğlu, bunun oğlu diye isimlendirirler. Eski ataerkil yaşam tarzından doğan bu adlandırma, sonunda bizi, bu çeşit bir soykütüğüne götürüyor. Tekvin'deki bu sıralama Antik çağın coğrafyacıları tarafından az çok doğrulandığı gibi, daha yakın zamana ait gezginler de eski isimlerin, lehçe değişikliklerivle hâlâ çoğunlukla var olduklarını doğruluyorlar. Ama bundan şu sonuç çıkar ki, Yahudilerin kendileri de, tıpkı öteki kabileler gibi, yerel koşulların, tarımın ve benzeri diğer etkenlerin öteki Bedevilerden tamamen ayrı düşürdüğü küçük bir Bedevi aşiretinden başka bir şey değildir.

2- Daha önce sözünü ettiğimiz büyük Arap istilası ile ilgili olarak da şunu görüyoruz ki: Bedeviler de tıpkı Moğollar gibi dönemsel isti-

lalar yapmışlar, Asur ve Babil İmparatorlukları da, daha sonra Bağdat halifeliğinin doğduğu aynı yerde Bedevi aşiretleri tarafından kurulmuştur. Babil İmparatorluğu'nun kurucuları olan Kaldeliler de, aynı bölgede Beni Halid adı altında bugün bile varlığın sürdürmektedir. Ninova, Babil gibi büyük kentlerin hızla kurulmaları, aynı Hindistan'da, Afgan ya da Tatar istilalarıyla üç yüz yıl önce Akra, Delhi, Lahor, Muttan gibi dev kentlerin yaratılması gibi olmuştur. Böylece Müslüman istilası, ayırt edici özelliklerinden çoğunu yitirmektedir.

3- Öyle görünüyor ki Araplar, Güneybatı'da yerleştikleri yerlerde, tıpkı Mısırlılar, Asuriler vb. kadar uygarlaşmış halklardı, kurdukları yapılar bunu kanıtlıyor. Aynı zamanda bu, Müslüman istilasındaki pek çok şeyi de açıklıyor. Taklidin dinsel yönüne gelince, öyle görünüyor ki, İbrani geleneğinin ancak küçük bir kısmını oluşturduğu eski Arap ulusal tektanrıcılık geleneğinin hâlâ egemen olduğu Güney'deki çok eski yazıtlardan (tıpkı Amerikan Kızılderililerinde olduğu gibi) Muhammed'in dinsel devriminin, *bütün* dinsel hareketler gibi *biçimsel bir tepki*, eski yalın âdetlere sözde bir dönüş olduğu anlaşılıyor.

Yahudilerin sözde Kitabı Mukaddesi'ne gelince; bu, sadece eski Arap dinsel ve aşiret geleneklerinin yazılı kaydından başka bir şey değildir; burada yalnızca Yahudilerin kendi kökenlerinden gelen ama göçebe olan komşularından kopmaları nedeniyle bir değişiklik sözkonusudur; şimdi bu husus benim için apaçıktır. Filistin'in Araplardan yana olan kısmının sadece çöllerle, Bedevi ülkesi ile çevrilmiş olması gerçeği ayrı bir serimi açıklamakta. Ama eski Arapça yazıtlar, gelenekler ve Kur'an, ve bütün soyların vb. çözülmelerindeki kolaylık, temel özün Arap kökenli ya da genellikle Sami olduğunu –tıpkı bizdeki Edda ve Alman kahramanlık destanlarında olduğu gibi– kesinlikle kanıtlıyor.

Senin,
F. E.

(18) *Arabistan'ın Tarihi Coğrafyası.*

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 2 Haziran 1853.

İbraniler ve Araplar yönünden mektubun beni çok ilgilendirdi. Böylece: 1) Tarih varolduğundan beri, bütün Doğu'lu aşiretler içerisinde, aşiretlerin bir kısmının yerleşik, diğerlerinin ise sürekli bir göçebelik yaşamının devam etmesi arasında *genel* bir ilişki kanıtlanabilir. 2) Muhammed zamanında, Avrupa'dan Asya'ya ticaret yolu önemli ölçüde değişti ve Hindistan vb. ile ticarette büyük bir yer tutan Arap kentleri, ticari bakımdan çöküş halindeydi; bu da herhalde harekete bir hız kazandırdı. 3) Dine gelince, bu sorun kendisini, genel ve bu yüzden de kolay yanıtlanabilir bir biçime indirgeyebilir: Doğu'nun tarihi niçin sanki dinlerin tarihi imiş gibi *görünmektedir*?

Doğu kentlerinin oluşmaları üzerine, dokuz yıl Aurung-Zebe'de doktorluk yapan bizim ihtiyar François Bernier'nin yapıtından daha parlak, daha somut ve çarpıcı bir şey bulup okumak olanaksızdır: *Travels Containing a Description of the Dominions of the Great Mogul, etc.*[19] Yazar aynı zamanda askeri sistemi, bu büyük orduların nasıl beslendiklerini vb. çok güzel anlatmaktadır. Bu iki noktada başka şeylerin yanı sıra şunları belirtmektedir: "Süvariler esas kesimi oluşturuyor; ordu nereye giderse peşisıra onu izleyen pazarlardaki ve çarşılardaki hizmetkârlar ile halk, gerçek savaşçı kuvvetlerden sayılmazsa piyadeler söylendiği kadar fazla değildi; çünkü bu durumda, örneğin kralın uzun bir süre başkentten uzak kalacağı kesin olduğuna göre, yalnız krala refakat eden ordu mevcudunun 200.000 ya da 300.000 ve bazen daha fazla olacağına pekâlâ ihtimal verilebilir. Ve bu hal, bu orduların peşlerinden sürükledikleri çadırlardan, mutfaklardan, giysilerden, eşyalardan ve çoğu kez kadınlardan, dolayısıyla fil-

lerden, develerden, öküzlerden, atlardan, yük taşıyıcılarından, seyislerden, levazımcılar ile her türden tüccarlardan ve hizmetkârlardan oluşan bu garip kalabalığı bilenler için hiç de şaşırtıcı olmadığı gibi, o ülkenin özel koşullarını ve hükümet biçimini, yani krallığın *bütün topraklarının ancak ve ancak kralın mülkiyetinde olduğunu* bilen için de şaşırtıcı değildir. Bundan da zorunlu olarak şu sonuç çıkar ki, Delhi ya da Akra gibi bir merkez kent, hemen hemen tamamen yaşamını ordudan sağlamaktadır ve bu yüzden de kral ne zaman ve ne süre için kenti terk edip araziye çıkarsa onun peşinden gitmek zorundadır. Bu kentler Paris'e hiç mi hiç benzemedikleri için, sadece biraz daha iyi ve açık araziye kıyasla daha uygun bir yere yerleşmiş olsalar da *aslında birer askeri kışladan başka bir şey değillerdir.*"

Büyük Moğol'un, 400.000 kişilik bir ordu vb. ile Keşmir üzerine yürümesi vesilesiyle Bernier şöyle diyor:

"Burada asıl güçlük, böylesine büyük bir ordunun, bu kadar çok insan ve hayvanın, açık arazide nereden ve nasıl beslenebildiğini anlayabilmektir. Bunun için şöyle bir tahmin yapılabilir ki bu da tamamen gerçeğe uygundur; Hintliler yiyecekleri konusunda çok bilinçli ve azla yetinebilen insanlar olup, bu kadar çok sayıdaki süvariden ancak onda biri, hatta yirmide biri yürüyüş sırasında et yer. Önlerinde *Kicheri*'leri bulunduğu ya da pişirildiği zaman üzerine eritilmiş tereyağı dökülen pirinç ve diğer sebze yemekleri olduğu sürece hayatlarından memnundurlar. Ayrıca şunu da akıldan çıkartmamak gerekir ki, develer uzun süreli çalışmaya gayet dayanıklı olup, açlığa ve susuzluğa da mütehammildirler. Bu hayvanlar az yedikleri gibi hemen her şeyi de yiyebilirler, ordu bir yerde konaklar konaklamaz, deve bakıcıları bunları açık araziye yaylıma bırakırlar ve onlar da ne bulurlarsa yerler. Üstelik Delhi'de pazar kuran aynı tüccarlar, bu seferler sırasında orduya bakmak zorunda oldukları gibi, küçük tüccarların da bu yükümlülükleri vardır vb. Ve ensonu, hayvan yemi sözkonusu ise, bütün bu yoksul halk, bir şeyler alıp satmak ve bu yoldan geçimlerini sağlamak için kırsal yerlere zaten dağılmış durumdadırlar. Bunların en büyük ortak geçim kaynakları, bir tür küçük orakla tarlalardan ot biçmek, bu otları yıkayarak ya da döverek saman haline getirip, orduya satmaktan ibarettir. "

Bernier haklı olarak, Doğu'nun –Türkiye, İran, Hindistan'dan söz ediliyor– bütün olgularının temelinde, *toprakta özel mülkiyetin bulunmaması gerçeğinde yattığı görüşündedir*. İşte gerçek anahtar bu, Doğu cennetinin bile gerçek anahtarı...

(19) F. Bernier, *Büyük Moğol Ülkelerinin Tasvirini İçeren Seyahatname*.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 25 Mart 1868.

Sevgili Fred,

Dün sana Müze'den[20] yazmak istedim ama birden kendimi o kadar kötü hissettim ki, okumakta olduğum çok ilginç bir kitabı bile kapatmak zorunda kaldım. Gözümün önünde her şey kararda. Bir de buna feci bir baş ağrısı ile göğsümde dayanılmaz bir ağrı eklendi. Ayaklarımı sürüyerek eve geldim. Açık hava ile aydınlık bana iyi geldi, evde bir süre uyudum. Sağlık durumum öyle ki, bir süre çalışmaya ve düşünmeye ara versem çok iyi olacak. Gel gör ki, *aylaklık edebilecek maddi olanağım olsa bile bu bana çok ağır gelir.*

Ad vocem Maurer,[21] Kitapları çok önemli. Yalnız tarih öncesi zamanlar değil, özgür imparatorluk kentlerinin, geniş toprak sahiplerinin dokunulmazlığının, kamusal yetkinin ve özgür köylülük ile serflik arasındaki mücadelenin daha sonraki gelişmelerine tamamen yeni bir biçim verilmekte.

İnsan tarihinin gidişi tıpkı paleontoloji gibi. En parlak zekâlar bile –aslında, çeşitli adli körlük yüzünden– burunlarının hemen ucunda duran şeyleri göremiyorlar. Sonra da, zamanı gelince, her yerde bu göremediğimiz şeylerin izlerine rastlayınca şaşırıp kalıyoruz. Fransız Devrimi'ne ve ona bağlı olarak Aydınlanma'ya karşı ilk tepki, her şeyi doğallıkla Ortaçağ'a özgü ve romantik olarak görmekti. Grimm gibi kimseler bile bundan kendini kurtaramadı. İkinci tepki, Ortaçağların ötesine, her ulusun İlkel çağına bakmak oldu ve bu da, her ne kadar bilge kişiler, ikisi arasındaki bağıntıyı fark etmeseler de, sosya-

list eğilime tekabül ediyor. En eski içerisinde en yeniyi bulunca şaşırıp kalıyorlar; Proudhon'u ürpertecek derecelere varan eşitlikçiler bile.

Bu adli körlükten hepimizin çektiği sıkıntıyı göstermek için: Hemen *benim* kendi bölgemde, *Hunsrucken*'de o eski Cermen sistemi *son birkaç* yıla kadar sürdü gitti. Babamın bundan bana bir *avukatın* görüş açısından söz ettiğini şimdi bile anımsıyorum! Bir başka kanıt: Tıpkı jeologların, Cuvier gibi en iyilerinin bile, bazı gerçekleri tamamen yanlış biçimde sergilemeleri gibi, Grimm çapında filologlar da Maser'in (o Maser ki, "özgürlüğün" Almanlar arasında hiçbir zaman var olmadığını, tersine, "serfi hava yaratır"[22] diye böbürlendiğini çok iyi anımsıyorum) ve diğerlerinin etkisi altında kalarak en yalın Latince cümleleri bile *yanlış çevirmişlerdir.* Sözgelimi, Tacitus'un şu ünlü pasajı: *"Arva per annos mutant et superest ager;* anlamı: Bunlar tarlaları *"arva"* (kura ile yani, daha sonraki bütün *Leges Barberumlar*'a[23] göre *sortes*[24] ile birbirleriyle değiştirirler ve geriye ortak toprak (yani, *arva*'nın karşıtı olan *ager*, kamuya ait toprak) kalır. Bu cümle Grimm vb. tarafından şöyle çevrilmiş: "Bunlar her yıl bakir tarlaları ekip biçerler ve yine de geriye daima işlenmemiş toprak kalır!"

Şu pasaj da öyle: *"Colunt discreti ac diversi"*[25] sözleri, Cermenlerin ta öteden beri, tıpkı Westfalia'lı Junkerler gibi bireysel çiftliklerde tarım yaptıklarını kanıtlarmış. Ne ki *aynı* pasaj şöyle devam ediyor: "*Vicos locant* non in nostrum morem *connexis* et *cohearentibus aedificiis: Suum* quisque locum *spatio circumdat*"[26]; ve bu anlatılan biçimde ilkel Cermen köyleri hâlâ Danimarka'da yer yer bulunmaktadır. Açıktır ki, İskandinavya'nın, Cermen mitolojisi için olduğu kadar, Cermen hukuku ve iktisadı için de önemli hale gelmesi kaçınılmazdır. Ve ancak oradan başlarsak geçmişimizi bir kez daha çözümleyip anlayabiliriz. Üstelik, Grimm vb. bile Sezar'da, Cermenlerin daima, bireysel olarak değil, *Geschcechtsgenos senschaften*[27] olarak yerleştiklerini buluyor: "Gentibus cognationibusquequi uno coiere-ant."[28]

Eğer ihtiyar Hegel öte dünyada, Almanca ve Kuzey dillerinde das *Allgemeine*'nin[29] orta malı toprak ve das *Sundre ve Besondre*'nin[30]

bu ortak topraktan bölünmüş ayrı mülkiyetten başka bir anlama gelmediğini duysaydı ne derdi acaba? Bundan şu sonuç çıkıyor ki, lojik kategoriler, "bizim ilişkilerimizin" sonucudurlar.

Fraas'ın, *Çağlar Boyunca İklim ve Bitki Dünyası, Her İkisinin Tarihi* (1847) adındaki yapıtı, özellikle, *tarihsel* çağa göre iklim ve bitkilerin değiştiklerini göstermesi bakımından çok ilginç. Fraas, Darwinden önce Darwincidir ve *türlerin* tarihsel zaman içerisinde meydana geldiklerini gösterir. Aynı zamanda o, tarım uzmanıdır da. Toprağın işlenmesi ile birlikte ve bunun derecesine bağlı olarak köylülerin o pek sevdikleri "nemliliğin" yok olduğunu (ve bunun sonucu bitkilerin güneyden kuzeye göç ettiklerini) ve ensonu, steplerin oluşmaya başladıklarını öne sürer. Toprağın işlenmesinin ilk etkileri yararlı olmakta ama sonunda ormanların yok edilmeleri vb. yüzünden toprakları bozkıra çevirmektedir. Bu adam, tam anlamıyla bilgili bir filolog (kitaplarını *Yunanca* yazmıştır), bir kimyacı ve tarım uzmanıdır. Çıkartılacak sonuç şudur ki, kendi gelişmesine bırakılan, *bilinçli olarak denetlemeden* yapılan (bir burjuva olarak elbette bu sonuca varamaz) tarım, ardında çöller bırakır: İran, Mezopotamya vb. Yunanistan. İşte yine bilinçsiz bir sosyalist eğilim.

(20) *Kapital*'in hazırlık çalışmaları için uzun yıllar inceleme yaptığı British Museum kitaplığı.

(21) Maurer'e gelince.

(22) Bu Ortaçağ Alman deyimi ile, insanın belli bir yerde durup soluk almasının bile, toprağa bağlı köle (serf) sayılması için yettiği anlatılır.

(23) Beşinci-dokuzuncu yüzyıl boyunca bir araya getirilen ve çeşitli Cermen topluluklarına ait ortak yasa.

(24) Kura

(25) "Toprağı ayrı ayrı ve dağınık işlerler."

(26) "Köylerini bizim yaptığımız gibi birbirine bitişik binalarla kurmuyorlar: Her biri oturdukları evin etrafını bir toprak parçası ile çeviriyor."

(27) Gens ya da ataerkil aile.

(28) "Birlikte yerleşen genslere ve ailelere göre."

(29) Genel.

(30) Özel.

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 11 Temmuz 1868.

Sevgili Dostlar,

Çocuklar hâlâ biraz halsizler ama iyileşme yolundalar.

Gönderdiğin şeyler için çok teşekkür ederim. Faucher'e sakın yazma, yoksa bu değersiz adam kendini bir şey sanacak. Onun bütün başarısı, *Kapital*'in birinci cildinin ikinci baskısı yapıldığında, *değerin büyüklüğü* bölümünde Bastiat'a hak ettiği birkaç iğneyi batırmama beni teşvik etmesi olmuştur. Bunun yapılmamasının nedeni, üçüncü cildin, "vülger ekonomi" bayları üzerine ayrı ve ayrıntılı bir bölüm içereceği içindir. Faucher ve ortakları için karalamalarında "değişim değerini", metaın üretiminde *harcanan emek-gücü kitlesi*nden değil de, *böyle bir harcamanın bulunmamasından*, yani, *"tasarruf edilen emekten"* çıkarmalarını çok doğal karşılamak gerekir. Ve bizim değerli Bastiat üstelik bu "keşfi" bizzat kendisi bile yapmamış, âdeti olduğu üzere bunu da çok eski yazarlardan "kopya" etmiştir. Bu eski kaynakları Faucher ve ortaklarının bilmemesi de doğaldır.

Centralblatt'a[31] gelince, adam, eğer değer denilince bununla bir şey kastediyorsa, benim vardığım sonuçları kabullenmek zorunda kalmakla, verebileceği en büyük ödünü vermiş oluyor. Bu talihsiz delikanlı, kitabımda "değer" üzerine bir bölüm olmasa bile, yapmış olduğum gerçek ilişkilerin analizinde, gerçek değer ilişkilerinin kanıtını ve ispatlamasının bulunabileceğini anlamıyor. Değer kavramının ispatlanması zorunluluğu üzerine savrulan bütün bu palavralar, hem ele alınan konunun ve hem de bilimsel yöntemin hiç bilinmemesinden

ileri geliyor. Değil bir yıl, birkaç hafta için bile çalışmayı bırakan bir ulusun yok olup gideceğini çocuklar bile bilir. Yine bir çocuk şunu da bilir ki, farklı gereksinmelere cevap veren ürünlerin kitlesi, toplumun toplam emeğinin farklı ve nicel olarak belirli kitlesini gerektirir. Toplumsal emeğin belirli oranlarda *dağılması* yolundaki bu *zorunluluğun*, toplumsal üretimin *belirli bir biçimiyle* ortadan kaldırılamayacağı, ancak bunun *görünüş biçimini* değiştirebileceği apaçık bir gerçektir. Hiçbir doğa yasası yok edilemez. Farklı tarihsel durumlarda değişebilecek şey, bu yasaların kendilerini ortaya koydukları *biçimdir* ancak. Toplumsal emeğin iç bağıntısının, emeğin bireysel ürünlerinin *özel değişimi* içerisinde ortaya çıktığı toplum düzeninde emeğin bu orantısal dağılımının kendisini gösterdiği biçim tamamen bu ürünlerin *değişim değeridir.*

Bilim, değer yasasının kendisini *nasıl* ortaya koyduğunu göstermekten ibarettir. Öyle ki, eğer insan daha işin başında, görünüşte bu yasayla çelişen bütün görüngüleri "açıklamaya" kalkışsa, bilimi bilimden *önce* sunmuş olur. İşte Ricardo'nun hatası, değer üzerine olan daha ilk bölümde bütün muhtemel ve geliştirilebilecek kategorileri, değer yasasıyla uyum içerisinde olduklarını kanıtlamak üzere veri olarak almasındadır.

Öte yandan, senin de doğru olarak varsaydığın gibi *teorinin tarihi*, değer ilişkisi kavramının, az çok açık, az çok yanılsamalarla kuşatılmış ya da bilimsel olarak az çok kesin olmakla birlikte *daima aynı kalmıştır.* Düşünce sürecinin kendisi, koşullardan doğup geliştiğine göre ve kendisi *doğal bir süreç* olduğu için, gerçekten kavrayıcı olan düşünce daima aynı olmak zorundadır ve düşüncenin yapılageldiği organın gelişmesi de dahil, gelişmedeki olgunluğa bağlı olarak ancak yavaş yavaş değişebilir. Bundan başka her şey saçmalıktır.

Vülger iktisatçılar, günlük fiili değişim ilişkilerinin, değerin büyüklüğü ile *doğrudan ilişkili olmayacağını* hiç akıllarına getirmediler. Burjuva toplumunun özü, *a priori* bilinçli bir toplumsal düzenlemesinin olmamasında yatar. Ussal ve doğal olarak zorunlu olan kendisini ancak gözü kapalı işleyen bir ortalama olarak ortaya koyar. Böylece vülger iktisatçı, iç bağıntıların ortaya koyduğunun aksine, görünüşte şeylerin farklı olduğunu övünerek ilan ettiğinde büyük bir

keşifte bulunduğunu sanır. Aslında, görünüşe sıkı sıkıya sarılmakta ve bunu nihai olarak kabul etmekle övünmektedir. Böyle olunca bilim diye bir şeye ne gerek var?

Lakin sorunun bir başka perde gerisi daha var. Bir kez iç bağıntılar kavrandı mı, mevcut koşulların kalıcı olduğu konusundaki zorunluluğa olan teorik inanç, bunların pratikteki yıkılmalarından önce yıkılır. Böyle olunca da, bu saçmasapan kafa karışıklığını sürdürmek, egemen sınıfın tamamen çıkarınadır. Ekonomi politikten başka bilimsel bir oyuncakları olmayan dalkavuk gevezelere başka ne maksatla para ödensin ki?

Fakat, *satis superque.*[32]

Bu da her halükârda, işçiler ve hatta fabrikatörler ve tüccarlar bile benim kitabımı anlar ve hakkından gelirken bu *"çok bilmiş uzman kişiler"* kavrama yeteneklerini fazlaca zorlamadan yakındıkları zaman, bu burjuva papazları nerelere kadar düştüklerini göstermiş oluyorlar...

Not: Kitabım konusunda yapılmış bir incelemeyi Dietzgen[33] Hamburg'dan göndermiş, şimdi onu Liebknecht'e yollayacağım.

(31) *Literarisches Centralblatt für Deutschland*-1850-1944 yıllarında Leipzig'de yayınlanan haftalık dergi.

(32) Bu kadarı yeter de artar bile.

(33) Joseph Dietzgen.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 10 Ekim 1868.

Buraya son gelişinde, 1844-45 yıllarında İrlanda'daki toprak durumu üzerine olan Mavi Kitap'ı görmüştün. Küçük bir sahaf dükkanında tesadüfen İrlanda Kira Yasası üzerine Rapor ve Tanıklıklar'ı buldum. Bu gerçek bir buluş oldu. İktisatçı beyler, toprak rantının, topraktaki doğal farklılığın ödenmesi mi, yoksa, toprağa yatırılan sermaye üzerinden sırf bir dogmatik kavga olarak sadece bir faiz mi olduğunu düşüne dursunlar, işte bu belgede, kiracı tarafından yatırılan sermaye üzerinden faize ilaveten, rantın ne ölçüde bunları da kapsayacağı sorunu konusunda çiftçi ile toprak sahibi arasında sürüp giden hayat memat mücadelesinin fiili bir örneği bulunuyor. Birbirleriyle çelişen dogmaların yerine, olayın gözlerden ırak kalmış gerçek zıtlıkları ve çelişkili olguları koyduğumuz takdirde ancak ekonomi politik, pozitif bir bilim haline dönüştürülebilir.

Selamlar.

Senin,
K. M.

MARX'tan LEIPZIG'deki WILHELM LIEBKNECHT'e

Londra, 6 Nisan 1871.

Sevgili Liebknecht,

Senin, Bebel'in ve Brunswick halkının koyverilmeleri haberi burada, Merkez Komitesi'nde büyük bir sevinçle alındı.

Parislilerin boyun eğdikleri anlaşılıyor. Bu, kendi kusurları yüzünden, ama bu kusur aslında aşırı *dürüstlüklerinden* ileri gelen bir kusur. Merkez Komitesi ve daha sonra da Komün, o pis Thiers cücesine düşman kuvvetlerini derleyip toplama zamanını verdi. Her şeyden önce, sanki Thiers, Paris'i zorla silahsızlandırmaya çalışarak *iç savaşı* daha önce başlatmamış, sanki Prusyalılar ile barış ya da savaşı kararlaştırmaya çağrılan Ulusal Meclis, *Cumhuriyet*'e hemen savaş ilan etmemiş gibi, *iç savaşı* budalalıkları yüzünden başlatmak istemediler! Sonra, iktidarı zorla ele geçirmeye teşebbüs etme görünümünden kaçınmak için, gericiliğin (Place Vendôme) yenilgisinden sonra[34] hemen Versailles üzerine yürüyecek yerde, örgütlenmesi vb. daha çok zaman isteyen Komün seçimleriyle çok değerli zaman kaybına neden oldular.

Paris'teki iç olaylar üzerine gazetelerde gördüklerinin tek sözcüğüne bile inanma. Bunların hepsi yalan ve düzmece. Sürüngen burjuva gazetelerinin pisliği kendisini hiçbir zaman böyle parlak biçimde ortaya koymadı.

Birleşik Almanya İmparatoru'nun, Birleşik İmparatorluğun ve Berlin'deki Birleşik Parlamento'nun dış dünya için *hiç yokmuş* gibi görünmesi de doğrusu çok ilginç. Paris'i karıştıran en ufak bir esinti daha çok ilgi uyandırıyor. ...

(34) Marx burada, kralcıların 22 Mart 1871'de Paris'te bir karşıdevrimci darbe düzenleme girişimlerine değiniyor. Bunun amacı, proletaryanın 18 Mart'taki başarılı devrimi ile devrilen burjuva rejiminin yeniden kurulmasıydı. Karşıdevrimci darbeciler, Ulusal Muhafızlara Vendôme Meydanı'nda ateş açtılarsa da Muhafızların karşılık vermeleri üzerine çareyi kaçmakta buldular.

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 12 Nisan 1871.

Sevgili Kugelmann,

Senin "doktor emirlerin", benim Dr. Matheson'a danışmam ölçüsünde etkili oldu ve şu anda kendimi onun bakımına bırakmış bulunuyorum. Ne var ki o da ciğerlerimin çok iyi durumda olduklarını, öksürüğümün bronşitten ileri geldiğini vb. söyledi. Aynı şey belki de ciğerlerimi de etkileyebilir.

Dün, Lafargue'ın (Laura'nın değil) şu anda Paris'te bulunduğuna dair sevindirici haberler aldık.

Eğer benim *Onsekizinci Brumaire*'in son bölümüne bakarsan, Fransız Devrimi'nin gelecek girişiminin, önceki gibi artık, bürokratik-askeri mekanizmayı bir elden ötekine devretmek değil, onu *parçalamak* olduğunu ve bunun Kıta üzerindeki her gerçek halk devriminin başta gelen koşulu olduğunu belirttiğimi göreceksin. Bizim kahraman Parisli arkadaşlarımızın kalkıştıkları şey de işte budur. Ne esneklik, ne tarihsel girişim ve ne özveri yeteneğidir bu Parislilerdeki! Dış düşmandan çok; dahildeki ihanetin neden olduğu altı aylık açlık ve yıkımdan sonra, sanki Fransa ile Almanya arasında hiç savaş olmamış gibi ve düşman hâlâ Paris kapılarında değilmiş gibi Prusya süngüleri altında başkaldırıyorlar! Tarihte, buna benzer büyüklükte, buna benzer bir örnek daha görülmedi! Eğer yenildilerse bunun suçu sırf "iyiniyetleri"dir. İlkin Vinoy ve ardından da Paris Ulusal Muhafızları'nın gerici kesimi geri çekildikten sonra hemen Versailles üzerine yürümeleri gerekirdi. Ellerine geçen bu fırsatı sırf vicdani nedenlerle

kaçırdılar. Sanki şu pis Thiers cücesi, Paris'i silahsızlandırma girişimi ile iç savaşı zaten başlatmamış gibi bizimkiler, *iç savaşı kendileri başlatmama* kaygısına düştüler. İkinci hata: Merkez Komitesi, Komün'e yol açmak için elinde olan gücü çok çabuk bıraktı. Bu da yine o "soylu" vicdan inceliğinden oldu! Yine de her şeye karşın Paris'teki bu ayaklanma –eski toplumun kurtları, domuzları ve vahşi köpekleri tarafından ezilse bile– Paris'teki Haziran ayaklanmasından beri Partimizin en şanlı işidir. Cenneti fethe çıkan bu Parislileri, kışlaların pis kokusunu taşıyan Alman-Prusya Kutsal Roma İmparatorluğu'nun cenneti, Kilise, kabak junker feodalitesi ve hele ikiyüzlü dönekler ile bir kıyaslayın!

Not: L. Bonaparte'ın hazinesinden doğrudan yardım alanları gösteren *resmi listede Vogt*'un 1859 Ağustosu'nda 40.000 frank aldığına dair bir kayıt var! Bu gerçeği ileride kullanılmak üzere Liebknecht'e bildirdim.

Gönderdiğin gazeteler için teşekkürler. (Bunları göndermeye lütfen devam et; Almanya, Reichstag vb. üzerine bir şeyler yazmak istiyorum.)

Senin,
K. M.

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 17 Nisan 1871.

Sevgili Kugelmann,

Mektubunu aldım. Şu anda ellerim çok dolu. Bu yüzden sadece birkaç sözcükle yetineceğim. Nasıl olur da, 13 Haziran 1849 küçük burjuva gösterilerini[35] Paris'teki şimdiki mücadele ile kıyaslayabilirsin, bunu hiç anlayamadım.

Eğer mücadeleye ancak son derece uygun koşullar altında girilmesi uygun olsaydı, dünya tarihini yapmak gerçekten çocuk oyuncağı olurdu. Buna karşılık, eğer "rastlantılar"ın hiçbir rolü olmasaydı tarih çok mistik bir nitelik taşırdı. Bu rastlantılar doğallıkla toplumsal gelişmenin genel gidişi üzerinde elbette bir yer tutar ve başka türden rastlantılarla telafi olunur. Ama hızlanmalar ve gecikmeler, hareketin başını çeken kimselerin kişiliklerinin "rastlantısal" oluşu da dahil, bu gibi "rastlantılara" büyük ölçüde tabidir.

Bu kez sonuç üzerinde kesin etkisi olan aleyhteki "rastlantı" hiçbir zaman Fransız toplumunun genel koşullarında aranmamalı, Prusyalıların Fransa'daki varlıklarında ve hemen Paris'in burnunun dibinde olmalarında aranmalıdır. Bunu Parisliler çok iyi biliyorlardı ama bunu, Versailles'ın burjuva *itleri de* çok iyi bilmekteydiler. İşte tam da bu nedenle Parislileri, ya vuruşmayı kabul etme ya da savaşmadan yenik düşme seçeneği ile yüz yüze bıraktılar. İşçi sınıfının bu ikinci seçenekteki moral bozukluğu, birkaç "liderinin" kaybından çok daha beter olabilirdi. Paris'teki mücadele ile, işçi sınıfının kapitalist sınıfa

ve onun devletine karşı mücadelesi yeni bir aşamaya girmiştir. Bu kavganın ilk sonuçları ne olursa olsun, evrensel bir önem taşıyan yeni bir çıkış noktası kazanılmıştır.

Hoşça kal,
Karl Marx

(35) 1849 13 Haziranı'nda Montagne'ın küçük burjuva partisi. Fransız Anayasası'nın başkan ve Yasama Meclisi'nin çoğunluğu tarafından ihlal edilmesine karşı Paris'te barışçı bir gösteri düzenledi. Bu gösteri, askeri birlikler tarafından kolayca dağıtıldı. Bu olay, Fransa'da küçük burjuva demokratlarının artık iflas noktasına geldiklerini ispat etti.

MARX'tan PARİS'teki LEC FRANKEL ve LOUIS-EUGENE VARLIN'e

Londra, 13 Mayıs 1871.

Sevgili Yurttaşlar Frankel ve Varlin,

Belgeleri getirenle görüştüm.

Versailles'lı serserileri suçlayan belgeleri güvenli bir yere koymak yararlı olmaz mı? Böyle bir önlem hiç de yararsız değildir.

Bordeaux'den birisi bana, son belediye seçimlerinde dört Enternasyonal üyenin seçilmiş olduklarını yazdı. Taşra illeri kaynamaya başladı. Ne yazık ki oradaki faaliyetleri sadece yerel ve "barışçıl"

Davanızın desteklenmesi için, dünyanın şubelerimiz olan her köşesine yüzlerce mektup yazdım. Ayrıca işçi sınıfı, daha başlangıçtan beri Komün'den yana. İngiltere'deki burjuva gazeteleri bile eski yırtıcılıklarından caydılar. Zaman zaman bu gazetelere bazı lehte paragraflar sıkıştırmayı başardım.

Bana öyle geliyor ki Komün, ufak tefek şeyler ve kişisel kavgalarla çok zaman kaybediyor. İşçilerin dışında başka etkilerin de olduğu besbelli. Yitirilen zamanı telafi edebilirseniz bunların hiçbiri sorun değil.

Paris dışında, İngiltere'de ya da bir başka yerde ne yapmak istiyorsanız acele etmeniz gerekiyor. Prusyalılar istihkamları Versailles Hükümeti'ne bırakmayacak ama, barışın kesinlik kazanmasından sonra (26 Mayıs)[36] Paris'i jandarmalar ile kuşatmaya izin verilecek. Thiers ve ortakları, bildiğiniz gibi, Pouyer-Querter'ın yaptığı antlaşmalara kendileri için yüklü bir komisyon koydukları için[37] Alman

bankacılarının Bismarck aracılığı ile teklif ettikleri yardımı kabul etmediler. Zaten bunu kabul etselerdi, alacakları komisyondan olacaklardı. *Kendi* antlaşmalarının gerçekleşmesi için ilk koşul Paris'in fethi olduğu için, Bismarck'tan, ilk taksidin ödenmesini Paris'in işgalinden sonraya bırakılmasını rica ettiler. Bismarck bu koşulu kabul etti. Prusya'nın kendisi de bu paraya hemen gereksinme duyduğu cihetle, Versailles'a Paris'in işgalini çabuklaştıracak her türlü olanağı vermeye hazırdır. Bu durumda aman dikkatli olun!

(36) Fransız-Alman savaşını sona erdiren barış antlaşması, 10 Mayıs 1871'de Frankfurt'ta imzalandı. Öyle anlaşılıyor ki Marx'ın verdiği tarihte bir kalem hatası var.

(37) Marx burada, Thiers Hükümeti'nin toplamayı düşündüğü iç borca değiniyor. Thiers ile öteki hükümet üyeleri 300 milyon frankın üzerinde bir komisyon alacaklardı.

MARX'tan LONDRA'daki E. S. BEESLY'e

Londra, 12 Haziran 1871.

Sayın Bayım,

Lafargue, ailesi ve kızlarım Pireneler'deler ama İspanya sınırının Fransa tarafında. Lafargue, Küba'da doğduğu için İspanyol pasaportu alabildi. Ben yine de onun, Bordeaux'de öncü bir rol oynadığı için İspanya tarafına kesin olarak yerleşmesinden yanayım.

Beehive'de çıkan yazınızı çok beğenmeme karşın, adınızı bu gazetede görmekten neredeyse üzüntü duydum. Bu münasebetle, bir Parti üyesi olarak ben, Komtizme[38] karşı tamamen dostça olmayan bir tavır içerisinde bulunduğumu belirtmek isterim. Bir bilim adamı olarak ise bu düşünceyi hiç beğenmemekle beraber sizi, tarihsel dönüm noktalarını (bunalımları) sekter bir tutumla değil de, sözcüğün en iyi anlamıyla bir tarihçi olarak ele alan, Fransa'da olduğu kadar İngiltere'de de biricik Komtçu olarak görmekteyim. *Beehive* kendisine işçilerin gazetesi diyor ama aslında, Sam. Morley ve Ortakları'na satılmış dönek bir basın organıdır. Son Fransız-Prusya savaşı sırasında Enternasyonal'in Genel Konseyi, bu gazete ile bütün ilişkileri kesmek zorunda kaldı ve onun uydurma bir işçi gazetesi olduğunu ilan etti. Ne var ki, yerel *Eastern Post* dışındaki bütün büyük Londra gazeteleri bu bildiriyi yayınlamaya yanaşmadılar. Bu durumda sizin *Beehive*'e katkılarınız davaya hizmet yolunda yapmış olduğunuz bir fedakârlık oluyor.

Bir kadın arkadaşım üç dört güne kadar Paris'e gidiyor. Ona, hâlâ Paris'te saklanan bazı Komün üyeleri için gereği gibi düzenlenmiş pasaportlar veriyorum. Eğer senin ya da dostlarından birinin orada yapılacak bir işi varsa lütfen bana yazınız.

Beni burada rahatlatan, her allahın günü sarı basının, yazılarım ve Komün ile ilişkilerim konusunda yayınladıkları yazılar oluyor. Bunları bana her gün Paris'ten yolluyorlar. Bütün bunlar, Versailles polisinin gerçek dökümanları ele geçirmekte epey zorlandığını gösteriyor. Benim Komün ile ilişkilerimi, Paris ile Londra arasında bütün yıl gidip gelen bir Alman tacir sürdürüyordu. Aşağıdaki iki konu dışında her şey sözlü olarak kararlaştırılmıştı:

İlki, aynı aracı yoluyla bazı hisse senetlerini Londra Borsası'nda nasıl satabilecekleri konusunda sordukları bir soruya yanıt olarak Komün üyelerine bir mektup göndermiştim.

İkincisi, 11 Mayıs'ta, yani bilinen felaketten on gün önce kendilerine aynı kanaldan, Frankfurt'ta Bismarck ile Favre arasındaki gizli anlaşmanın[39] bütün ayrıntılarını ilettim.

Bu bilgiyi, Bismack'ın sağ kolu olan, eskiden (1848-1853 arası) başkanı bulunduğum gizli bir dernek üyesi birisinden aldım.[40] Bu zat, Almanya'dan ve Almanya üzerinden bana göndermiş olduğu bütün raporların hâlâ bende bulunduğunu da bilir. Güvenliği, benim ağzımı sıkı tutmama bağlıdır. İşte bu yüzden, iyiniyetini bana kanıtlama çabasını hiç elden bırakmaz. Sana söylediğim gibi, eğer bu yıl Dr. Kugelmann'ı Hannover'de tekrar ziyaret edersem Bismarck'ın beni tutuklamaya karar verdiği konusunda beni uyaran da bu aynı adamdır.

Ah keşke Komün benim uyarılarıma kulak verseydi! Komün üyelerine Monmartre tepelerinin kuzey yanını, Prusyalılar tarafını iyi tutmalarını tavsiye ettim ve bunu yapacak zamanları da vardı; yoksa kapana kısılacaklarını önceden kendilerine haber verdim; onlara Pyat'ın, Grousset ve Vesinier'in gerçek yüzlerini bildirdim, gösterdim; Ulusal Savunma üyelerinin açıklarını teşhir eden tüm belgeleri derhal Londra'ya göndermelerini istedim, böylece Komün düşmanlarının vahşice saldırıları bir ölçüde denetim altına alınabilir, Versailles'lıların planı hiç değilse kısmen bozulabilirdi.

Şayet Versailles'lılar bu belgeleri bulabilselerdi, düzmece olanları yayınlamayabilirlerdi.

Enternasyonal'in Bildirisi çarşambadan önce yayınlanmayacak. Bunun bir nüshasını hemen size göndereceğim. Dört beş formalık

malzeme iki formaya sıkıştırıldı. Bu yüzden de pek çok düzeltme, gözden geçirme ve dizgi yanlışları var. Gecikme de zaten bu yüzden oldu.

Sizin sadık dostunuz,
Karl Marx

(38) *Komtizm* ya da *Pozitivizm:* Auguste Comte'un kurduğu felsefi bir eğilim. Pozitivistler, her türden devrimci eyleme karşıydılar ve proletarya ile burjuvazinin sınıf çıkarlarının uzlaşmaz olduğunu inkâr ediyorlardı. Sınıf uzlaşmasından yanaydılar ve kapitalizmin insan toplumu için en iyi örgütlenme biçimi olduğunu savunuyorlardı.

(39) Almanya ile Fransa arasında resmi barış antlaşması 10 Mayıs 1871'de Frankfurt'ta imzalanınca, Bismarck ile Favre, Komün'e karşı ortak harekat yapmak üzere gizli bir anlaşmaya vardılar. Bu sözlü anlaşmaya göre Versailles birlikleri Alman hatlarından geçecekler, Paris'e yiyecek ikmali durdurulacak, Alman Yüksek Komutanlığı, Komün'e bir ültimatom vererek Paris'te oluşturulan savunma hatlarının silahsızlandırılmasını isteyecekti. Versailles birlikleri 21 Mayıs 1871'de Paris'e bir saldırı ile girdiler.

(40) Komünist Birliğin eski bir üyesi olan Johannes Miquel.

ENGLES'ten HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a

Londra, 12 -17 Eylül 1874.

Senin istifan[41] ile eski Enternasyonal tamamen bitti ve sona erdi. Ve bu da iyi oldu. O; bütün Avrupa'da egemen olan baskının, daha yeni yeni uyanan işçi hareketine, birlik ve her türlü iç tartışmalardan kaçınmayı öngören İkinci İmparatorluk dönemine ait bir şeydi. Proletaryanın ortak kozmopolit çıkarlarının ön plana çıkabildiği bir dönemdi bu. Almanya, İspanya, İtalya ve Danimarka harekete ya daha yeni katılmış ya da katılmak üzereydi. Gerçekte 1864'te hareketin teorik niteliği, Avrupa'da her yerde, yani kitleler arasında henüz çok berrak değildi. Alman komünizmi, işçi partisi olarak daha ortada yoktu, Proudhonculuk kendi özel saplantılarını ortaya dökebilecek güce henüz kavuşmamıştı, Bakunin'ın yenile yumurtladığı saçmalıklar daha kafasında oluşmamıştı, İngiliz sendika başkanları bile, harekete Tüzük gerekçelerinde formüle edilen programa dayanarak girebileceklerini sanıyorlardı. İlk büyük başarı, bütün fraksiyonların bu safça birliğini tuzbuz edecekti. Bu başarı Komün oldu. O Komün ki, Enternasyonal, onun ortaya çıkması için parmağını bile oynatmadığı ama yine de bir ölçüde kendi varlığından sorumlu tutulan Enternasyonal'in hiç kuşkusuz entelektüel çocuğu idi. Komün sayesinde Enternasyonal, Avrupa'da bir güç haline gelince de hemen kavga başladı. Her eğilim başarıyı kendi adına sömürme çabasına düştü, Kaçınılmaz çözülme geldi çattı. O eski kapsamlı programın çizgileri boyunca çalışmayı sürdürmeye gerçekten hazır olan kimselerin –Alman komünistlerinin– büyüyen güçlerine karşı duyulan kıskançlık, Belçikalı Proudhonistleri, Bakuninci maceraların kucağına attı. La Haye Kongresi her iki tarafın da fiilen sonu oldu.

Eski modele göre yeni bir Enternasyonal'in yaratılması için, bütün ülkelerdeki bütün proletarya partilerinin ittifakı, emekçi hareketinin 1849-64 yılları arasında yüz yüze kaldığı bir baskı döneminin yaşanması gerekti. Bunun için şimdi proletarya dünyası, fazla büyük ve fazla yoğun. Bir dahaki Enternasyonal'in –Marx'ın yapıtlarının geçen yıllar boyunca yarattığı etkilerle– doğrudan doğruya komünist olacağına ve tamamen bizim ilkelerimize dayanacağına inanıyorum.

(41) 14 Ağustos 1874'te Sorge, Genel Konsey'den istifa ettiğini Engels'e haber verdi ve istifası 14 Eylül'de resmiyet kazandı.

ENGELS'ten ZWICKAU'daki A. BEBEL'e(*)

Londra, 18-28 Mart 1875.

Azizim Bebel,

23 Şubat tarihli mektubunuzu aldım, sağlığınızın yerinde olmasına sevindim.

Bana, şu birleşme işi konusunda ne düşündüğümüzü soruyorsunuz. Ne yazık ki biz de aynen sizin durumunuzdayız. Ne Liebknecht ne de bir başkası bize herhangi bir bilgi göndermedi, bu nedenle biz de gazetelerde okuduklarımızdan öte bir şey bilmemekteyiz! Bunlarda da, bir hafta kadar önce program taslağı[42] yayımlanana kadar hemen hiçbir şey yoktu! Bu taslak da bizi haliyle epeyce şaşırttı.

Partimiz, Lassalle'cılara uzlaşma ya da en azından işbirliği yapmak için o kadar çok sık önerilerde bulunmuşlar ve Hasenclever'ler, Hasselmann'lar ve Tölcke'ler her seferinde bu önerilerimizi öylesine küçümser biçimde geri çevirmişlerdir ki, küçük bir çocuk bile şu sonucu rahatça çıkartabilir: Bu baylar şimdi bize kendileri bir uzlaşma önerisiyle geldiklerine göre çok pis bir açmazda bulunuyorlar demektir. Ancak, bu adamların çok iyi bilinen kişiliklerini göz önünde bulundurarak, içine düştükleri açmazdan yararlanıp, mümkün olan her türlü güvenceyi almak ve böylece, işçiler arasında sarsılmış bulunan itibarlarını Partimiz aleyhine yeniden sağlamlaştırmalarına engel olmak bizim görevimizdir. Bunlara karşı soğuk bir tavır içerisinde olmak ve kendilerine güvenmemek gerekir; birleşme ancak, sekterce sloganları ile devletten talep ettikleri yardımdan büsbütün vazgeçme

(*) Lenin, Engels'in bu mektubunu, devlet sorununu ele alması bakımından son derece önemli bulur. Bu konuda bkz.: K. Marx-F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, Ankara, 1989. s.131 ve devamı.

niyetleri ve 1869 Eisenach Programı'nın[43] esaslarını ya da bugünün koşullarına göre tadil edilmiş biçimini kabul etmeleri ölçüsünde gerçekleşebilir. Partimizin, teorik alanda, yani Program için kesin önemi olan konularda Lassalle'cılardan *öğreneceği hiçbir şey yoktur*, lakin Lassalle'cıların Partimizden öğreneceği şeyler elbette vardır; birinci koşul, sekterlikten, yani Lassalle'cılıktan vazgeçmek ve bundan da öte, her derde dava sayılan devlet yardımını büsbütün olmasa bile bir yana bırakmak ve her halükârda bunu, pek çok diğer olası önlemler arasında geçici bir önlem olarak kabul etmek gerekir. Program taslağı gösteriyor ki, bizim taraftarlarımız, teorik bakımdan Lassalle'cı liderlerden yüzlerce kez üstündürler ama, politik kurnazlık açısından tam tersine, onların düzeyine ulaşmaları olanaksızdır; "onurluluk" bir kez daha onursuzluk tarafından feci şekilde alt edilmiştir.

Her şeyden önce, Lassalle'ın cafcaflı ama tarihsel bakımdan yanlış bir sözü kabul edilmiştir: "İşçi sınıfı karşısında bütün öteki sınıflar ancak gerici bir kitledirler." Bu önerme yalnız birkaç istisnai halde doğrudur: Örneğin, Komün gibi bir proletarya devriminde ya da, devleti ve toplumu kendi imajı doğrultusunda biçimlendiren sınıfın tek başına burjuvazi olmayıp, uyanmakta olan demokratik küçük burjuvazinin de bu biçimlenmeyi zaten nihai sonuçlarına kadar götürmüş olduğu bir ülke için bu önerme doğru olabilir. Örneğin eğer Almanya'da, demokratik küçük burjuvazi bu gerici kitleye dahil olsaydı, Sosyal Demokrat İşçi Partisi nasıl olur da yıllarca onunla, yani Halk Partisi[44] ile el ele yürüyebilirdi? Nasıl olur da, *Volkstaat* neredeyse bütün politik içeriğini, demokratik küçük burjuva organı olan *Frankfurter Zeitung*'dan alabilirdi? Ve nasıl oluyor da bu programın içerdiği taleplerden en az yedisi, Halk Partisi'nin ve küçük burjuva demokrasisinin programındaki isteklerle doğrudan doğruya ve harfiyyen çakışabiliyor? Sözünü ettiğim siyasi talepler, bir ila beş ve bir ila iki içerisinde tek bir tanesi bile *burjuva*-demokratik taleplerden olmasın.[45]

İkincisi, işçi hareketinin, uluslararası bir hareket olduğu ilkesi, hemen her bakımdan bugün için tamamen terk edilmiştir ve bunu yapanlar, beş yıl boyunca bu ilkeyi en övgüye değer biçimde ve en güç koşullar altında savunanlar olmuştur. Alman işçilerinin, Avrupa işçi hareketinin başında bulunmaları, *her şeyden önce*, savaş sırasında

benimsedikleri gerçekten uluslararası tutumları yüzündendir; başka hiçbir proletarya bu denli iyi bir tutum gösteremezdi. Ve şimdi bu ilke, yurtdışında her yerde işçilerin aynı derecede sarıldıkları ve hükümetlerin bu ilkenin bir örgüt içerisinde ifade edilmesini önlemek için her yola başvurdukları bir sırada mı terk edilecekti! Peki, işçi hareketinin enternasyonalizminden kala kala elde ne kalmıştır? Avrupa işçilerinin kurtuluşlarını sağlamak için gelecekteki işbirliği bile bir yana bırakılmış, sadece, gelecekte "halkların uluslararası kardeşliği" ve Barış Ligası[46] burjuvalarının "Avrupa Birleşik Devletleri" gibi belli belirsiz temennileri ile yetinilmiştir!

Doğrudan doğruya Enternasyonal'in kendisinden söz edilmesi, haliyle gereksiz görülebilir. Ancak, hiç değilse, 1869 Programı'ndan geriye düşmemek ve şunları söylemek gerekirdi: Alman İşçi Partisi *her ne kadar şimdilik* kendisi için konulan devlet sınırları içerisinde çalışmak durumunda ise de (bu partinin, Avrupa proletaryası adına konuşmaya ve özellikle yanlış şeyler söylemeye elbette hakkı yoktur), bütün ülkelerin işçileri ile dayanışma bilinci içerisindedir ve şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da, bu dayanışmanın kendisine yüklediği yükümlülükleri yerine getirmeye daima hazır olacaktır. Bu gibi yükümlülükler, kendisini Enternasyonal'in bir parçası gibi görmese de ya da bunu açıkça ilan etmese de zaten varolmuştur; örneğin, grevlere yardımcı olmak ve bunlara engel olunmasını önlemek, Parti organlarının Alman işçilerini dış ülkelerdeki işçi hareketlerinden haberdar etmek, hanedan savaşları tehdidine ya da çıkmasına karşı propaganda yürütmek, bu türden savaşlarda, 1870 ve 1871 savaşlarında takınılan tavırların benzeri eylemlerde bulunmak vb. gibi.

Üçüncüsü, adamlarımız, çoktan tarihe karışmış Lassalle'cı görüşlere dayanan "ücretlerin demirden yasası" yutturmacasını benimsemiş görünmektedirler; yani, işçilerin ortalama olarak ancak *asgari* ücret aldıları ve bunun da, Malthus'un nüfus teorisine göre, her zaman gereğinden çok fazla işçi nüfusu bulunmasından ileri geldiği (bu aynı zamanda Lassalle'ın savıdır) görüşünü yutmuş gibidirler. Oysa Marx, *Kapital*'de, ücretleri düzenleyen yasaların çok karmaşık olduğunu, koşullara bağlı olarak etmenlerden bazen birinin bazen de diğerinin egemen olduğunu, bu yüzden de, bu yasaların demirden olması

şöyle dursun, tam tersine, çok esnek olduğu, konunun öyle Lassalle'ın hayal ettiği gibi birkaç sözcükle geçiştirilemeyeceğini ayrıntılı olarak kanıtlamıştır. Lassalle'ın Malthus'tan ve (biraz da tahrif ederek) Ricardo'dan yürüttüğü yasanın Malthusçu savı (Lassalle'ın bir başka el kitabından alınmış olarak örneğin, *Arbeiterlesebuch*'un 5. sayfasında bulunabilir), Marx tarafından, *Kapital*'in "Sermaye Birikimi" kesiminde ayrıntılarıyla çürütülmüş bulunmaktadır. Böylece Lassalle'ın "demir yasası"nı kabul etmekle biz kendimizi, hatalı bir temellendirmeye dayanan hatalı bir teze bağlamış oluyoruz.

Dördüncüsü, *biricik toplumsal* talep olarak öne sürülen Lassalle'ın Buchez'den aşırdığı biçimde bütün çıplaklığı ile görülen Lassalle'ın devlet yardımıdır. Ve bu, talebin tamamen boş bir talep olduğu Bracke tarafından sergilendikten sonra, Parti sözcülerimizin hepsi olmasa bile çoğunluğu, Lassalle'cılara karşı mücadelede bu "devlet yardımı"na karşı çıkmak zorunda kalmalarından sonra yapılmıştır! Partimiz kendisini bundan daha fazla utanç verici bir duruma düşüremezdi. Enternasyonalizmin, Amand Gögg düzeyine düşürülmesi ve sosyalizmin de, bu talebi, sırf sosyalistleri mat etmek için *Sosyalistlere karşı* öne süren burjuva cumhuriyetçisi Buchez'in düzeyine düşürmek!

Ne var ki, Lassalle'cı anlamda "devlet yardımı" hiç değilse, şu derme çatma sözlerle ifade edilen, "toplumsal sorunun çözümlenmesine açılan yolun hazırlanması" amacına ulaşmak için çeşitli önlemler arasında bir tanesi olarak gösterilseydi –sanki bizim için teorik olarak *çözümlenmemiş* toplumsal bir *sorun* hâlâ varmış gibi!– Eğer birisi: Alman İşçi Partisi, sanayide ve tarımda kooperatif üretimin ulusal bir boyutta gerçekleştirilmesi ile ücretli emeği ve onunla birlikte sınıf ayrımlarını ortadan kaldırmak çabasındadır ve bu amaca ulaşmak için uygun düşecek her önlemi destekler diyecek olsa buna karşı çıkacak bir Lassalle'cı olabilir mi?

Beşincisi, taslakta, işçi sınıfının bir sınıf olarak sendikalar aracılığı ile örgütlenmesinden hiç söz edilmemektedir. Oysa bu, temel noktalardan biridir, çünkü bu, proletaryanın sermayeye karşı günlük mücadelesini yürüttüğü gerçek sınıf örgütü olduğu gibi, proletarya, bu örgütte kendisini eğitir ve bugün (Paris'te olduğu gibi) en berbat geri-

ciliğin egemen olduğu ortamda bile yok edilmesi mümkün olmamaktadır. Bu örgütlenmenin Almanya'da kazandığı önem göz önünde bulundurularak bizce bunun programa alınması mutlaka gerektiği gibi, eğer mümkün ise Parti örgütünde de buna bir yer ayrılması yerinde olur.

İşte bizim adamlarımızın Lassalle'cıları memnun etmek için yaptıkları şeyler. Peki karşı taraf buna karşılık neler yaptı? Programa oldukça karışık bir yığın *tamamen demokratik talepler* konulması ki, bunlardan birkaçı, örneğin, İsviçre'de mevcut olan ve bir şeye yarıyorlarsa bile yarardan çok zarar getiren "halk tarafından yasama" gibilerinden sırf gösterişten ibaret şeylerdir. Hiç değilse bu, *halkın yönetimi* gibi bir şey olsaydı. Bütün özgürlüklerin ilk koşulu olan şey de burada görülemez: Bütün devlet memurları, her türlü resmi eylemlerinden ötürü, her yurttaşa karşı olağan mahkemelerde mevcut yasalara göre sorumludurlar. Bilim özgürlüğü ve vicdan özürlüğü gibi bütün liberal burjuva programlarında bulunan taleplerin burada biraz garip kaçtığını söylemekle yetineceğim.

Özgür halkın devleti, özgür devlete dönüşmüştür. Gramer bakımından alındığında, özgür devlet, devletin, vatandaşları karşısında özgür olduğu anlamına gelir ki, burada, despot bir hükümete sahip devlettir sözkonusu olan. Devlet üzerine olan bütün gevezeliklerden, özellikle sözcüğün gerçek anlamıyla bir devlet olmayan Komün deneyiminden sonra vazgeçilmelidir. Anarşistler, "halkın devleti"ni midemizi bulandıracak derecede suratımıza çarpıp durmuşlardır; oysa daha Marx'ın Proudhon'a karşı kitabından[47] beri ve daha sonra *Komünist Manifesto*'da, sosyalist toplum düzeninin kurulmasıyla, devletin kendiliğinden çözülüp yok olacağı açıkça ilan edilmişti. Böyle olduğuna göre, devlet, verilen mücadelede, devrimde, devrim karşıtı güçleri, baskı altında tutmak için sadece geçici bir kurum olduğuna göre, özgür halk devletinden söz etmek düpedüz saçmalıktır: Eğer proletarya hâlâ devleti *kullanmaya* devam ederse bunu özgürlüğün çıkarı için yapmaz, karşı güçleri baskı altında tutmak için yapar; zaten özgürlükten söz etmek olanaklı hale geldiği anda, devlet devlet olarak ortadan kalkmış olur. Bu nedenle biz her yerde *devlet* sözcüğünün yerine, Fransızca *"komün"* sözcüğünün anlamını gayet iyi ifade eden o

eski mükemmel Almanca sözcüğü, *Gemeinvesen* sözcüğünü öneriyoruz.

"Bütün sınıf ayrımlarının ortadan kaldırılması" yerine, "Bütün toplumsal ve siyasi eşitsizliklerin bertaraf edilmesi" ifadesi de çok kuşkuludur. Bir ülke ile bir başka ülke, bir eyalet ile bir başka eyalet ve hatta bir bölge ile bir başka bölge arasındaki yaşam koşullarında, en aza indirilebilecek ama asla büsbütün ortadan kaldırılmayacak *bazı* eşitsizlikler daima var olacaktır. Dağlık yerlerde oturanların yaşam koşulları ovalık yerlerde yaşayanlardan daima farklı olacaktır. Sosyalist toplum fikrini, bir *eşitlik* âlemi gibi düşünmek, o eski "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" düşüncesine dayanan tek taraflı bir Fransız fikridir ki, anlayışıdır ki, bunun, *gelişmenin bir evresi* olarak kendi döneminde ve yerinde bir varlık nedeni vardı ama, daha önceki sosyalist okulların bütün tek yanlı fikirleri gibi aşılması gerekiyordu. Çünkü bunlar halkın kafasını karıştırmaktan başka bir işe yaramadıkları gibi konunun daha doğru serim biçimleri de bulunmuştur.

Zayıf ve gevşek bir üslupla oluşturulan bu programdaki hemen her sözcüğün eleştirilmesi olanaklı ise de ben bu kadarla yetineceğim. Program öyle bir niteliktedir ki, eğer kabul edilecek olursa Marx da ben de, bu esaslara dayanılarak kurulacak *yeni* partiye *hiçbir zaman* destek veremeyeceğimiz gibi bu partiye karşı tutumumuzu –kamuoyu karşısında da– çok ciddi bir biçimde düşünmemiz gerekecektir. Dış ülkelerde, Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin her, ama her sözünden ve eyleminden *bizim* sorumlu tutulduğumuzu herhalde anımsarsınız. Bakunin'in *Devlet ve Anarşi* kitabında, *Demokratisches Wochenblatt* gazetesinin yayma başlamasından beri Liebknecht'in söylediği ya da yazdığı bütün düşüncesizce şeylerden biz sorumlu tutulduk. İnsanların bizim burada bütün gösterinin iplerini elimizde tuttuğumuzu düşünmek hoşlarına gidiyor, oysa siz de ben de pekâlâ biliyoruz ki, biz Partinin içişlerine hemen hemen hiç karışmadık, ve bunu yaptığımız zaman da sadece, bize göre işlenmiş bulunan *sırf teorik* hataları elden geldiğince düzeltmek amacıyla yapılmıştır. Ancak sizin de pekâlâ anlayabileceğiniz gibi bu program, onu kabul eden parti adına herhangi bir sorumluluğu reddetmemizi kolaylaştıracak bir dönüm noktası olabilir.

Genellikle, bir partinin resmi programı, o partinin yaptıklarından daha az önemlidir. Lakin, *yeni,* bir program, ne olursa olsun; halkın karşısında çekilmiş bir bayrak gibidir ve dış dünya bir partiyi bu programla değerlendirir. Bu nedenle programın hiçbir zaman bir adım geri atması doğru olmadığı gibi bu yeni program Eisenach Programı'ndan daha geridir. Şurası da dikkate alınmalıdır ki, öteki ülkelerin işçileri bu program için ne diyecekler, bütün Alman sosyalist proletaryası adına Lassalle'cılık önünde diz çökmenin yaratacağı izlenim acaba ne olacaktır.

Ayrıca ben şundan da eminim ki, *bu* esasa dayalı bir birlik bir yıl bile sürmez. Partimizin en akıllı adamlarının, ücretlerin demir yasası ve devlet yardımı üzerine Lassalle'cı tekerlemeleri ezberleyip bunları durmadan yinelemelerini düşünebiliyor musunuz? Örneğin sizi böyle yaparken görmek isterdim! Zaten bunu yaparlarsa dinleyenler kendilerini mutlaka yuhalıyacaklardır. Ve ben eminim ki, Lassalle'cılar Programdaki bu noktalar üzerinde tıpkı Yahudi Shylock'un bir librelik et için yaptığı gibi direneceklerdir. Bölünme gelip çatacak ve biz yeniden Hasselmann'ı, Hasenclever'i, Töcke ve yandaşlarını "erdemli" hale getirmiş olacağız; bölünmeden biz daha zayıflamış, Lassalle'cılar daha güçlenmiş olarak çıkacak; Partimiz politik bekaretini yitirmiş olacak ve bir süre için bayrakları üzerine yazmış da olsalar Lassalle'cı gevezeliklere bütün kalpleriyle karşı çıkma olanağını bir daha bulamayacaklardır; ve eğer Lassalle'cılar, kendilerinin en hakiki ve biricik işçi partisi olduklarını, oysa bizim burjuva olduğumuzu söyleyecek olurlarsa, ortadaki program bunu doğrulayacaktır. Programdaki bütün sosyalist önlemler *onlara aittir,* ve *bizim* Partinin programa koyduğu şeyler, sanki "gerici kitlenin" temsilcisiymişiz gibi aynı programa sokulmuş küçük burjuva demokrasisinin talepleri olarak görülecektir.

Sizin hemen 1 Nisan'da, Bismarck'ın doğum yıldönümü vesilesiyle serbest kalabileçeğinizi bildiğimden bu mektubu beklettim, ayrıca, size bunu gizlice göndermeye kalkışırsam ele geçme olasılığını da düşündüm. Ve şimdi Bracke'den de mektup aldım, o da program konusunda büyük kuşkular taşımakta ve bizim düşüncelerimizi sormaktadır. Bu nedenle mektubu size gönderilmek üzere ona yolluyorum,

böylece o da bunu okuyacak ve ben de aynı yavanlıkları yinelemekten kurtulmuş olacağım. Ayrıca, Ramm'a da apaçık gerçeği söylediğim gibi, Liebknecht'e de kısaca yazdım. Onu, olup bitenler konusunda bize, bir bakıma iş işten geçene kadar *tek bir sözcük* bile söylemediği için affetmiyorum; oysa Ramm ve diğerleri onun bizi bilgilendirdiğini sanıyorlarmış. Aslında o hep böyle yaptı; Marx'ın da benim de, onunla tatsız tuzsuz uzun uzun mektuplaşıp durmamızın nedeni de budur; ama bu kez sınırları iyice aştı, *bundan böyle onunla aynı yolda yürüyemeyeceğimiz kesin.*

İşlerinizi, yazın buraya gelebilecek biçimde ayarlayınız. Hiç kuşkusuz benim konuğum olursunuz ve havalar uygun giderse, birkaç günlüğüne denize gidersiniz. Hapiste geçirdiğiniz uzun zamandan sonra eminim bu size çok iyi gelecektir.

Dostça selamlar!

Sizin,
F. E.

(42) Engles, 22-27 Mayıs 1875'te yapılan Gotha Kongresi'nde daha sonraları kabul edilen program taslağına işaret ediyor. Bu kongrede, iki Alman işçi partisinin, Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (Eisenach'cılar) ile Alman İşçileri Genel Birliği'nin (Lassalle'cılar) birleşmesiyle, Alman Sosyalist İşçi Partisi kurulmuştu.

(43) Almanya, Avusturya ve İsviçre'den gelen Sosyal demokratların, 7-9 1869'da Eisenach'da yaptıkları Kongre'de kabul edilen, Eisenach Programı diye bilinen program. Bu Kongre'de oluşmuş bulunan Sosyal-Demokrat İşçi Partisi, Eisenachcılar olarak tanınmıştı. Bütünüyle alındığında programı, Birinci Enternasyonal'in öne sürdüğü ilkelere dayanıyordu.

(44) 1865'te kurulan Almanya Halk Partisi, burjuva ve küçük burjuva demokratlarından oluşuyordu.

(45) Engels, Gotha Programı'nın aşağıdaki maddelerine işaret ediyor: "Alman İşçi Partisi, devletin özgür temeli olarak şunları talep eder: 1. Yirmi bir yaşma basan bütün erkeklerin, ulusal ve yerel bütün seçimler için, gizli oyla, evrensel, eşit ve doğrudan seçme hakkı. 2. Yasa tasarıları verme ve bunları reddetme hakkı da dahil olmak üzere, halkın doğrudan yasama hakkı. 3. Evrensel askeri eğitim. Düzenli ordu yerine Halk Milisleri'nin kurulması. Savaş ve barış ile ilgili kararların, halk meclisi temsilcileri tarafından alınması. 4. Başta basın yasası ile dernek kurma ve toplantı yasaları olmak üzere bütün olağanüstü yasaların kaldırılması. 5. Halk tarafından yargılama. Ücretsiz adalet hizmeti.

"Alman İşçi Partisi, devletin entelektüel ve moral temeli olarak şunları talep eder: 1. Devlet tarafından sağlanan genel ve eşit halk eğitimi. Genel zorunlu eğitim. Özgür eğitim. 2. Bilimsel düşünce özgürlüğü. Vicdan özgürlüğü."

(46) *Barış ve Özgürlük Ligası*: İsviçre'de 1867'de küçük burjuva cumhuriyetçileri tarafından oluşturulan savaş karşıtı bir örgüt. Bakunin bu örgütün çalışmalarına aktif olarak katılmıştır.

(47) Bkz.: Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları. Ankara 1992.

MARX'tan BRUNSWICK'teki W. BRACKE'ye

Londra, 5 Mayıs 1875.

Azizim Bracke,

Birlik Programı üzerine olan aşağıdaki kenar notlarını okuduktan sonra lütfen bunları, incelemeleri için Geib ile Auer'e ve Bebel ile Liebknecht'e gönderiniz. Fazlasıyla meşgulüm ve doktorların izin verdiği çalışma sınırlarını fazlasıyla aşmış bulunuyorum. Bu nedenle, böylesine uzun ve yavan bir yazıyı kaleme almak, benim için pek de "zevkli" bir iş değil. Böyle de olsa, bu yazışmaların muhatabı olan Partili dostlarımızın ileride yanlış anlamlarını önlemek için de atacağım adımların açıklanmasına zaten gerek vardı.

Birlik Kongresi yapıldıktan sonra Engels ve ben kısa bir bildiri yayınlayarak, tutumumuzun sözü edilen ilkeler programı ile hiç bağdaşmadığını ve bununla hiçbir ilişkimiz bulunmadığını açıklayacağız.

Bunu yapmamızın kaçınılmaz olmasının nedeni, dış ülkelerde tamamen asılsız olarak yaygın bulunan ve Parti düşmanları tarafından sinsi bir propagandaya konu edilen güya bizim taa buradan, Eisenach Partisi denilen hareketi gizlice yönlendirdiğimiz söylentisidir. Bakunin yakınlarda çıkan Rusça bir kitabında örneğin hâlâ beni, yalnız bu partinin bütün programlarından vb. değil, Liebknecht'in Halk Partisi ile işbirliği yaptığı günden beri attığı her adımdan sorumlu tutuyor.

Bunun dışında, Parti'nin moralini bozan ve baştan sona karşı çıkılması gereken bir programa diplomatik bir sessizlik içerisinde bile sanki kabulleniyormuş izlenimini vermemek benim görevimdir.

Gerçek bir harekette ileriye doğru atılan her adım, bir düzine programdan daha önemlidir. Bu yüzden eğer Eisenach Programı'nı *aşmak*

olanağı yoksa –günün koşulları buna izin vermiyorsa– yapılacak şey, ortak düşmana karşı eylemde bulunmak üzere bir anlaşmaya varmaktır. Ama böyle yapmak yerine (bunu, uzun bir ortak çalışmayla böyle programların hazırlanmasına kadar ertelemek yerine) hemen bir ilke programının ortaya çıkartılması, bütün dünyanın önüne Parti hareketinin düzeyinin ölçülebileceği bir nirengi noktası vermek anlamına gelir. Lassalle'cı liderler bize, koşullar zorladığı için gelmişlerdir. Eğer kendilerine program konusunda sıkı bir pazarlık yapılacağı önceden söylenmiş olsaydı, ortak bir hareket için bir faaliyet programı ya da örgütlenme planı ile yetinme *zorunda kalabilirlerdi.* Bunun yerine, bunların karşımıza yetkilerle donanmış olarak çıkmalarına izin veriliyor ve bu yetkiler bağlayıcı olarak kabul ediliyor, böylece de kendileri yardıma muhtaç durumda iken onlara koşulsuz olarak teslim olunuyordu. Bütün bunların üzerine tüy dikmek için bunlar, *Uzlaşma Kongresi'nden önce* bir kongre yapıyorlar. Oysa kendi parti kongremiz *post festum* (bayramdan sonraya, ç.n.) kalıyordu.[48] Öyle anlaşılıyor ki, her türlü eleştiri önlenmek istenmiş, kendi partimize konuyu düşünme olanağı tanınmamıştır. Sadece birleşme olgusunun işçiler için yeterli olduğu biliniyor, ama şu da bir gerçektir ki, bu geçici başarının çok pahalıya malolduğunu düşünmek de bir yanılgı değildir.

Kısacası, Lassalle'cı inanç maddelerinin onanması dışında bile bu program iyi bir program değildir.

Çok yakında size *Kapital*'in Fransızca baskısının son kısımlarını göndereceğim.[49] Baskı işi, Fransız Hükümeti'nin koyduğu yasak yüzünden epeyce gecikti. Bu hafta ya da gelecek haftanın başında her şey hazır olacak. Daha önceki altı kısmı aldınız mı? Son kısımları kendisine de göndermem gereken Bernhard Becker'in adresini lütfen bildiriniz.

Volksstaat'ın kendisine özgü tuhaf bir iş yapma biçimi var. Örneğin, şu ana kadar bana Köln'de Komünistlerin Yargılanması'nın basılmış tek bir nüshasını bile göndermediler.[50]

En iyi dileklerimle.

Senin,
Karl Marx

(48) Gotha Birlik Kongresi, 22-27 Mayıs 1875'te. Lassalle'cıların Kongresi Mayıs başında, Eisenach'cılarınki 8 Haziran'da Hamburg'da yapılmıştı.

(49) *Kapital*'in I. Cildinin Fransızca çevirisi Marx'ın editörlüğünde yapılmış ve Paris'te, 1872-1875 yılları arasında kısım kısım yayınlanmıştır.

(50) Burada sözü edilen, Marx'ın, "*Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat*" başlıklı kitapçığının ikinci baskısıdır. Bu kitapçığı, Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin merkez organı olan Volksstaat gazetesinin yayınevi, 1875 yılında Leipzig'de yayınlamıştı.

ENGELS'ten LEIPZIG'deki A. BEBEL'e

Londra, 12 Ekim 1875.

Azizim Bebel,

Mektubunuz, birleşmenin, bizim bakımımızdan aceleye getirildiği ve yakın gelecekteki bir bölünmenin tohumlarını içerisinde taşıdığı konularındaki görüşlerimizi tamamen doğrulamaktadır. Bu bölünmeyi, gelecek Reichstag seçimlerinin[51] sonrasına kadar geciktirebilirsek çok iyi olacak...

Program[52] şimdiki haliyle dört kısımdan oluşuyor:

1) Kabulü, Partimiz için bir yüz karası olacak olan Lassalle'cı kurallar ve sloganlar. İki hizip, bir program üzerinde anlaşmaya varmak istedikleri zaman, üzerinde anlaştıkları konuları alır, anlaşamadıklarına hiç değinmezler. Lassalle'cıların devlet yardımı konusunun Eisenach Programı'nda bulunduğu doğrudur ama, bu pek çok *geçici önlemden yalnız bir tanesidir* ve benim işittiklerime göre, eğer bu, *birleşme için olmasa bile* bu yılın Kongresinde Bracke'nin önerisi ile neredeyse kesin olarak reddedilmiş olacaktı. Oysa şimdi bu, her türlü toplumsal hastalıkların biricik ve vazgeçilmez devası sayılıyor. "Ücretlerin demir yasası" ve öteki Lassalle'cı ifadelerin omuzlarına yüklenmesine göz yummakla Partimiz büyük bir moral yenilgi almıştır ve böylece Lassalle'cı bir kimliğe bürünmüştür. Bu artık yadsınamaz. Programın bu kısmı bir Caudine Boyunduruğu'dur[53] ve bu boyunduruğa giren Partimiz, kutsal Lassalle'ın daha şanlı zaferlerine doğru sürünmektedir;

2) Tamamen Halk Partisi'nin zihniyet ve üslubuna göre kaleme alınan demokratik talepler;

3) *"şimdiki* devletten" çok karışık ve saçmasapan talepler (peki, öteki talepler" kime yapılmıştır);

4) Çoğunluğu *Komünist Manifesto* ile Enternasyonal'in alınma genel ilkeleri ki, bunlar yinelene yinelene ya *tamamen yanlış* ya da *anlamsız* hale gelmişlerdir; bu durumu Marx, bildiğiniz yazısında[54] ayrıntılarıla gözler önüne sermiştir.

Baştan sona her şey düzensiz, karışık, bölük pörçük, anlamsız ve küçük düşürücüdür. Şu burjuva basını içerisinde, eleştirici zekaya sahip tek bir adam olsa, bu programı cümle cümle ele alır, her cümlenin gerçek içeriğini tahlil eder, taşıdığı budalalığı açıkça ortaya koyar, çelişkilerini ve ekonomik yavanlıklarını gösterir (örneğin, bugün, emek araçlarının, sanki toprak sahipleri mevcut değilmiş gibi, "kapitalist sınıfın tekelinde olduğu"; işçi sınıfının özgürleştirilmesi yerine, *"emeğin* özgürleştirilmesi" gibi boş sözler, oysa bizzat emek şu sıralar *gereğinden fazla* özgür değilmiş gibi!) ve Partimizi feci şekilde gülünç duruma düşürürdü. Böyle yapacak yerde şu eşek burjuva basını bu programı fazla ciddiye almış, içermediği şeyleri onda görmüş, sanki komünist bir programmış gibi yorumlamıştır. İşçilerin de aynı şeyi yaptıkları görülmektedir. İşte *tek başına bu durumdur ki,* Marx ve benim, böyle bir program ile ilgimiz bulunmadığını açıklamaktan alıkoymaktadır. Karşımızda olanlar ile işçiler bu programın bizim düşüncelerimizi içerdiği görüşünde oldukları sürece biz hiç ses çıkartmamak durumunda kalacağız.

Kişisel yapılanma sorununda alınan sonuçlar eğer sizce tatmin edici ise, taleplerimizde epeyce bir gerileme olmuş demektir. İki bizden üç Lassalle'cılardan! Böylece bizimkiler eşit haklardan yararlanan bağlaşıklar olarak değil, daha işin başında dışlanan öğeler haline düşmektedirler. Bildiğimiz kadarıyla Komite'nin[55] faaliyetleri de tatmin edici olmaktan uzaktır: 1) Parti literatürü listesine, Lassalle'cılık konusundaki Bracke'nin ve B. Becker'in iki kitabının[56] alınmaması; eğer bu karar geri alındıysa, bu ne Komite'nin ne de Liebknecht'in hatası olmayacaktır; 2) Vahlteich'e, kendisine Sonnemann tarafından yapılan *Frankfurter Zeitung*'un muhabirlik önerisini kabul etmemesi hususundaki karar. Sonnemann bu durumu, seyahati sırasında rastladığı Marx'a bizzat söylemiş. Beni asıl şaşırtan şey, Komi-

te'nin gösterdiği bu küstahlıktan çok, Vahlteich bu kararı gormezlikten gelmek yerine bunu kuzu kuzu kabul etmesi ve bu kararın taşıdığı büyük ahmaklık oldu. Aslında Komite'nin, *Frankfurter Zeitung* gibi bir gazetenin bütün haberlerinin *yalnız* bizim adamlarımız tarafından yazılması gereğini görmesi lazımdı...

Bütün bu olup bitenlerin, şimdiki koşullar altında bile ileriye dönük başarıları vaat eden eğitici bir deneme olduğu konusundaki görüşlerinizde tamamen haklısınız. Bu haliyle bile birleşme, eğer iki yıl sürebilirse yine de büyük başarıdır. Ne var ki bunu çok daha ucuza maledebilirdik.

(51) Engels, 1877 Ocak ayında yapılacak seçimlere işaret ediyor. Alman Sosyalist İşçi Partisi bu seçimlerde yaklaşık yarım milyon oy aldı ve gösterdiği adaylardan on ikisi Reichstag'a seçildi.

(52) Alman Sosyalist İşçi Partisi'nin 1875 Mayısı'nda Gotha Birleşme Kongresi'nde kabul edilen programı.

(53) Roma ordusu İ.Ö. 321'de Caudine Forks'ta Samnitler tarafından yenildiği zaman, o sıradaki en büyük aşağılamalardan biri sayılan bu boyunduruktan geçme olayına maruz bırakılmışlardı.

(54) Engels, Gotha Programının Eleştirisi'ne işaret ediyor.

(55) Alman Sosyalist İşçi Partisi liderliğine işaret ediliyor.

(56) Bracke, Engels'e 28 Haziran ile 7 Temmuz 1875 tarihleri arasında yazdığı bir mektupta, Sosyalist İşçi Partisi liderlerinin, Lassalle'cılara karşı iki yapıtının listeden çıkartıldığını bildirmişti. Bu arada B. Becker'in bir kitabı da yine Parti literatürü kitabına alınmayacaktı. Bracke'nin şiddetli protestosu sonucu bu karardan vazgeçildi.

ENGELS'ten LONDRA'daki P. L. LAVROV'a

Londra, 12-17 Kasım 1875.

Sayın Bay Lavrov,

Almanya seyahatinden döndükten sonra nihayet büyük bir ilgiyle okuduğum makalenizi ele alma fırsatını buldum.[57] Daha özlü olmamı sağlayan Almanca olarak kaleme aldığım gözlemlerim şöyle:

1) Darwinci öğretiden, *evrim teorisini* kabul ediyorum ama, Darwin'in kanıtlama yöntemini (yaşam mücadelesi, doğal ayıklanma), daha yeni bulunmuş bir olgunun henüz ilk, geçici ve olgunlaşmamış bir ifadesi sayıyorum. Darwin'in zamanına kadar, şimdi her yerde yalnız var olma *mücadelesini* görenler (Vogt, Büchner, Moleschott vb.), sadece organik doğadaki *ortaklaşmayı* vurgulamışlar, yani, özellikle Liebig'in vurguladığı şekliyle, bitkiler aleminin hayvanlar alemine oksijen ile besin maddesi, hayvanlar aleminin ise tersine, bitkilere karbonik asit ile gübre sağladığını öne sürmüşlerdir. Bu her iki görüş de, belli sınırlar dahilinde haklıdır ama, biri ne kadar tek yanlı ve dar görüşlü ise diğeri de o kadar tek yanlı ve dar görüşlüdür. Doğadaki varlıkların karşılıklı etkileşimi, –bunlar cansız olsun canlı olsun– hem uyumu hem çatışmayı, hem mücadeleyi hem ortaklaşmayı içerir. İşte bu nedenle, sözde bir doğa bilimci çıkar da, bütün zenginliği ile, bütün çeşitliliği ile tüm tarihsel evrimi, "var olma savaşı" gibi tek yanlı ve sığ bir lafa –sırf doğa aleminde bile bu söz ancak cum crano salis[58] kabul edilebilir– indirgeme rahatlığına düşerse, bu tutum aslında kendi yenilgisini içeriyor demektir.

2) Sözünü ettiğin üç "inanmış Darwinci"den yalnız Hellwald sözü edilmeye değer görünüyor. Seidlitz, olsa olsa küçük bir zeka, Robert

Byr ise *Dreimal* adındaki öyküleri bugünlerde, *Über Land und Meer*'de [59] yayımlanan bir romancı. Tüm yalancı pehlivanlıkları için tam onlara göre bir yer.

3) Sizin, psikolojik diye nitelendirebileceğim saldırı yönteminizin avantajlarını yadsıyacak değilim, ama bana kalsa başka bir yöntem seçerdim. Her birimiz, içerisinde devindiğimiz entelektüel çevre tarafından az çok etkilenmişizdir. Halkınızı benden daha iyi tanıdığınız Rusya ve genel ahlak duygulara hitabeden bir propaganda dergisi için sizin yönteminiz belki de daha yerindedir. Sahte duygusallığın o denli fazla zarar verdiği ve hâlâ da vermekte olduğu Almanya için bu yöntem uygun düşer. Nezdi, yanlış anlaşılır, çarpıtılmış bir duygusallık gibi gelirdi. Ülkemizde –hiç değilse yakın gelecekte– sevgiden çok nefrete gereksinme var ve her şeyden fazla, Alman idealizmin in son kalıntılarının temizlenmesi ve maddi olguların tarihi haklarına kavuşturulması lazım. İşte bu nedenle, burjuva Darwincilere aşağıdaki biçimde saldırmam –ve belki de bu işi zamanı gelince yapmam– gerekecek:

Darwinci var olma savaşı öğretisi baştan sona, Hobbes'un, *bellum omnium contra omnes*[60] doktrini ile, Malthus'un nüfus teorisi ile birlikte, burjuva ekonomik rekabet doktrininin toplumdan canlı doğaya aktarılmasından başka bir şey değildir. Bu el çabukluğu bir kez gerçekleştirildi mi, (özellikle Malthusçu teoriyle ilgisi bakımından 1. noktada belirtmiş olduğum gibi bunun mutlak olasılığını sorguluyorum) aynı teoriler, tekrar yeniden organik doğadan tarihe aktarılacak ve artık bunların geçerliliği, insan toplumunun ebedi yasalarının kanıtlanması biçiminde sunulacaktır. Bu yolun saçmalığı öylesine apaçıktır ki, tek sözcük fazla söylemeye gerek yok. Lakin eğer bu konuya daha fazla girmek istesem bunu önce bu adamların kötü birer iktisatçı olduklarını ve sonra da kötü birer doğa bilimci ve filozof olduklarını anlatarak yapardım.

4) İnsan ve hayvan toplulukları arasındaki temel fark, hayvanların olsa olsa ancak *toplayıcı* olmalarına karşın insanların *üretici* olmaları gerçeğinde yatar. Bu biricik ama esaslı ayrım da tek başına, hayvan topluluklarına ait yasaların insan topluluklarına aktarılıvermesini engeller. Bu sizin haklı olarak işaret ettiğiniz şeyi olanaklı kılar: "İnsan yalnız var olmak için değil, hayattan zevk almak için de mücadele

eder, *bu zevkleri artırmak* için de, daha düşük zevkleri daha yüce zevkler için bırakmaya hazırdır." Buradan hareketle çıkardığınız sonuçları tartışmaya girmeden, kendi öncüllerimden hareket ederek şu sonuçları çıkaracağım: Belli bir aşamaya ulaşınca insanın üretimi öylesine üst bir düzeye ulaşır ki, yalnız zorunlu nesneler değil —başlangıçta sadece azınlığa mahsus olsa da– lükse giren nesneler de üretilir. Var olma mücadelesi –eğer şimdilik bu kategoriyi geçerli sayarsak– böylece, zevkler için mücadeleye, sırf *yaşama* araçları için değil, *gelişme* araçları, *toplumsal olarak üretilmiş* gelişme araçları için mücadeleye dönüşür ve işte bu aşamada, hayvanlar aleminden devşirilen kategoriler geçerliliğini yitirir. Ama eğer, şimdi olduğu gibi, kapitalist biçimi içerisinde üretim, büyük bir gerçek üreticiler kitlesini, yapay olarak bu yaşama ve gelişme araçlarından uzak tuttuğu için, kapitalist toplumun tüketebileceğinden çok fazla miktarda yaşama ve gelişme aracı üretirse; eğer bu toplum, kendi yaşam biçimi gereği, zaten kendi gereksinmelerinden çok fazla olan bu ürünler kitlesini artırırsa ve bu yüzden, dönemsel olarak her on yılda bir, yalnız bu ürünler kitlesini değil, üretken güçleri de yok etme noktasına ulaşırsa, bu durumda, "var olma mücadelesi" üzerine bunca laf niçin ediliyor! Bu durumda var olma mücadelesi ancak gelir şuna dayanır: Üretici sınıf, üretim ve dağıtımın yönetimini o zamana değin kendisine verilmiş bulunan ama şimdi bu işin üstesinden gelemeyen sınıfın elinden alır ve bu da sosyalist devrim anlamına gelir.

Bir not. Günümüze kadar olan tarihi, bir dizi sınıf mücadeleleri tarihi olarak düşünmek bile, bu tarihi "var olma mücadelesinin" gelişmemiş bir türü olarak algılamanın sığlığını göstermeye yeter. Bu yüzden, bu iyiliği şu sahte doğa bilimcilerine hiçbir zaman yapmayacağım.

5) Aynı nedenle, öz olarak tamamen doğru olan aşağıdaki önermenizi şu biçimde değiştirirdim: "Savaşımı kolaylaştıran dayanışma fikri ensonu dayanışma içerisinde yaşayan bir kardeşlik topluluğu olarak, dünyanın geri kalan kısmına –madenler, bitkiler ve hayvanlar alemine– zıt olarak, bütün insanlığı kucaklayacağı bir noktaya gelip dayanacaktır."

6) Öte yandan, *bellum omnium contra omnes* yargısının, insanlığın gelişmesinde başlangıç aşaması olduğu konusunda sizinle aynı

düşüncede değilim. Bana kalırsa, toplumsal içgüdü, maymundan insana doğru olan evrimin en temel kaldıracıdır. İlk insanlar, sürüler halinde yaşamış olsalar gerektir ve şu anda geçmişi görebildiğimiz kadar durum böyle olmuştur.

17 Kasım. Tekrar yazıma ara vermek zorunda kaldım ve şimdi bugün size göndermek düşüncesiyle bu satırları yazıyorum. Eleştirilerimin, biçim yönünden, özden ziyade sizin saldırı yönteminiz bakımından olduğunu görüyorsunuz. Söylediklerimi yeterince açık bulacağınızı umarım. Bunları aceleyle yazdım ve yeniden okuduğumda pek çok yerin değişmesi gerektiğini gördüm ama mektubu büsbütün okunmaz hale getirmekten korkuyorum.

En içten selamlarımla,
F. Engels

(57) Engels, Lavrov'un, *Vperyod* dergisinin, 15 Eylül 1875 tarihli 17. sayısında çıkan "Sosyalizm ve Varolma Mücadelesi" başlıklı yazısına işaret ediyor.
(58) Bir çimdik tuz.
(59) 1858-1923 yılları arasında Stuttgart'ta yayımlanan resimli dergi.
(60) Herkesin herkese karşı savaşı.

MARX'tan HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a

Londra, 19 Ekim 1877.

... Almanya'da kitleler arasında olmaktan çok, liderler (üst sınıf ile "işçiler") arasında kokuşmuş bir zihniyet kendisini hissettirmektedir. Lassalle'cılar ile uzlaşma, diğer yarıyolöğeler ile de uzlaşmaya yol açtı: Berlin'de *(Most* gibi) Dühring ve onun "hayranları" ile; ayrıca, sosyalizme "daha yüksek, idealistçe" yön vermeye yeltenen, yani, onun materyalist temeli (ki bu, onu kullanmaya çaba gösterecek herkesten ciddi ve etkin bir inceleme yapmasını gerektirir) yerine, Adalet, Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik tanrıçalarıyla modern mitolojiyi koymak hevesine kapılan yarı pişmiş yarı ham öğrenciler sürüsüyle üstün zekalı diplomalı doktorlar ile uzlaşma. *Zukunft*'un[61] yayıncısı Dr. Höchberg bu eğilimin temsilcilerinden biri olup, Parti'ye çıkan yolu sanırım "en soylu" niyetlerle "satın almıştır" ama bana kalırsa ben, bu tür "niyetlere" beş para bile vermem. *Zukunft*' taki programından daha sefil bir şey, daha "alçakgönüllü kendini beğenmişlik" ile gün ışığına nadir çıkmıştır.

İşçilerin kendileri de, Sayın Most ve ortakları gibi ne zaman ki işlerini yüzüstü bırakıp *profesyonel edebiyat adamı* olmaya soyunsalar, daima "teorik" saçmalıklar üretmektedirler ve kerametleri kendilerinden menkul "bilge" kastın mankafaları ile ittifak yapmaya amadedirler. Onlarca yıldır büyük bir çaba ve emekle Alman işçilerinin kafalarından temizlemeye çalıştığımız ütopik sosyalizm ve onların bundan arınmaları kendilerini, toplumun gelecekteki yapısı konusunda fantastik manzaralar ile oyalanan Fransız ve İngiliz *Ütopik* Sosyalistlerden teorik bakımdan (ve dolayısıyla pratik bakımdan) üstün hale getirmiş

iken, şimdi yine bayram fişeği gibi yayılmakta ve, büyük Fransız ve İngiliz ütopyacıları şöyle dursun, Weitling'le bile kıyaslanamayacak düzeye indirgemektedir. Materyalist eleştirel sosyalizm döneminden *önce,* bu tür bir sosyalizmi çekirdek olarak özünde taşıyan ütopyacılığın, şimdi onun ardından ortaya çıkması, doğal olarak sadece ahmaklık, yavanlık ve kökleri havada gericiliktir...

(61) Berlin'de 1877 Kasımı'na kadar bir grup Alman Sosyal Demokrat tarafından çıkartılan *Die Zukunft* gazetesi, sosyal reformcu bir çizgi izliyordu.

MARX'tan HAMBURG'daki W. BLOS'a

Londra, 10 Kasım 1877.

Bizler, her ikimiz de, tanınmışlığa zerrece önem vermeyiz. Bunun örneğin bir kanıtı, her türden kişi putlaştırmasına karşı duyduğum tiksinti nedeniyle, Enternasyonal'in var olduğu süre boyunca çeşitli ülkelerden gelen ve beni çok rahatsız eden sayısız takdir ve teşekkür ifadelerinin yayınlanmasına hiçbir zaman izin vermedim ve ara sıra yaptığım azarlamalar dışında bunları hiç cevaplamadım. Engels ile ben, gizli Komünist Derneğe ilk katıldığımız zaman, kişisel otoriteye karşı duyulan boş inançları yüreklendirmek anlamına gelebilecek şeylerin tüzükten çıkartılmasını şart koştuk. (Daha sonra Lassalle, etkisini bunun tersi yönünde kullandı.)[62]

Ancak son Parti Kongresi'ndeki bu türden olaylar[63] –ki bunları, Parti'nin dış ülkelerdeki düşmanları adamakıllı istismar ettiler– bizi, Almanya'daki parti üyeleriyle ilişkilerimizde her zaman çok dikkatli olmaya sevk etti.

Ayrıca sağlık durumum yüzünden, çalışmam için verilen iznin süresi tıbbi gerekçelerle sınırlandırıldı. Bu nedenle, bu süreyi kitabımı[64] bitirmek için kullanmak zorundayım; bu arada, epeyce önemli birkaç yazı üzerinde çalışmakta olan Engels, *Vorwärts*'a[65] katkıda bulunmaya devam ediyor.

(62) Engels'in ve Marx'ın gösterdiği bu alçakgönüllü davranış ve kişilerin putlaştırılmasına karşı tutumu, biyografilerinde ayrıntılarıyla görülür. Bkz. Yelena Stepanova, *Friedrich Engels* –biyografi. Yurt Yayınları, Ankara, 1994. s.230 ve devamı.

(63) Marx burada, 1877 Gotha Kongresi'nde Dühring taraftarlarının, Engels'in *Anti-Dühring* kitabının *Vorwärts* gazetesinde yayınlanmasını önlemek için girişilen çabalara işaret ediyor.

(64) I. Cildi 1867'de yayımlanan *Kapital*'in diğer ciltleri üzerindeki çalışmalardan söz edilmekte.

(65) *Vorwärts:* Paris'teki Alman siyasi göçmenlerinin çıkardıkları gazete.

MARX'tan LA HAYE'deki F. DOMELA-NIEUWENHUIS'e

Londra, 22 Şubat 1881.

... Önümüzdeki Zürih Kongresi ile ilgili olarak bana haber verdiğiniz "soru"[66] bana büyük bir gaf olarak göründü. Gelecekte herhangi bir kesin ve belirli anda yapılması gerekli şey ile *derhal* yapılması gerekli şey, hiç kuşkusuz tamamen, harekete geçilmesi gerektiği andaki belirli tarihsel koşullara bağlıdır. Ama ortaya atılan soru, adeta *bulutların* içerisinde durmaktadır ve bu yüzden de hayali bir mesele görüntüsündedir ki buna verilebilecek tek yanıt: Bizatihi sorunun eleştirisidir. Çözümü, terimlerin kapsamı içerisinde bulunmayan hiçbir denklem çözülemez... Ancak bir şey kesinlikle söylenebilir: Bir ülkede sosyalist bir yönetim ancak, devamlı faaliyete geçmek üzere zaman kazanmak için burjuva kitlelerini sindirmek üzere –ki bu ilk koşuldur– vakit geçirmeden gerekli önlemlere başvurabileceği koşullar olgunlaşmadan iktidara gelemez.

Burada belki bana Paris Komünü'nü anımsatacaksınız; ama şurası bir gerçek ki, bu sadece, olağanüstü koşullar altında tek bir kentin ayaklanmasıydı, Komün'ün çoğunluğu hiçbir zaman sosyalist olmadığı gibi –ve olamazdı da– yine de en küçük bir sağduyu sonucu Versailles ile geniş halk kitlelerinin yararına bir uzlaşmaya ulaşabilirdi; zaten o zaman için elde edilebilecek tek şey de buydu. Fransa Merkez Bankası'na el konulması bile tek başına Versailles palavracılarının gözünü korkutmaya yeterdi, vb. vb.

Yeni bir uluslararası çalışanlar birliği kurulması için eleştirel altyapının henüz hazır olmadığı kanısındayım ve bu nedenle de, her

türlü işçi kongreleri ya da sosyalist kongrelerin, şu ya da bu ülkedeki mevcut koşullar ile doğrudan, bağıntılı olmadıkları takdirde, yalnız yararsız değil, fiilen zararlı olacağını düşünüyorum. Bunlar, sayısız bayat ve yaygın yavanlıklar içerisinde kaybolup gideceklerdir.

Dostça bağlılıklarımla.

Senin,
Karl Marx

(66) 6 Ocak 1881 tarihli mektubunda Domela-Nieuwenhuis, Marx'a, yakındaki Zürih Kongresi'nde Hollanda partisinin aşağıdaki soruyu ortaya atacağını bildiriyordu: Sosyalistlerin denetimi ele almaları üzerine ilk anda sosyalizmin kazanımlarını korumak için ne gibi yasal önlemler düşünülmektedir?

MARX'tan ST. PETERSBURG'daki V. İ. ZASULİÇ'e

Londra, 8 Mart 1881.

Sevgili Yurttaş,

Son on yıldır zaman zaman çektiğim bir sinir hastalığı yüzünden 16 Şubat tarihli mektubunuzu daha önce yanıtlayamadım.[67] Nazik mektubunuzda bana yönelttiğiniz sorunun yayınlanabilecek özlü bir yanıtını size veremediğim için üzgünüm. Aynı konuda St. Petersburg Komitesi'ne[68] bir şeyler yazma vaadinde bulunmamın üzerinden aylar geçmiş bulunuyor. Yine de yazacağım birkaç satırın benim sözde teorim ile ilgili yanlış anlamalar konusunda zihninizdeki bütün kuşkuları ortadan kaldıracağını umuyorum.

Kapitalist üretimin doğuşunu çözümlerken diyorum ki:

"Kapitalist sistemin temeli, üreticinin üretim araçlarından köklü biçimde ayrılmasıdır. Bütün bu evrimin dayandığı temel, *tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesidir*. Şimdiye değin bu, köklü biçimde yalnız İngiltere'de oldu. ... *Ama Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketten geçmektedirler. (*Kapital I. Cilt*, s.733 ve devamı)

Demek ki, bu hareketin "tarihsel kaçınılmazlığı", *kesinlikle Batı Avrupa* ülkeleri ile sınırlıdır. Bu sınırlamanın nedeni XXXII. Bölümdeki şu pasajda verilmiştir:

"*Kişisel emeğe dayanan özel mülkiyetin* yerini... başkalarının emeklerinin sömürülmesine, ücretli emeğe dayanan özel *mülkiyet alacaktır*."

Batı'ya özgü bu harekette sözkonusu nokta, bir özel mülkiyet biçiminin *bir başka özel mülkiyet biçimine dönüşmesidir.* Rus köylülerinde ise tersine, *onların ortak mülkiyetinin özel mülkiyete dönüşmesi gerekecektir.*

Şu halde, *Kapital*'de yapılan çözümleme, kırsal komünün hayatiyeti konusunda lehte ya da aleyhte nedenler vermeksizin, bu konuda yaptığım özel araştırmalar ve orijinal kaynaklardan elde ettiğim malzemeler, beni, bu komünün Rusya'daki toplumsal yeniden doğuşun kaynağı olduğuna inandırdı, ancak, komünün bu şekilde bir işlevi yerine getirebilmesi için, her şeyden önce onu çepeçevre saran engelleyici etkilerden kurtarmak ve ardından, kendi kendine gelişebilmesi için doğal koşullarını sağlamak gerekir.

Saygı ve bağlılıklarımı iletirim sayın yurttaş.

Sizin,
Karl Marx

(67) Vera İvanovna Zasulic, arkadaşları adına Marx'a yazdığı mektupta, özellikle Rusya'daki köy orta malı topraklarının geleceği konusu olmak üzere Rusya'daki gelişmeler üzerine görüşlerini sormuştur.

(68) Narodniklerin gizli örgütü Narodnaya Volya'nın İcra Komitesi.

ENGELS'ten G. DEVILLE'e

122 Regent's Park Road (,) N. W.
Londra, 12 Ağustos (18)83.

Aziz Bay Deville[69],

Mektubunuzu ve elyazmanızı[70] aldım, teşekkür ederim. Gelecek hafta Londra'dan ayrılıp denize gideceğim; orada yapıtınızı incelemek için boş zamanım olacak, onu size elden geldiğince çabuk geri göndereceğim.

Elyazmanız, bana uygun bir anda geldi: *"Kapital"*in Almanca 3. baskısının son yazımını daha dün bitirdim ve Kıyıdan döner dönmez II. Cildin yazımına koyulmak üzere kendimi güdümledim. Yani yapıtınız, bana, tam da elimde boş bir zaman aralığı varken ulaştı.

Bir süre önce Marx'a göndermiş bulunduğunuz parçayı okudum; çok açık ve çok doğru buldum. Ve bu bölüm, yapıtın en çetin yanını içerdiğinden geri kalan bölümlerde birtakım yanlışlıklar olmasından korkmak gerekmez.

Hoşça kalın,
F. Engels

(69) Bir buçuk sayfalık elyazması özgün mektup, Maurice Dommangets'nin koleksiyonu içindedir.

(70) Deville, 1876'dan önce *Kapital*'in Fransızca baskısından bir özet yayımlamaya niyetlendi (1872-75). Marx, "Fabrika hakkında küçük bir kitapçık" yazmasını önerince bu planından vazgeçti (Marx-Deville 23 Ocak 1877). Marx, ilk tasarı konusunda karar verdiğinde, Deville, 1882 yazında Paris'te bunu uygun gördü. 10 Ağustos 1883 tarihli önsözü ile yapıtının elyazmasını, görüşünü almak üzere Engels'e yolladı. Engels, Deville'in elyazmasını iyice incelemeye zaman ayıramadı. Bu durum

karşısında Deville, yapıtının yayımını geciktirmedi. Kitap, 1883 sonunda, *"Le Capital de Karl Marx, Résumé et accompagné d'un Apercu sur le socialisme scientifique"* (Karl Marx'ın Kapital'i. Özet ve Bilimsel Sosyalizm Hakkında Bir Değerlendirme) adıyla Bibliotheque Socialiste dizisi içinde yayımlandı (Paris, Marpon-Flammarion, 324 s.)

ENGELS'ten G. DEVILLE'e

Londra, 8 Temmuz 1884.

Azizim Bay Deville[71],

Bana gönderdiğiniz konuşmalarınız için teşekkür ederim –sonuncusu dün geldi ve okumak için henüz zaman bulamadım–. Bunun da öncekiler kadar mükemmel olmasından hiç kuşku duymuyorum. Dostlarımıza bunları Almanca'ya çevirmelerini ve sizin Paris'te yaptığınız biçimde yayımlamalarını önereceğim; propaganda için şu anda bize gereken de budur.[72]

İlişikteki satırları *Bayan Lafargue'ın haberi olmadan*, Lafargue'a vermek lütfunda bulunur musunuz? O size bunun, zaten oldukça masum olan, nedenini söyleyecektir.[73]

Hoşçakalın
F. Engels

(71) Elyazması (1 sayfa) Maurice Dommangets'nin koleksiyonundadır.

(72) 1884'te *Bibliotheque Sociale'de Cours d'economic sociale* genel başlığıyla 16 yaprakhk sekiz propaganda kitapçığı yayımlandı. Bu kitapçıkların üçünü Lafargue *(Le materialisme économique de Karl Marx)*, beşini Deville *(L'évolution du capital)* yazdı. Metinlerin Almanca'ya çevrilmesine ilişkin Engels'in tavsiyesi gerçekleşmedi. Buna karşılık Deville'in metinlerinin Fransızca bir yeni baskısı: (1905-1906) ile Flamanca çevirisi (1906-1907) Belçika İşçi Partisi tarafından popüler propaganda dizisi Germinal arasında Gent'te yayımlandı.

(73) Lafargue'a yazılan mektup kayıptır. İçeriği, Lafargue'ın Engels'e 12 Temmuz 1884 tarihli cevabından anlaşılmaktadır. Engels, Lafargue'dan, Bayan Laura ve bazı arkadaşlarının İngiliz kıyılarında yapılacak bir toplantıya katılması konusunda yardım istemiştir.

ENGELS'ten G. DEVILLE'e

122 Regent's Park Road N. W.
Londra, 27 Nisan (18) 88.

Aziz Bay Deville[74],

Bana büyük haz vereceğe benzeyen Balzac hakkındaki kitabınız için teşekkür ederim. Bence Balzac, Cervantes'ten sonra, bütün zamanların en büyük romancısı ve aynı zamanda 1815-1848 arası Fransız toplumunun en sadık olay yazarıdır. Balzac'ı her yönüyle severim.[75]

Marx'ın formülünü çok doğru yorumluyorsunuz. Bu formül elyazmasında şöyleydi:

$$G - W \lessdot \begin{matrix} A \\ Pm \end{matrix}$$

Her türden yanlış anlamaların nedeni ise yalnızca, < işaretini koyan basımcının keyfi[76] tutumudur. Tam formül, s.18[77]

$$G - W \lessdot \begin{matrix} A \\ Pm \end{matrix} \qquad \ldots P \ldots W' - G' \text{ ya da}$$

$$G - W \lessdot \begin{matrix} A \\ Pm \end{matrix} \qquad \ldots P \ldots (W+w) - (G+g)$$

bu durumda şunu anlatmak istiyor:

G, para, W (meta)'ya dönüşüyor, meta, A (emek gücü) ile Pm (üretim araçları)'den oluşuyor; bu W metası P üretim sürecine bağlıdır, bu sürecin sonucu W'dan daha büyük değerde, yani W artı bir w increment[78]inc (W+w) eşit yeni bir W' metasıdır (bu meta nitelikçe farklıdır, ama burada yalnız değer sözkonusu olduğundan bu bizi ilgilendirmez); bu W' yeniden parayla, yani G'den daha büyük, ya da G artı bir g increment'ına (G+g) eşit bir G' tutarıyla değiştiriliyor.

'(—) işareti bir değişim yapıldığını gösteriyor; (...) ise sözkonusu değerin değişim –burada üretim süreci– olmayan bir biçim değişikliğine uğradığını gösteriyor.

Başka açıklamalara gereksiniminiz varsa, her zaman emrinizdeyim. Korkarım, bu II. Cilt, yeni parlak çözümlerle ödüllendirmek bir yana, size pösteki saydıracak. Burada burjuvalar arasında geçen şeyler sözkonusu; sonuçlar kuramsal olarak çok güzel, ama yakın bir uygulama yönü yok. Bu nedenle benimde onun Fransızca ya da İngilizce'ye çevrildiğini görmekte acelem yok; tamamlayıcı olarak III. Cilde gereksinimi var.

Çok içten selamlarımla,
F. Engels

(74) Elyazması (1.5 sayfa) Maurice Dommangets'nin koleksiyonundadır.

(75) Deville seçtiği Balzac metinlerini toparlayıp 1888'de Paris'te (Calman Lévi) "*La femme et l'amour, d'apres Balzac, extraits coordonnés par G. Deville*" (Balzac'a göre Kadın ve Aşk, G. Deville'in Bağdaşık Seçmeleri) adıyla yayımlamıştır.

(76) Elyazmasında sözcüğün İngilizce biçimi *convenience* kullanılmıştır.

(77) *Kapital*'in II. Cildinde yer alan formülü Engels, 1885 Haziran sonunda yayımladı. Matematik işareti < (=den daha küçük) yerine Marx tarafından bulunup yazılan ≺ (=den oluşan) bugün hâlâ çoğu *Kapital* baskılarında (örneğin Almanca ve Rusça baskılarda) kullanılmaktadır.

≺ yerine { işareti aracılığıyla bir istisna Fransızca baskıda yapılmıştır (Paris, Editions sociales, 1960).

(78) "İncrément" sözcüğü Fransızca'da kullanılmaz. Engels, bunu hem artmayı hem de kârı anlatmak için İngilizce'den aktarmıştır.

ENGELS'ten STUTTGART'taki C. SCHMIDT'e

Londra, 5 Ağustos 1890.

Viyana'da çıkan *Deutsche Worte*'de, şom ağızlı Moritz Wirth'in[*] Paul Barth'ın kitabı üzerine bir incelemesini gördüm. *Bu* eleştiri bende, kitabın kendisi hakkında olumsuz bir izlenim bıraktı. Kitaba bir göz atacağım ama şunu söylemeliyim ki, eğer "küçük Moritz", Marx'ın bütün yapıtlarında, felsefenin vb. maddi yaşam koşullarına bağımlılığı üzerine, Barth'ın bulabildiği biricik örnek, Descartes'ın hayvanların makineler olduğunu açıkça söylemesidir derken Barth'ı doğru olarak aktarıyorsa, böyle bir şeyi yazabilen adama acırım doğrusu. Eğer bu zat, maddi yaşam biçimi, *primum agens*[**] ise de, böyle olmasının, ideolojik alanların, ikincil bir etki olmakla birlikte bunun üzerinde bir tepki yaratma olanağını dışlamadığını henüz daha keşfetmemişse, üzerinde yazı yazdığı konuyu anladığı söylenemez. Ne var ki, söylediğim gibi bütün bunlar elden düşme şeyler ve küçük Moritz tehlikeli bir dost. Şu sıralar, materyalist tarih anlayışının bu türden bir yığın dostu var; bu anlayışı onlar, tarihi *incelememek* için bahane olarak kullanıyorlar. Marx'ın, yetmişli yılların sonlarında, Fransız "Marksistleri" konusunda söylediği gibi: "Bütün bildiğim, Marksist olmadığımdır."

Volkstribüne'de bir de, gelecekteki toplumda ürünlerin bölüşümü konusunda bir tartışma vardı: Bu yapılan işin tutarına göre mi yoksa başka türlü mü olacaktı. Bu soruna, adalet konusunda yapılan kimi laf ebeliklerinin zıddına, çok "materyalist biçimde" yaklaşılmıştı. Ama ne gariptir ki, her şeye karşın bölüşüm yönteminin aslında bölüşülecek şeyin *miktarına* bağlı bulunduğu ve bunun da haliyle, üretimdeki

ve toplumsal örgütlenmedeki gelişmeye bağlı olarak değişmek zorunda bulunduğu, işte bunun için de, bölüşüm yönteminin le değişebileceği kimsenin aklının ucundan geçmiyordu. Buna karşılık, tartışmaya katılan herkese "sosyalist toplum" sürekli değişen ve gelişen bir şey gibi değil, bu nedenle de, bütün zamanlar için geçerli değişmeyen bir bölüşüm yöntemi olan bir şeymiş gibi geliyordu. Oysa, aklı başında insanın yapacağı şey, 1) İşin başında kullanılacak bölüşüm yöntemini araştırıp keşfetmek ve, 2) İlerideki gelişmelerin genel eğilimini bulmaya çalışmaktır. Ne ki, bütün tartışmada bununla ilgili tek sözcük bulamadım.

Genellikle "materyalist" sözcüğü Almanya'daki genç yazarların birçoğuna, daha fazla inceleme yapmaksızın, herhangi bir şeyin ve her şeyin etiketlenebileceği önemsiz bir sözcük gibi hizmet ediyor; yani, bu etiketi hemen yapıştırıp sorunu kapanmış sayıyorlar. Oysa bizim tarih anlayışımız her şeyden önce bir inceleme kılavuzudur, yoksa Hegelci biçimde bir kurgulama aracı değil. Bütün tarih yeniden incelenmeli, farklı toplum oluşumlarının var olma koşulları, bunlara karşılık düşen, politik, hukuksal, estetik, felsefi, dinsel vb. görüşleri ortaya çıkarmadan önce, birer birer gözden geçirilmelidir. Şimdiye değin bu yönden pek az şey yapıldı çünkü, yalnız pek az kimse bu işe ciddi olarak sarıldı. Bu alanda büyük katkılara gereksinme var; konu uçsuz bucaksız ve ciddi çalışan herkes çok şey başarabilir ve kendisini gösterebilir. Buna karşın, genç Almanların pek çoğu, tarihi materyalizm üzerine boş sözler söylüyor (zira, *her şey* boş bir söze pekâlâ dönüştürülebilir) ve bunu sadece, kendi epeyce kıt tarih bilgilerini –çünkü ekonomi tarihi hâlâ kundaklı bebek çağındadır– tez elden açık seçik bir sisteme dönüştürüp ardından da pek büyük bir iş başardıklarını kanıtlamak istiyorlar. Ve ardından bir Barth ortaya çıkıyor ve kendi çevresinin gerçekten boş bir söze indirgediği şeye saldırabiliyor.

Ne var ki bütün bunlar yine de düzelecek. Almanya'da şu anda çok şeye katlanacak kadar güçlüyüz. Anti-Sosyalist Yasa'nın(***) bize yaptığı en büyük hizmetlerden biri, sosyalizme biraz bulaşmış olan Alman entellerinin yılışıklığından bizleri kurtarması olmuştur. Şimdi artık kendisini fasulye gibi nimetten sayan Alman entellerini hazme-

decek kadar güçlüyüz. Gerçekten bir şeyler yapmış olan siz, kendilerini Parti'ye adamış bulunan genç edebiyat adamlarından ne kadar azının ekonomi, ekonomi tarihi, ticaret, sanayi, tarım, toplumsal biçimlenmeler tarihini inceleme zahmetini göze aldığını fark etmiş olmalısınız. Kaç kişi, Maurer üzerine bir şeyler bilir, onun adından başka! Gazetecinin kendini beğenmişliği her şeyin üstesinden gelmeye yetiyor olmalı ama sonuçta işte yine kendilerine benziyor. Öyle görünüyor ki bu baylar çoğu kez, işçilerin bu kadarına ancak layık olduklarını sanıyorlar. Marx'ın, en iyi yapıtlarını bile, işçiler için yeterli olmadığını düşündüğünü, işçilere en iyinin dışında bir şey sunmayı bir suç saydığını bu baylar bir bilselerdi!.

(*) M. Wirth'in makalesi: "Çağdaş Almanya'da Hegel Konusunda Rezillik ve Zulümler", 1890'da *Deutsche Worte*'nin 5. sayısında yayımlandı. P. Barth'ın kitabı: "*Geschichtsphilosophie Hegels und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann*", (Hegel'in Tarih Felsefesi ve Marx ile Hartmann'a değin Hegelciler)

(**) İlk neden.

(***) Sosyalistlere karşı çıkartılan bu *olağanüstü* yasa, Bismarck'ın önerisi üzerine 21 Ekim 1878'de Reichstag tarafından kabul edildi. Bu yasayla, Sosyalist İşçi Partisi'nin bütün örgütleri, bütün yığınsal işçi örgütleri, işçi sınıfı basını yasaklandı. Ancak, yasanın yürürlükte kaldığı sürece Parti, Marx ile Engels'in katkısıyla oportünist eğilimlerin üstesinden geldi ve hem yeraltı çalışmalarıyla ve hem de yasal fırsatlardan yararlanarak kitleler arasındaki etkisini güçlendirdi. Bu Olağanüstü Yasa, ensonu, işçi sınıfının baskısıyla 1 Ekim 1890'da yürürlükten kaldırıldı.

ENGELS'ten KÖNİGSBERG'deki J. BLOCH'a

Londra, 21-22 Eylül 1890.

... Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte *ensonu* belirleyici öğe, gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben bundan fazlasını hiçbir zaman öne sürmedik. Böyle olunca, eğer birisi, ekonomik etmenin *biricik* belirleyici öğe olduğunu söyleyerek sorunu çarpıtırsa, bu önermeyi, anlamsız, soyut ve budalaca bir ifadeye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir ama, üstyapının çeşitli öğeleri –sınıf savaşımının politik biçimleri ile bunun sonuçları, yani: Başarılı bir çarpışmadan sonra, zaferi kazanan sınıfın oluşturduğu anayasalar vb. hukuksal biçimler ve hatta, bu gerçek savaşımların bunlara katılanların beyinlerinde uyandırdığı yansımalar, politik hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve bunların bir dogmalar sistemi halinde gelişmeleri– de, tarihsel savaşımların gidişi üzerinde etkilerini gösterirler ve birçok hallerde bunların *biçim*lerinin belirlenmesinde baskın bir rol oynarlar. Bütün bu öğeler arasında karşılıklı bir etkileşim vardır; bütün sonsuz ilinekler[*] çokluğu (yani, iç bağıntısı o kadar uzak ve olanaksız göründüğü için, yok ya da ihmal edilebilir sayılabileceğimiz şeyler ve durumlar) ortasında ekonomik devinim ensonu kendisini zorunlu olarak belli eder. Böyle olmasaydı, teorinin, tarihin herhangi bir dönemine uygulanması, bir bilinmeyenli basit bir denklemin çözümlenmesinden daha kolay olurdu.

Tarihimizi kendimiz yaparız ama, her şeyden önce çok belirli ön olaylar ve koşullar altında. Bunlar arasında, ensonu belirleyici olan ekonomik olanlardır. Ancak, politik olanlar vb. ve hatta insanların uslarına yerleşip kalan gelenekler bile, belirleyici olmasalar da bir rol

oynarlar. Prusya devleti de tarihsel ve ensonu ekonomik nedenlerden doğup gelişti. Lakin, Kuzey Almanya'daki pek çok küçük devlet arasında Brandenburg'un, ekonomide, dilde, Reformasyon'dan sonra da Kuzey ile Güney arasındaki dinsel farklılıkları içerisinde taşıyan büyük bir güç haline gelmesini sırf ekonomik zorunlulukların belirlediğini, bunda başka öğelerin (ve hepsinden önce, Prusya'ya sahip olduğu için Polonya ile ve bu yüzden –Avusturya hanedanının oluşmasında da belirleyici olan– uluslararası politik ilişkiler ile başı dertte olmasının) rol oynamadığını öne sürebilmek, bilgiçlik taslamak olurdu. Gülünç duruma düşmeksizin, geçmişteki ve bugünkü Almanya'daki bütün küçük devletlerin varlığını ya da bütün Almanya'da boydan boya bir çatlak oluşturmak üzere, Südetler'den Taunus'a kadar uzanan dağ silsilesinin teşkil ettiği coğrafi bölünmeyi iyice derinleştiren Yüksek Alman (Hoch Deutsch -ç) lehçesinin kökenini ekonomi ile açıklamanın olanağı yoktur.

Ne var ki, ikinci olarak, tarih öyle bir biçimde oluşur ki, nihai sonuç daima, birçok bireysel istenç arasındaki çatışmalardan doğar; bu istençlerden her biri de hayatın bir sürü özel koşullarınca oluşturulmuştur. Böylece, birbiriyle kesişen sayısız güçler, tek bir sonucu —tarihi olayı– oluşturan sonsuz paralelkenarlar dizisi vardır. Bu da yine, tümüyle *bilinçsiz* ve istençsiz işleyen bir gücün ürünü olarak görülebilir. Zira, her bireyin istediği, diğerlerince engellenir ve ortaya çıkan, hiç kimsenin istemediği bir şeydir. Tarih şimdiye kadar işte böyle doğal bir süreç biçiminde ilerlemiştir ve aslında aynı hareket yasalarına tabi olmuştur. Ancak, bireylerin istençleri –her biri kendi fiziksel yapısı ve dış, son kertede ekonomik koşullarca (ya kendi kişisel koşullarınca ya da genel olarak toplumun koşullarıyla) —istildikleri arzularına ulaşamayıp–, genel bir ortalamada, ortak bir bileşkede buluşurlar; ama bütün bunların sıfıra eşit olduğu sonucu da çıkartılmamalıdır. Tam tersine, bu istençlerin her biri bu bileşkeye katkıda bulunurlar ve bu ölçüde de bileşkede yer alırlar.

Bir de sizden, bu teoriyi, ikinci elden değil, özgün kaynaklardan incelemenizi rica ederim; bu gerçekten çok daha kolaydır. Marx bu teorinin rol oynamadığı pek az şey yazmıştır. Ama özellikle, *Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire'i* bu teorinin uygulanışının en mü-

kemmel bir örneğidir. *Kapital*'de de buna yapılmış pek çok göndermeler vardır. Ayrıca size benim yazılarımı da salık verebilirim: *Bay Eugene Dühring'in Bilimde Devrimi* ile *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Bu yapıtlarda ben, tarihi materyalizmin bildiğim kadarıyla var olan en ayrıntılı açıklamalarını yapmış bulunuyorum.

Gençlerin kimi kez, ekonomik yana gereğinden fazla ağırlık vermelerinde kısmen Marx'ın ve benim de kabahatim vardır. Hasımlarımız karşısında onların yadsıdıkları ana ilkeyi boyna vurgulamak zorunda kalıyorduk; böyle olunca da, karşılıklı etkileşime katılan diğer öğeleri gereği gibi vurgulayacak ne zaman, ne yer, ne de fırsat bulabildik. Ancak, tarihi bir kesimi sergilemeye gelince, yani pratik bir uygulamaya gelince sorun farklıydı ve burada hata yapılmamalıydı. Ama ne yazık ki çoğu kez insanlar, yeni bir teorinin ana ilkelerini öğrenir öğrenmez –ki, bu öğrenme her zaman doğru da olmuyordu– bunu tamamiyle anladıklarını ve üzerinde fazla kafa yormadan uygulayabileceklerini zannediyorlar. Ve ben, yeni yetme "Marksist"lerden pek çoğunu bu yaklaşımın dışında tutamayacağım, çünkü bu konuda akıl almaz saçmalıklar bu çevrede de üretilmiş bulunuyor.

(*) Çevirenin notu: Okuryazarların bile yabancısı olduğu 'ilinek' sözcüğünü açıklamak, bu metnin anlaşılması için yerinde olacak. Yakın zamana kadar 'ilinek' yerine, İngilizce ve Fransızca'daki 'accident' sözcüğünün Osmanlıca karşılığı 'araz' sözcüğü kullanılıyordu. İlinek, tıpkı 'öz' (İng. essence) gibi, bir hareketi, değişmeyi ifade eder. "Özle ilineğin karşılıklı ilişkileri göz önünde tutulmadan doğasal ya da toplumsal hiçbir olgu tek yanlı olarak kavranamaz. İlineğin devimselliği ve değişkenliği, özün değişkenliğinden ötürüdür. Ne var ki, öz değiştiği halde ilinek bir süre daha değişmeden kalabilir ya da bunun tersi olabilir. Bu gerçek, birinin daha hızlı değiştiği halde, öbürünün daha yavaş değişebileceğini belirtir." (Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*)

ENGELS'ten BERLİN'deki C. SCHMIDT'e

Londra, 27 Ekim 1890.

Sevgili Schmidt,

Sizi yanıtlamak için ilk boş vaktimden yararlanıyorum. Zürih'teki görevi kabul etmekle çok iyi yaptığınızı sanıyorum. Zürih'in yine de, ancak üçüncü derecede bir para ve spekülasyon borsası olduğunu, bu nedenle de burada kendisini hissettiren etkilerin, iki ya da üç kez yansıyarak zayıfladığını ya da kasten çarpıtıldığını unutmazsanız, orada ekonomi konusunda daima epey bir şey öğrenebilirsiniz. Ancak siz orada mekanizmanın nasıl işlediğini pratik olarak öğrenecek, Londra, New York, Paris, Berlin ve Viyana borsalarının haberlerini ilk elden izlemek durumunda olacak ve böylece de dünya pazarı kendini size, para ve ticaret senetleri pazarı olarak kendi yansıması içinde gösterecektir. Ekonomik, politik ve diğer yansımalar, tıpkı insan gözündeki yansımalar gibidir: Yoğunlaştırıcı bir mercekten geçerler ve bu nedenle de ters, baş aşağı görünürler. Yalnız, imgeyi ayakları üstüne oturtacak sinir sistemi burada yoktur. Para piyasasındaki insan, sanayideki ve dünya piyasasındaki hareketi ancak, paranın ve borsanın tersyüz olmuş yansıması olarak algılar ve böylece sonuç, ona göre neden halini alır. Ben bunu daha önce, 1840'larda Manchester'da fark ettim: Sanayi hareketi ve onun devresel en düşük ve en yüksek noktalarını anlamak bakımından Londra Borsası raporları hiçbir işe yaramıyordu. Çünkü bu baylar, çoğu zaman, her şeyi kendileri de genellikle bir belirtiden başka bir şey olmayan para piyasasındaki bunalımlarla açıklamaya çalışırlardı. O sıralar, sanayi bunalımlarının

geçici aşırı üretimden kaynaklanmadığını ispatlamak gibi bir çaba vardı; böylece ayrıca konunun, yan tutmaya ve çarpıtmaya uygun bir yanı da vardı. Bu nokta şimdi –en azından bizim için ve tümüyle– varolmaktan çıktı; ayrıca şu da bir gerçektir ki, para borsasının da, doğrudan endüstriyel karışıklıkların ancak ikincil bir rol oynadıkları ya da hiç rol oynamadıkları kendi bunalımları vardır. Bu konuda hâlâ özellikle son yirmi yılın tarihinde araştırılması ve incelenmesi gereken çok şey vardır.

Toplumsal ölçekte işbölümünün var olduğu yerde, ayrı emek süreçleri birbirlerinden bağımsız hale gelir. Ensonu üretim, belirleyici etkendir. Ancak, emtia ticareti, gerçek üretimden bağımsız duruma gelir gelmez, kendi hareketini izlemeye başlar. Bu hareket genel olarak üretimin hareketine uymakla birlikte, ayrıntılarda ve bu genel bağımlılık içerisinde yine de bu yeni etkenin doğasında bulunan kendi yasalarını izler; bu hareketin kendi aşamaları vardır ve kendisi de üretim hareketi üzerinde etkili olur. Amerika'nın keşfi, daha önceleri Portekiz'i Afrika'ya sürükleyen altın açlığına bağlıdır (Bkz. Soetbeer'in, *Production of Precious Metals*–Değerli Metal Üretimi); zira, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda muazzam gelişme gösteren Avrupa sanayii ve buna bağlı olarak ticareti, 1450'den 1550'ye kadar büyük gümüş ülkesi olan Almanya'nın sağlayabileceğinden daha fazla değişim aracı gerektiriyordu. Hindistan'ın 1500 ile 1800 arasında, Portekiz, Hollanda ve İngiltere tarafından fethedilmesinin amacı, Hindistan'dan *dışalım yapmaktı* –kimse oraya dışsatım yapmayı hayal etmiyordu–. Ne var ki, sırf ticari çıkarların yol açtığı bu keşifler ile fetihlerin sanayiye çok büyük yansımaları oldu: Bu ülkelere dışsatım gereksinmesi tek başına, büyük ölçekli modern sanayii yarattı ve geliştirdi.

Para borsası bakımından da bu böyledir. Para ticareti meta ticaretinden ayrılır ayrılmaz –üretim ve meta ticaretinin getirdiği belli koşullar altında– kendisine özgü gelişmesi, kendi doğasıyla belirlenmiş özel yasaları ve ayrı evreleri olur. Ayrıca, para ticareti daha da gelişerek, senet ticaretini de içermeye başlar; bu senetler de yalnız hükümet senetleri değil, sanayi ve taşımacılık ile ilgili hisse senetleridir; böylece para ticareti, bütünüyle alındığında denetimi altında bulunduğu üretimin bir kısmı üzerinde doğrudan denetim kuracak hale gelir.

Şimdi artık, para ticaretinin üretim üzerindeki etkisi daha güçlü ve karmaşık bir durum kazanır. Para tüccarları, demiryollarının, madenlerin, demir ürünlerinin sahipleridir artık. Bu üretim araçları şimdi ikili bir görünüşe bürünürler: Bunların işletilmeleri kimi kez, doğrudan üretimin çıkarlarına, kimi kez de, para taciri olmaları ölçüsünde hisse senetleri sahiplerinin gereksinmelerine göre yönetilir. Bunun en çarpıcı örneği, belli bir demiryoluyla ve bir ulaştırma aracı olarak onun çıkarlarıyla herhangi bir ilgisi bulunmayan bir Jay Gould'un ya da bir Vanderbilt'in vb. günlük borsa işlemlerine tamamen bağımlı olan Kuzey Amerika demiryollarıdır. Burada, İngiltere'de bile, çeşitli demiryolu şirketleri arasında kendi egemenlik alanlarının sınırları konusunda onlarca yıl süren çatışmalar gördük. Bu rekabet sırasında muazzam miktarda para, üretim ve ulaştırma çıkarları için değil, çoğu zaman biricik amacı hisse senedi sahibi para tacirlerinin borsa işlemlerini kolaylaştırmak olan bir rekabet yüzünden savrulup gitmiştir.

Üretim ile meta ticareti ve bu ikisi ile para ticareti ilişkisi üzerine olan anlayışım konusunda yaptığım şu birkaç belirleme ile, öz olarak "tarihsel materyalizm" üzerine olan sorularınızı genelde yanıtlamış oluyorum. Sorun, işbölümü açısından pek kolay kavranır. Toplum, vazgeçmeyeceği bazı ortak işlevlerin doğmasına neden olur. Bu amaçları yerine getirmek üzere seçilen kişiler, *toplum içerisindeki* işbölümünün yeni bir kolunu oluştururlar. Bu durum bunlara, kendilerini bu işe atayan kimselerin çıkarlarından da farklı özel çıkarlar sağlar. Bunlar böylece, kendilerini, bu yetkiyi verenlerden bağımsız kılarlar ve devlet doğmuş olur. Şimdi artık işler, meta ticareti ve daha sonra da para ticaretindekine benzer bir yol izler: Yeni bağımsız güç, aslında üretim hareketini izlemekle birlikte, kendi doğasında bulunan görece bağımsızlığa dayanarak –yani, kendisine verilmiş ve yavaş yavaş daha da gelişmiş bağımsızlık nedeniyle– üretim koşulları ve üretimin izlediği yol üzerinde kendisi de etkili olmaya başlar. Burada eşdeğer olmayan iki güç arasındaki karşılıklı etkileşim sözkonusudur: Bir yanda ekonomik hareket, öte yanda, elden geldiğince bağımsızlaşmaya çalışan ve bir kez kurulup yerleştikten sonra kendi bağımsız hareketine kavuşan yeni politik güç. Bütünüyle alındığında ekonomik hareket üstün gelir ancak, bir yandan kendi kurmuş bulunduğu ve görece bir bağımsızlık kazandırdığı politik hareketten, devlet

gücünün hareketinden, öte yandan, aynı zamanda ortaya çıkan muhalefetin hareketinden gelen tepkilere katlanmak zorundadır. Tıpkı sanayi pazarı hareketinin genelde ve yukarıda belirtilen kayıtlar içerisinde para pazarında ve elbette *tersine çevrilmiş* olarak yansıması gibi, zaten var olan ve birbirleriyle mücadele eden sınıflar arasındaki savaş da, hükümet ile muhalefet arasındaki savaş biçiminde fakat yine tersine çevrilmiş biçimde yansır; bu yansıma şimdi, doğrudan değil dolaylıdır, sınıf mücadelesi gibi değil, güya politik ilkeler için verilen bir savaşımdır, ve bu öylesine çarpıtılmıştır ki, bizim onu kavramamız binlerce yılımızı almıştır.

Devlet gücünün, ekonomik gelişme üzerindeki tepkisi üç türlü olabilir: Aynı yönde etkili olabilir ve o zaman gelişme daha hızlıdır; etki ters yönde olabilir, o zaman uzun vadede her büyük ulusta kendi kendini yıkar; ya da ekonomik gelişmenin belirli doğrultularda ilerlemesini engeller ve onu başka doğrultulara yöneltir. Bu son durum ensonu kendisini daha önceki iki durumdan birine indirger. Ancak açıktır ki, ikinci ve üçüncü durumlarda politik güç, ekonomik gelişmeye büyük zarar verebilir ve büyük enerji ve malzeme savurganlığına neden olabilir.

Buna bir de, fetih ve ekonomik kaynakların acımasızca yok edilmesi durumunu eklemek gerekir: Bazı durumlarda bütün bir yerel ya da ulusal ekonomik gelişme mahvedilebilir. Bugün böyle bir durum çoğu kez, en azından büyük halk topluluklarında karşıt sonucu verebiliyor: Uzun erimde yenilen taraf çoğu zaman, ekonomik, politik ve moral bakımından yenenden daha kazançlı çıkıyor.

Hukuk için de durum aynı: Yeni işbölümü profesyonel hukukçuların ortaya çıkışını zorunlu kıldığı zaman, genel olarak üretime ve ticarete bağımlı olmakla birlikte, bu alanlar üzerinde özel bir etki gücüne sahip, bir başka yeni ve bağımsız bir alan açılmış olur. Modern bir devlette hukukun yalnızca genel ekonomik duruma uygun düşmesi ve bunun ifadesi olması yeterli değildir; hukuk aynı zamanda *kendi içinde tutarlı* ve iç çelişkiler yüzünden kendi kendini sıfırlamayacak bir ifadeye sahip de bulunmalıdır. Bu amaca ulaşılması için ekonomik koşulların doğru bir biçimde yansıtılması gitgide güçleşir. Bu ne denli böyle olursa, bir yasanın bir sınıfın egemenliğinin düpedüz, eksiksiz, katışıksız ifadesi olması, o denli seyrek görülür; böyle bir

durum "adalet kavramını" zedelemiş olurdu. 1792-96 yılları devrimci burjuvazisinin arı ve tutarlı adalet kavramı, *Code Napoléon'da*[*] bile, çeşitli yollardan zaten yozlaştırılmıştı; orada somutlaşanı da aslında, proletaryanın artan gücü karşısında her gün güdükleştirilmektedir. Bu durum, Code Napoléon'un, dünyanın her yerinde her yeni yasaya temel olarak alınan bir hukuk kitabı olmasını engellemiyor. Böylece "hukuktaki gelişimin" izlediği yol büyük ölçüde önce, ekonomik ilişkilerin yasal ilkelere doğrudan dönüştürülmesinden doğan çelişkileri yok etme ve uyumlu bir yasa sistemi kurma çabasını, sonra da bu sistemi, daha ileri çelişkilere sürükleyen daha büyük ekonomik gelişmenin etkisi ve zorlaması ile onda durmadan yaratılan bozulmaları içerir. (Burada şimdilik yalnızca yurttaşlık hukukundan söz ediyorum.)

Ekonomik ilişkilerin, hukuki ilkeler olarak yansıması da kaçınılmaz olarak başaşağıdır: Bu yansıma, ilgili kimse farkında olmaksızın sürer gider. Hukukçu, *a priori* önermelerle iş gördüğünü sanır, oysa gerçekte bu önermeler sadece ekonomik yansımalardır; böylece her şey başaşağıdır. Bu tersine çevrilme fark edilmeden kaldığı sürece, bizim *ideolojik görüş* dediğimiz şeyi oluşturuyor, ekonomik temel üzerinde etkili oluyor ve onda belli sınırlar içerisinde bir değişiklik yapabiliyor. Ailenin ekonomik gelişme düzeyinin aynı olduğu varsayımına dayanan miras hukukunun temeli ekonomiktir. Böyle olmakla birlikte, örneğin İngiltere'de, vasiyette bulunan kimsenin hiçbir kayıt ve koşula bağlı bulunmaması ile, Fransa'da bu konuda bütün ayrıntılarda katı sınırlamalar getirilmesini yalnızca ekonomik nedenlere bağlı bulunduğunu kanıtlamak güç olurdu. Ama her iki halde de, sonuçta mülkiyet dağılımını etkilemeleri nedeniyle, ekonomik alanda oldukça önemli etkileri bulunduğu söylenebilir.

Havada, daha da yükseklerde süzülen ideoloji alanlarına, dine, felsefeye vb. gelince, bunlar, tarihsel dönemlerde hazır bulunan ve de benimsenen ama bugün palavra deyip geçebileceğimiz tarih öncesi bir birikime sahiptirler. Doğa, insanın kendi varlığı, ruhlar, gizemli güçler vb. ile ilgili bu yanlış görüşlerin temelinde ise çoğu kez sadece olumsuz ekonomik öğe bulunur; tarih öncesi dönemin düşük ekonomik gelişme düzeyi, doğa üzerine yanlış görüşlerle bütünleşmiş ve de kısmen koşullanmış ve hatta bu yanlış görüşlerden doğmuştur.

Ve ekonomik zorunluluk, doğa üzerine olan ve gitgide artan bilginin başlıca itici gücü olsa da ve bu durum hâlâ devam etse de, bütün bu ilkel budalalıklar için ekonomik nedenler uydurmaya çalışmak hiç kuşkusuz pek bilgiççe bir davranış olurdu. Zaten bilim tarihi, bu gibi budalalıkların yavaş yavaş temizlenmesinin ya da daha doğrusu bunların yerine daha yeni ve daima daha az saçma bilgilerin konulmasının tarihidir. Bu işle uğraşan kimseler de, işbölümünde özel bir alana girerler ve kendilerinin bağımsız bir alanda çalıştıklarını sanırlar. Ve bunlar, toplumsal işbölümü içerisinde bağımsız bir grup oluşturdukları ölçüde ürettikleri şeyler –yanlışlarıyla birlikte– toplumun tüm gelişimi üzerinde ve hatta ekonomik gelişmesi üzerinde etkili olurlar. Ama her ne olursa olsun yine de bunlar ekonomik gelişmenin başat etkisi altındadırlar. Örneğin bu durum felsefede, burjuva dönemi için çok açık biçimde kanıtlanabilir. Hobbes, ilk modern materyalist idi (elbette on sekizinci yüzyıl anlamında) ama, mutlak monarşinin bütün Avrupa'da en parlak çağını yaşadığı ve İngiltere'de halka karşı savaş açtığı bir dönemde de bir mutlakiyetçi idi. Locke, hem din ve hem de politikada, 1868 sınıf uzlaşmasının bir ürünü idi. İngiliz deistleri[**] ve bunların daha tutarlı izleyicileri olan Fransız materyalistleri burjuvazinin gerçek filozofları idiler; ve hatta Fransızlar üstelik burjuva devriminin filozoflarıydı. Alman dar görüşlülüğü, Kant'tan Hegel'e kadar bütün Alman felsefesinde, kimi kez olumlu, kimi kez olumsuz biçimde kendisini gösterir. Ancak, işbölümünün belirli bir alanı olarak her çağın felsefesi, kendinden öncekiler tarafından devredilen bazı belirli düşünce malzemesini öngörür ve bunlara dayanarak harekete geçer.

Ve bunun içindir ki, ekonomik bakımdan geri kalmış ülkeler felsefede hâlâ başrolü oynayabilir: On sekizinci yüzyıl Fransası'nın, felsefelerini dayandırdıkları İngiltere'ye göre ve daha sonraları Almanya'nın bu iki ülkeye göre durumları gibi. Ne var ki, Fransa'da da, Almanya'da da felsefe ile edebiyatta görülen gelişme, yükselmekte olan ekonomik gelişmenin sonucu idi. Bana göre ekonomik gelişmenin nihai üstünlüğü bu alanlarda da saptanmıştır ancak bu, o belirli alanın kendisinin koyduğu sınırlar içerisinde işlerlik kazanır: Örneğin felsefede, geçmişten devralınan mevcut felsefi malzeme üzerinde (genellikle yalnız politik ve benzeri kılıklar içerisinde işlev yapan) eko-

nomik etkilerin işlerlik kazanması gibi. Burada ekonomi yeni hiçbir şey yaratmaz ama, elde bulunan düşünce malzemesinin değiştirilme ve daha da geliştirilme yolunu, çoğu kez de dolaylı olarak belirler; çünkü, felsefeye doğrudan en büyük etkiyi, siyasal, hukuksal ve ahlâksal yansımalar yapar.

Din üzerinde en önemli şeyleri, Feuerbach hakkındaki kitabın(***) son bölümünde söyledim.

Öyleyse eğer Barth, ekonomik hareketin, politik ve benzeri yansımalarının, bu hareketin kendisi üzerindeki her türlü tepkisini yadsıdığımızı düşünüyorsa sadece yeldeğirmenlerine saldırıyor demektir. Marx'ın, hemen hemen yalnızca siyasal mücadeleler ile siyasal olayların, elbette ekonomik koşullara *genel* bağımlılıkları çerçevesi dahilinde oynadıkları *özel* rolün ele alındığı *Onsekizinci Brumaire*'ine(****) bir göz atması yeterlidir. Ya da *Kapital*'e, örneğin, tamamen politik bir hareket olan yasamanın, üzerinde öylesine zorlu etkisi bulunan işgünü ile ilgili bölümüne. Ya da burjuvazinin tarihi ile ilgili bölüme (Bölüm XXIV). Ya da, eğer politik iktidar ekonomik bakımdan güçsüz ise, proletaryanın politik iktidarı için niçin savaşıyoruz? Zor (yani devlet iktidarı) da ekonomik bir güçtür!

Ama şimdi bu kitabı eleştirecek zamanım yok. Önce III. Cildi (*****) çıkartmalıyım; ayrıca, örneğin Bernstein'ın bunu etkin biçimde yapabileceğini sanıyorum.

Bu beylerde eksik olan diyalektiktir. Onlar, her zaman, burada sadece neden, orada yalnızca sonuç görüyorlar. Bu boş bir soyutlamadır, böyle metafizik zıt kutuplaşmalar gerçek dünyada ancak bunalım sıralarında olur, oysa o engin süreç karşılıklı etkiler biçiminde –hiç de eşit olmayan güçlere karşın, ekonomik hareketin en güçlü, en ilksel, en belirleyici oluşuyla– sürer gider; bu gelişmede her şey görecedir ve hiçbir şey mutlak değildir; bunu onlar asla göremiyorlar. Onlara kalırsa Hegel hiç yaşamadı. ...

(*) 1804-10 döneminde, Napoléon Bonaparte'ın egemenliği altında yayımlanan beş *code* (Yurttaşlık, Yurttaşlık Prosedürü, Ticaret, Ceza ve Ceza Prosedürü) ile temsil edilen bütün burjuva hukuk sistemi kastediliyor.

(**) *Deism*: Tanrı'yı kişisellik olarak değil, evrenin ilk nedeni olarak kabul eden dinsel-felsefi öğreti.

(***) *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu.*

(****) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i.*

(*****) Karl Marx, *Kapital.*

ENGELS'ten BERLİN'deki F. MEHRING'e

Londra, 14 Temmuz 1893.

Sayın Bay Mehring,

Bana göndermek nezaketini gösterdiğiniz *Lessing Söylencesi* için size teşekkür etme fırsatını ancak bugün bulabiliyorum. Kitabı aldığımı bildiren sırf biçimsel bir yanıt vermek istemedim, aynı zamanda, kitap ile içeriği konusunda size bir şeyler söylemeyi de tasarladım.

Sondan, ana noktalarını mükemmel ve önyargısı bulunmayan herhangi bir kimseyi inandıracak bir biçimde sıraladığınız, Tarihi Materyalizm üzerine olan ekten[*] başlayacağım. Orada itiraz edebileceğim tek şey, zamanla belki kendi başıma bulabileceğim, ama Marx'ın daha hızlı *coup d'oeil'ü* (bir bakışta) ve daha geniş görüşü ile çok daha çabuk keşfediverdiği her şeyi hesaba katsam da, yine de bana hak ettiğimden daha çok değer vermiş olmanızdır. Bir insan, Marx gibi bir adamla kırk yıl birlikte çalışma talihine erişince, o insan, hak ettiği düşünülen ün ve saygınlığa çoğu kez yaşamı süresince ulaşamaz. Ve büyük adam ölünce, daha az büyüğün değeri kolayca abartılır; bana öyle geliyor ki, benim şimdiki durumum bu işte. Tarih, önünde sonunda bütün bunları düzeltecek ve o zamana kadar o kimse nasıl olsa nalları dikeceği için hiçbir şeyden bir haberi olmayacak.

Bu bir yana, yalnız bir nokta,daha eksik: Doğrusunu söylemek gerekirse, Marx ile benim, yazılarımızda her zaman yeterince vurgulamayı başaramadığımız ve bu yüzden de eşit olarak suçlu olduğumuz bir şey var. Şöyle ki, her şeyden önce biz, politik, hukuksal ve diğer ideolojik kavramları ve bu kavramlar aracılığı ile doğan eylemleri,

temel ekonomik olgulardan *çıkarmaya* asıl önemi verdik ve *vermek zorundaydık*. Ancak, bunu yaparken, biçimsel yanı –bu kavramların, vb. oluşma tarzını–, içerik uğruna ihmal ettik. Bu durum da, bize karşı olanlara –Paul Barth bunun çarpıcı bir örneğidir– yanlış yorumlar ve çarpıtmalar için elverişli bir fırsat yarattı.

İdeoloji, sözde düşünür denen kimsenin bilinçli olarak oluşturduğu bir süreçtir; bu (yargı -ç) doğrudur ama burada yanlış bir bilinçlenme sözkonusudur. Onu harekete geçiren gerçek itici güçler, onun için bilinmez kalır; yoksa bu hiçbir zaman ideolojik bir süreç olamazdı. Bu yüzden o, yanlış ya da görünüşte kalan itici güçler tasarlar. Böyle olunca o, biçimini de içeriğini de, ya kendisinin ya da kendinden öncekilerin usa vurmalarından türettiği ussal bir süreç türetmiş olur. O, sadece düşünce malzemesiyle (ürünüyle -ç) çalışır ve bunları, düşünce ürünleri oldukları için incelemeksizin kabul eder; düşünceden bağımsız ve daha uzak bir kaynak araştırması yapmaz; ona bu çok doğal gelir zira, bütün eyleme, düşünce *aracılık ettiği* için, bütün eylem, önü sonu düşünceye *dayandırılmış* görünür.

Tarihsel ideolog (tarihsel burada basitçe, politik, hukuksal, felsefi, tanrıbilimsel, kısacası, yalnız doğa ile değil, *topluma* ait bütün alanları kapsayan anlamındadır) böylece, her bilim alanında, daha önceki kuşakların düşüncesinden bağımsız olarak oluşmuş ve sonraki kuşakların beyinlerinde kendi bağımsız gelişme yolundan geçmiş malzemeye sahiptir. Gerçi, şu ya da bu alana ait dış olgular, bu gelişme üzerinde ortaklaşa belirleyici bir etki yapmış olabilirler ama üstü kapalı olarak geçiştirilen önvarsayım, bu olguların kendilerinin de, ancak düşünce sürecinin meyveleri olduğu ve böylece bizim, en katı olguları bile görünüşte başarıyla sindirdiğimiz katışıksız bir düşünce alanı içerisinde kaldığımız biçimindedir.

Her şeyden önce, pek çok insanın gözlerini kamaştıran, devlet kurumları, hukuk sistemleri, her bir alandaki ideolojik anlayışlar ile ilgili bağımsız bir tarihin işte bu görünüşüdür. Şayet Luther ile Calvin, resmi Katolik dinin "üstesinden geldi" ya da Hegel, Fichte ile Kant'ın, ya da Rousseau, cumhuriyetçi *Toplum Sözleşmesi* ile dolaylı olarak anayasacı Montesquieu'nün "üstesinden geldi" ise bu, din bilimi, felsefe ya da politik bilimler içinde kalan ve bu özel düşünce alanlarının

tarihinde bir aşamayı temsil eden ama asla düşünce alanının ötesine geçmeyen bir süreçtir. Ve, kapitalist sistemin ebediliği ve nihailiği hakkındaki burjuva yanılsaması da buna eklenince, fizyokratların ve Adam Smith'in, merkantilistlerin üstesinden gelmesi bile, katışıksız bir düşünce zaferi sayılır; bunlar, değişmiş ekonomik olguların düşüncede yansıması olarak değil de, her zaman ve her yerde var olan gerçek koşulların, en nihayet ulaşılan doğru kavranışı olarak kabul edilir: Bu anlayışa göre eğer, Aslan Yürekli Richard ile Philip Augustus, Haçlı Seferleri'ne bulaşmayıp, serbest ticareti başlatmış olsalardı, beş yüz yıllık sefilliğe ve ahmaklığa düşmemiş olurduk.

Sorunun, burada şöyle bir değindiğim bu yanını biz hep fazlaca ihmal ettik. Eski öyküdür: Önceleri biçim, öz uğruna daima ihmal edilmiştir. Dediğim gibi, ben de böyle yaptım ve daima bu yanılgı sonraları kafama dank etti. Bu nedenle sizi bundan dolayı kınamak şöyle dursun, eski suçlulardan biri olarak, hiç kuşkusuz bunu yapmaya hakkım da yoktur; tersine, bütün istediğim, dikkatinizi bu noktaya çekmektir.

İdeologların şu ahmakça düşüncesi de buna bağlıdır: Güya biz, tarihte bir rol oynayan çeşitli ideolojik alanların bağımsız tarihsel bir gelişimi olduğunu inkâr etmekle, bunların, *tarih üzerinde bir etkisi* bulunduğunu da inkâr ediyormuşuz. Bunun kaynağı, neden ile sonucu, kaskatı zıt kutuplar olarak gören ve karşılıklı etkileşimi hiç hesaba katmayan yaygın diyalektik karşıtı görüştür. Tarihsel bir öğenin, en sonunda başka ekonomik nedenler tarafından meydana getirilir getirilmez, kendisinin de tepki gösterdiğini, çevresi ve hatta kendisini doğuran nedenler üzerinde etkili olabildiğini bu beyler çoğu kez kasten unutuyorlar. Örneğin, kitabınızda 475. sayfada, Barth'ın rahiplikten ve dinden söz ettiği sırada olduğu gibi. Bayağılığı her türlü tahmini aşan bu adamın hesabını görmeniz beni çok sevindirdi. Ve bu adam, Leipzig'de tarih profesörü yapılıyor! İhtiyar Wachsmuth bile –ki o da epeyce saman kafalıydı ama olguları iyi değerlendirirdi– bambaşka bir adamdı.

Gerisine gelince, kitap için yalnızca, daha önce *Neue Zeit*'ta yayımlandıkları sırada makaleler için tekrar tekrar söylediklerimi yineleyebilirim: Prusya devletinin doğuşunu en iyi anlatan kitaptır. Ger-

çekte, pek çok konuyu, en küçük ayrıntılarına kadar iç bağıntılarıyla doğru bir biçimde inceleyen biricik iyi bir serimdir diyebilirim. Yalnız, bütün ilerideki gelişmeleri ta Bismarck'a kadar ele almamış olmanız üzücüdür ve insan ister istemez bunu bir başka sefer yapacağınız ve Elector Frederick William'dan koca William'a kadar tam bir tutarlı tablo sunacağınızı umuyor. Hazırlık araştırmalarınızı zaten yapmış bulunuyorsunuz ve hiç değilse bunlar, bitmiş denecek kadar iyidir. Eski derme çatma yapı çökmeden önce bunlar bir ara mutlaka yapılmalıdır. Şimdiki kralcı-yurtsever efsanelerin dağılıp gitmesi, sınıf egemenliğini maskeleyen krallık kurumunun ortadan kaldırılmasının zorunlu bir önkoşulu olmamakla birlikte (çünkü olaylar, Almanya'da *arı* bir burjuva cumhuriyeti henüz doğmadan bunu modası geçmiş duruma düşürdü) yine de güdülen amaca ulaşmak için en etkili araçlardan biridir.

O zaman, Almanya'nın geçirmiş bulunduğu yaygın sefaletin bir parçası olarak Prusya'nın yerel tarihini anlatmak için daha fazla yeriniz ve fırsatınız olacak. İşte görüşünüzden ara sıra biraz ayrıldığım nokta, özellikle Almanya'nın parçalanması ve on altıncı yüzyıl boyunca Almanya'daki burjuva devriminin başarısızlığa uğraması konularıdır. *Köylü Savaşı* kitabıma önümüzdeki yıl yazmayı düşündüğüm tarihsel giriş üzerinde yeniden çalışırken burada sözkonusu noktaları geliştirme olanağını bulabileceğim. Sizin belirttiğiniz noktalar doğru değildir demiyorum ama, bunların yanı sıra diğerlerini de koyacağım ve bunları biraz farklı gruplayacağım.

Alman tarihini –sürekli bir sefillik durumunun öyküsünü– incelerken, buna karşılık düşen Fransa tarihinin dönemleriyle sadece bir karşılaştırma yapmanın doğru bir fikre ulaştırdığını hep görmüşümdür; çünkü orada olanlar bizim ülkemizde olanların tam zıddıdır. Orada, feodal devletin dağınık parçalarından ulusal bir devlet kurulması, tam da, bizim en büyük gerileme döneminden geçtiğimiz sıraya rastlar. Orada, bu sürecin devamı boyunca görülen ve nadir rastlanan nesnel bir mantık; biz de ise, gitgide artan iç karartıcı bir dağınıklık. Orada, Ortaçağ boyunca, Kuzey Fransız ulusallığına karşı, provans ulusallığından yana tavır alan İngiliz fatihlerinin temsil ettikleri yabancı müdahale. İngiltere ile yapılan savaşlar bir bakıma, yabancı is-

tilacıların defedilmeleri ve Güney'in Kuzey tarafından boyunduruk altına alınmasıyla sonuçlanan Otuz Yıl Savaşı'nı temsil eder. Ardından, merkezi iktidar ile, sömürgelerince desteklenen ve Brandenburg-Prusya rolüne soyunan Burgonlayı vasal arasındaki mücadele gelir. Ne var ki bu mücadele, merkezi iktidarın zaferi ile sonuçlanır ve ulusal devletin kuruluşunu tamamlar. Ve işte tam o anda ülkemizde ulusal devlet (Kutsal Roma İmparatorluğu içerisindeki "Alman Krallığı"na ne ölçüde ulusal devlet denebilirse) tamamiyle çöker ve Alman topraklarının büyük ölçüde yağmalanması başlar. Bu karşılaştırma Almanya için pek utandırıcıdır ama, tam bu nedenle de çok öğreticidir; ve işçilerimiz Almanya'yı yeniden tarihi hareketin ön sırasına geçirdikleri için geçmişin utancına katlanmamız biraz daha kolay oluyor.

Almanya'nın gelişmesinin çok önemli bir başka özelliği de, sonunda Almanya'yı aralarında paylaşan iki devletten hiçbirisinin tamamen Alman olmaması –her ikisi de fethedilmiş Slav toprakları üzerinde kurulmuş kolonilerdi: Avusturya Bavyera'nın, Brandenburg Saksonya'nın kolonisi idi– ve bunların Almanya *içinde* ancak, dışarıdaki Alman olmayan topraklarına: Avusturya Macaristan'a (Bohemya'nın sözünü etmezsek), Brandenburg da Prusya'ya dayanarak güçlenmiş olmasıdır. Asıl büyük tehlike içerisinde bulunan Batı sınırında böyle bir şey olmadı; Kuzey sınırında, Almanya'yı Danimarkalılara karşı korumak Danimarkalılara bırakılmıştı; Güney'de ise korunacak o kadar az şey vardı ki, sınır korucusu İsviçre bile kendisini Almanya'dan koparmayı başardı.

Lakin ben de bir sürü konu dışı şeylere kendimi kaptırıverdim. Bu gevezelikler en azından yapıtınızın bende ne denli uyarıcı etki bıraktığını kanıtlamaya yarasın.

Bir kez daha en içten teşekkürler ve selamlar.

Sizin,
F. Engels.

(*) F. Mehring'in, *"Über den historischen Materialismus"* (Tarihsel Materyalizm Üzerine) başlıklı makalesi: *Lessing Hegende* (Lessing Söylencesi) adlı kitabına ek olarak 1893'te yayımlandı.

ENGELS'ten ST. PETERSBURG'daki N. F. DANIELSON'a

Londra, 17 Ekim 1893.

Sayın Bayım,

Ülkenize döneceğinizi bildiren 26 Temmuz tarihli mektubunuzu aldığım sırada ben de iki aylığına bir dış ülkeye gitmek üzereydim ve bu gezimden de daha yeni döndüm. Uzun sessizliğimin nedeni budur.

Bana gönderdiğniz *Oçerki*[79] adındaki kitaplar için çok teşekkür ederim; bunlardan üçünü değerbilir dostlara ulaştırdım. Kitabın, hak ettiği biçimde epeyce heyecan ve hatta sansasyon yarattığını görmek beni sevindirdi. Karşılaştığım Ruslar arasında kitap, başlıca konuşma konusuydu.

Ne var ki ben, sözkonusu ettiğiniz sorunları, hak ettiğinden daha kasvetli bir görüşle ele aldığınız izlenimini edindim. Hiç kuşkusuz, ilkel tarımsal komünizmden kapitalist sanayileşmeye geçiş, toplumda yön değiştirmeden ileri gelen müthiş bir karmaşa yaşanmaksızın, sınıfların kökten ortadan kalkması ve başka sınıflara dönüşmesi gerçekleşmeden olamaz; ve bunun zorunlu sonuçları olarak ne gibi muazzam ıstırapların, insan yaşamı ile üretken güçlerin kayıplarının ne boyutlara ulaştığını –küçük ölçekte bile olsa– Batı Avrupa'da görmüş bulunuyoruz. Ama bununla, büyük ve epeyce yetenekli bir ulusun tamamen mahvolması arasında önemli bir fark var. Nüfusta sizin alışageldiğiniz hızlı artış, denetim altına alınabilir; kadim toprak beyleri ve hatta köylülerin mülksüzleştirilmeleri ile atbaşı giden korkunç orman tahribatı, üretken güçlerin dev boyutlarda israfına neden

olabilir: ama sonuçta, yüz milyonu aşan bir nüfus, çok saygın bir *büyük sanayi* için önemi yadsınamaz bir iç pazar oluşturacaktır; ve başka yerlerde olduğu gibi sizde de –şayet kapitalizm Batı Avrupa'da uzun süre devam edecek olursa– işler kendi düzeyini bularak bir sonuca ulaşacaktır.

"Kırım Savaşı'ndan sonraki Rusya'da toplumsal koşulların, bize geçmişten kalan üretim biçimlerinin gelişmesine elverişli olmadığını" siz kendiniz kabul etmektesiniz. Ve ben daha da ileri giderek şunu söyleyeceğim ki, yalnız Rusya'da değil başka her ülkede de, ilkel tarımsal komünizmden daha yüksek bir toplumsal biçime geçiş, bu daha yüksek biçim, örnek işlevi görmek üzere bir başka ülkede *zaten mevcut olmasa* idi mümkün olmazdı. Tarihsel bakımdan olanaklı olduğu her yerde bu üstün biçimin, kapitalist üretim biçiminin ve bunun yarattığı toplumsal iki yönlü zıtlığın zorunlu sonucu olması nedeniyle, bir başka yerde zaten var olan bir örneğin izlenmesi olmaksızın doğrudan tarımsal komünden doğup gelişmesi sözkonusu olamaz. Eğer 1860-1870 Batı Avrupası böyle bir dönüşüm için hazır olsaydı ve böyle bir dönüşüm, İngiltere'de, Fransa'da başlamış bulunsaydı, o sırada az çok dokunulmamış halde bulunan Komünlerinden ne yapabileceklerini göstermek, Ruslardan beklenebilirdi. Lakin Batı, durağan olmakta devam ediyor, böyle bir dönüşüm çabası görülmüyor ve kapitalizm gittikçe artan bir hızla gelişiyor. Ve Rusya yalnızca şu seçenekle yüz yüzeydi: Ya Komünü, bir dizi tarihsel aşamalar yüzünden ayrı düştüğü üretim biçimine dönüştürmek –ki bu, Batı'daki koşullar bile o sırada olgunlaşmamış bulunduğu için besbelli ki olanaksız bir görevdi– ya da, adım adım kapitalizme doğru gelişmek; peki bu durumda, ikinci seçenek dışında bir şansı var mıydı?

Komüne gelince, bu ancak, üyeleri arasındaki servet farklılığı önemsiz olduğu sürece mümkündür. Bu farklılık büyürse ve üyelerinin bazıları, daha varlıklı üyelerin borç tutsağı haline gelirse, bu, Komünün sonu demektir. Solon'dan önce, Atina'nın zengin köylüleri ve köy vampirleri Atina *gens*'ini, tıpkı sizin ülkenizdekilerin Komüne yaptıkları gibi amansızca yıkmışlardı. Korkarım bu kurum yok olmaya mahkumdur. Ama öte yandan kapitalizm yeni ufuklar ve yeni umutlar açmaktadır. Batı'da yapmış olduklarına ve yapmakta olduk-

larına bir bakın. Sizinki gibi büyük bir ulus, her bunalımın üstesinden gelir. Her bir büyük tarihsel yıkım, bunu telafi eden bir tarihsel gelişmeyle birlikte olur. Yalnız *modus operandi*[80] değişir. Que les destinées s'accomplissent![81]

(79) Engels, Danielson'un, *"Reform'dan Beri Bizim Ulusal Ekonomimiz Üzerine Denemeler"* adlı kitabına değiniyor. 1863'te St. Peterburg'da Nikolay takma adıyla yayınlanan bu kitabın adını Engels, Rusça *"Oçerki"* (Denemeler) olarak yazmıştır.

(80) Hareket biçimi.

(81) Kader, yolunu izlesin.

ENGELS'ten BRESLAU'daki B. BORGIUS'a

Londra, 25 Ocak 1894

Aziz Beyefendi,

İşte sorularınızın yanıtı:

1. Toplumun tarihinin belirleyici temeli saydığımız ekonomik ilişkilerden, belli bir toplumdaki insanların kendi geçim araçlarını üretme ve (işbölümünün varlığı ölçüsünde) ürünleri kendi aralarında değişme biçim ve yöntemini anlıyoruz. Böyle olduğu için, *bütün* üretim ve ulaştırma *teknikleri* buna dahildir. Bizim anlayışımıza göre bu teknik, aynı zamanda, ürünlerin değişim ve ayrıca, bölüşüm biçimini ve dolayısıyla, sosyal (gentile) toplumun çözülmesinden sonra, sınıflara bölünmeyi, bu nedenle de, efendilik ve kulluk ilişkilerini ve bunlarla birlikte, devleti, politikayı, hukuku vb.'de belirler. Ekonomik ilişkiler ayrıca, üzerinde işledikleri *coğrafi tabanı* ve varlıklarını çoğu kez yalnızca gelenek ya da eylemsizlik gücü (vis inertiae) ile sürdüren, önceki ekonomik gelişme aşamalarından fiilen aktarılmış bulunan kalıntılar, ve hiç kuşkusuz bu toplum biçimini kuşatan dış çevreyi de kapsar.

Sizin de dediğiniz gibi, teknik, her ne kadar bilimin durumuna bağlı ise de, bilim de, tekniğin durum ve gereksinmelerine çok daha fazla bağlıdır. Eğer toplumun teknik bir gereksinmesi olursa, bu bilimin, on üniversiteden daha fazla ilerlemesine yardımcı olur. Bütün hidrostatik (Torricelli vb.) 16. ve 17. yüzyıllarda, İtalya'daki dağ sellerinin düzenlenmesi yolundaki gereksinmeden doğdu. Elektrik üzerine olan ussal bütün bilgilerimiz ancak onun teknik uygulanabilirliği bulunduktan sonra öğrenildi. Lakin, ne yazık ki, Almanya'da bilimler

tarihini, bu bilimler sanki gökten zembille inmiş gibi yazmak âdet haline geldi.

2. Ekonomik koşulları biz, tarihsel gelişmeyi ensonu koşullandıran etmen olarak görüyoruz. Ancak ırk da kendi başına ekonomik bir etkendir. Ne var ki burada, iki nokta göz ardı edilmemelidir:

a) Politik, hukuksal, felsefi, dinsel, yazınsal, sanatsal vb. gelişme, ekonomik gelişmeye dayanır. Ancak bütün bunlar, hem birbiri üzerine, hem ekonomik temel üzerinde karşılıklı etkide bulunurlar. Bundan, ekonomik durum nedendir, sırf o etkendir, oysa geri kalan her şey ancak edilgen sonuçtur anlamı çıkartılmamalıdır. Burada daha ziyade, ensonu daima kendini belli eden ekonomik zorunluluk temeli üzerinde karşılıklı etki sözkonusudur. Örneğin devlet, koruyucu gümrükler, serbest ticaret, iyi ya da kötü mali sistem ile bir etki yapar; Almanya'nın 1648'den 1830'a kadarki sefil ekonomik durumundan kaynaklanan ve kendini önce aşırı dindarlık, sonra da duygusallık ve prensler ile soylulara yaltaklanarak kulluk etme ile dışavuran Alman dar kafalılığının müthiş bitkinliği ve güçsüzlüğü bile ekonomik etki yapmaktan uzak değildi. Bu, kalkınmanın en büyük engellerinden biriydi ve sürüp giden sefaleti dayanılmaz duruma getiren devrim ile Napoléon savaşlarına dek sarsılmadı. Öyleyse, şurada burada, sırf laf olsun diye söylendiği gibi, ekonomik durum otomatik bir etki yaratmaz. Hayır. İnsanlar tarihlerini kendileri yapar ama bunu, kendilerini koşullayan belli bir çevrede zaten mevcut bulunan fiili ilişkilere dayanarak yaparlar; bunlar arasında ekonomik ilişkiler –politik ve ideolojik gibi– diğer ilişkiler tarafından ne denli fazla etkilense de, yine de son kertede belirleyicidir ve bütün bu ilişkiler içerisinde bunların anlaşılmasını sağlayan kilit nokta da odur.

b) İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar ancak, şimdiye değin, ortak bir plana uyarak ortak bir istençle ya da hatta, kesin belirlenmiş bir toplumda değil. İstekleri çatışır, ve işte bu nedenledir ki, bu tür bütün toplumlar *zorunluluk* tarafından yönetilirler ve bunun tamamlayıcısı ve görünüş biçimi *ilinektir.*(*) Burada gene kendi ağırlığını daima ilinek aracılığı ile koyan zorunluluk, önünde sonunda ekonomik zorunluluktur. İşte burada, büyük adamlar denilen konuya dokunmak gerekiyor. Şöyle şöyle bir adamın ve kesinlikle o adamın, belli

bir ülkede, belli bir zamanda ortaya çıkması, hiç kuşkusuz tamamen rastlantıdır. Ama böyle bir adam ortadan kaldırılsa, onun yerinin doldurulması için bir gereksinme olacaktır ve böyle birisi bulunacaktır; iyi ya da kötü ama uzun vadede mutlaka bulunacaktır. Napoléon'un, şu kendine özgü Korsikalı'nın, kendi açtığı savaşla tükenmiş Fransa Cumhuriyeti'nin zorunlu kıldığı askeri diktatör olması bir rastlantıydı; ama Napoléon olmasaydı, bu yeri bir başkası doldururdu; bunu şu da kanıtlar ki, zorunlu hale gelir gelmez daima böyle birisi bulunmuştur: Sezar, Augustus, Cromwell vb. Eğer Marx, materyalist tarih anlayışını keşfetmiş ise, Thierry, Mignet, Guizot ve 1850'ye kadarki bütün İngiliz tarihçileri, bu kavrama ulaşılmak için çalışıldığını gösteren açık kanıtlardır ve aynı kavramın Morgan tarafından bulunması da kanıtlar ki, bunun zamanı gelmişti ve bu kavramın sadece keşfedilmesi *gerekiyordu.*

Tarihteki bütün öteki ilinekler ve görünüşteki *ilinekler* de böyledir. İncelemekte olduğumuz özel alan, ekonomik alandan ne kadar uzaklaşır ve salt soyut ideoloji alanına ne kadar yaklaşırsa, gelişmesinde o kadar fazla ilinekler sergilendiğini, eğrisinin o kadar çok zikzak çizdiğini görürüz. Ancak eğer, eğrinin ortalama eksenini çizerseniz, göz önünde tutulan dönem denli uzun ve sözkonusu alan ne denli geniş ise, bu eksenin, ekonomik gelişme eksenine paralel olmaya o denli çok yaklaştığını görürsünüz.

Almanya'da, doğru bir anlayışa varmaya en büyük engel, yazında, ekonomik tarihin sorumsuzca ihmal edilmesidir. Büyük güçlük, yalnız okulda kafalara doldurulan tarihi bilgileri silkip atmak değil, bunu yapmak için gerekli malzemeyi bulup çıkarmak daha da güçtür. Örneğin, sadece kuru kuruya materyal derlemesi bile, sayısız politik olguyu aydınlatmaya yeterli bir yığın öğe içeren koca G. von Gülich'i[**] kaç kişi okumuştur?

Öte yandan, Marx'ın *Onsekizinci Brumaire*'de vermiş olduğu güzel örnek, özellikle pratik bir örnek olması bakımından, sanırım sorularınıza oldukça yeterli yanıt vermiş olmalıydı. Ayrıca, *Anti-Dühring* I, 9-11. ve II, 2-4 ve III, 1. bölümlerde ya da Giriş'te olduğu gibi, Feuerbach'ın son kesiminde de bu noktaların çoğuna, pek çoğuna değindiğimi sanıyorum.

Lütfen yukarıdaki her sözcüğü ince eleyip sık dokumayınız, genel bağlantıyı göz önünde bulundurunuz; size şu yazdıklarımı, yayınlanmak üzere yazmış olsaydım yükümlü bulunacağım açıklıkla anlatacak zamanım olmadığı için üzgünüm.

(*) *İlinek* sözcüğü için sayfa 103'teki dipnota bakınız.

(**) Gönderme, G. von Gülich'in 1830-45'te Jena'da yayımlanan şu kitabına yapılmıştır: "*Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten, handeltribenden Staaten unserer Zeit*", (Zamanımızın En Önemli Ticari Devletlerinde Ticaret, Endüstri ve Tarımın Tarihsel Betimi).

ENGELS'ten KİEL'deki F. TÖNNİES'e

Londra, 24 Ocak 1895.

... Auguste Comte üzerine olan gözlemleriniz beni ilgilendirdi. Bu "filozof" ile ilgili olarak, benim düşünceme göre daha epeyce çalışma yapılması gerek. Comte, beş yıl süreyle Saint-Simon'un sekreteri ve onun yakın dostu idi. Saint-Simon hiç kuşku yok, düşünce bütünlüğünden yoksundu. Kişiliğinde hem deha ve hem bir mistik bir aradaydı. Berraklık ve düzen yönünden sistem, onun en güçlü yanı değildi. Böyle olunca Comte, efendisinin ölümü üzerine, onun taşkın düşüncelerini, düzenli bir biçime sokmak gibi bir görevi yüklenmiş oldu. Comte'un matematiksel eğitimi ile düşünce yöntemi, her biri birer hayalci olan diğer öğrencilerin aksine bu görev için biçilmiş kaftan izlenimini veriyordu. Lakin birdenbire Comte, "efendisinden" koptu ve onun okulundan elini ayağını çekti. Ardından epeyce uzun bir süre sonra, kendine özgü "pozitif felsefesi" ile ortaya çıktı.

Bu sistemde üç karakteristik öğe vardır: 1) Şu ya da bu ölçüde tam bir biçimde geliştirilmediği için hemen her zaman yarım bırakılmış parlak bir düşünceler dizisi; 2) Bu parlak zeka ile tamamen zıt düşen dar ve ilkel bir görüş açısı; 3) Baştan sona Saint-Simoncu bir kaynaktan fışkıran ama bütün mistisizmden soyutlanarak son derece ayağı yerde, kademeli bir biçimde örgütlü dinsel bir temel yapı; bu kademeli yapının başında kaçınılmaz olarak bir Papa bulunduğu için, Komtizm için Huxley, Hıristiyanlığın olmadığı bir Katolikçilik diyebilmiştir.

Şimdi şu savı rahatça öne sürebilirim ki, yukarıdaki 3 Numara, 1 ile 2 Numaralar arasındaki anlaşılması güç çelişkiye bir ipucu sağlamaktadır. Comte bütün parlak fikirlerini Saint-Simon'dan almış,

ancak, bunları kendine özgü biçimde gruplandırırken iğdiş etmiştir; bunları, kendilerine yapışık bulunan mistisizmden kopartırken, hepsini daha alt bir düzeye indirgemiş ve bunları, elinden geldiğince, ikiyüzlü bir biçime sokmuştur. Bunların pek çoğunda, Saint-Simoncu köken kolayca izlenebilir ve diğerlerinde de, bu işi ciddi olarak ele alan birisi bu kökeni açık hale getirebilir. Bu, Saint-Simon'un 1830 yılındaki ölümünden sonra eğer onun yazıları, Saint-Simoncu okulun ve dinin şamatası ile –ki bunlar, üstatlarının öğretisinin kimi yanlarını, bütünün o muhteşem kavramını ikinci plana itmek pahasına vurgulamışlar ve geliştirmişlerdir– tamamen bastırılmış olmasaydı çoktan su yüzüne çıkmış olurdu.

Sonra, düzeltmek istediğim bir nokta daha var; 513. sayfadaki notla[82] ilgili olarak. Marx hiçbir zaman Enternasyonal'in Genel Sekreteri olmadı, sadece Almanya ve Rusya Sekreterliğini yaptı. Ve, Londra'daki hiçbir Komtçu, Enternasyonal'in kuruluşuna katılmadı. Profesör E. Beesly'in, o günlerde Komün'e karşı yapılan amansız saldırılar üzerine basında Enternasyonal'in savunması konusundaki çabaları her türlü övgüye layıktır. Frederic Harrison bile Komün'ü hararetle savunanlar arasındaydı. Ancak, birkaç yıl sonra Komtçular işçi hareketine karşı epey bir soğukluk içerisine girdiler. İşçiler artık fazlaca güçlü hale gelmişlerdi ve şimdi, kapitalistler ile işçiler arasında uygun bir dengenin sürdürülmesi sözkonusuydu. Bu durumda (Saint-Simon'a göre her iki taraf da üretici olduklarına göre) yine kapitalistleri desteklemekte bir sakınca yoktu. İşte o zamandan beri Komtçular, işçi sorunu bakımından tam bir sessizliğe büründüler.

Sizin çok sadık,
F. Engels

(82) Engels, Tönnies'in, *"Neuere Philosophie der Geschichte: Hegel, Marx, Comte"* (Modern Tarih Felsefe: Hegel, Marx, Comte) yazısındaki nota işaret etmektedir.

ENGELS'ten W. SOMBART'a

Londra, 11 Mart 1895.

Sayın Bay,

Geçen ayın 14'üne ait notunuzu yanıtlarken, Marx üzerine olan yapıtınızı[83] bana göndermekle göstermiş olduğunuz inceliğe teşekkür etmek isterim. Aslında ben bu yapıtı Dr. H. Braun'ın bana göndermek lütfunda bulunduğu *Archiv* dergisinde büyük bir ilgiyle okumuş ve *Kapital*'in bir Alman Üniversitesi'nde böyle bir anlayışla karşılanmasından memnuniyet duymuştum. Doğallıkla benim, Marx'ın serimi ile ilgili yorumlarınızı bütünüyle paylaşmama imkan olmadığını belirtmek isterim. Özellikle, değer kavramının, 576 ve 577. sayfalarda verilmiş bulunan tanımı bana oldukça kapsamlı tutulmuş gibi göründü: Bana kalsa önce bunları, değerin tek başına bilindiği ekonomik aşamaya gelinceye değin geçirdiği tarihsel süreçle sınırlandırır, yani, meta değişiminin ya da meta üretiminin mevcut olduğu toplum biçimleri içerisindeki bilinen şekliyle ele alırdım; ilkel komünizmde değer bilinmiyordu. Ve sonra bana, bu kavramın daha dar bir anlamda da tanımlanabileceği olanağı varmış gibi geliyor. Lakin bu sizi çok uzağa götürebilirdi ve siz esas itibariyle tamamen haklısınız.

Ne var ki hemen ardından 586. sayfada, doğrudan doğruya bana yöneliyorsunuz ve tabancayı kalama dayarken gösterdiğiniz şen şakrak hal, doğrusu beni güldürüyor. Ama hiç üzülmeyin, size, "tersini tanıtlamaya" gayret edeceğim. Marx'ın, çeşitli kapitalist işletmelerde üretilen farklı $\frac{a}{S} = \frac{a}{s+d}$ (*) değerlerinden, genel ve eşit bir kâr oranı-

na geçmek için izlediği mantıksal usavurmalar, bireysel kapitalistlerin kafaları için elbette tamamen yabancı şeylerdir. Bu mantıksal usavurmalar, tarihsel bir paralellik taşıdığı, yani, bizim zihnimizin dışında gerçekte var olduğu ölçüde, sözgelimi, kapitalist A tarafından genel kâr oranı üzerinde üretilen artı-değerin belirli parçalarının, ürettiği artı-değer toplamı kural olarak kendisine düşen kâr payının altında kalan kapitalist B'nin cebine aktarılması gerçeğiyle kendisini belli eder. Lakin bu süreç, olaylar içerisinde fark edilmeden, nesnel olarak gerçekleşir ve bizim bu konuyu doğru dürüst kavrayabilmemiz için ne denli büyük çaba harcamamız gerektiğini ancak şimdi şimdi tahmin edebiliyoruz. Eğer, ortalama kârın saptanması için tek tek kapitalistler arasında *bilinçli* bir işbirliği yapılması gerekseydi ve eğer bu bireysel kapitalist, ürettiği artı-değerin bir kısmını ve hem de sık sık bir başka kapitaliste devretmesi gerektiği olgusunun *bilincinde* olsaydı, artı-değer ile kâr arasındaki oran daha işin başında epeyce aydınlık kazanmış olur ve bunu, Adam Smith olmasa bile Petty belki de açıklığa kavuşturmuş olurdu.

Marx'ın görüşlerine göre, şimdiye değin bütün tarih, büyük olaylar açısından, bilinçsiz olarak gerçekleşmiştir, yani olaylar ve bunların daha sonraki sonuçları, daha önce istenildiği için öyle olmamıştır; tarihteki sıradan figüranlar, ya büsbütün başka şeylerin gerçekleşmesini istemişler ya da yaptıkları şey, tamamen apayrı, önceden bilinmesi olanaksız sonuçları doğurmuştur. Bunu ekonomik alana uygularsak: Her bireysel kapitalist, *en yüksek* kârın peşinde koşar. Burjuva iktisadı, her biri bu *en yüksek* kâr ardındaki yarışmanın *eşit* yani her bir kapitalist için yaklaşık olarak *eşit* genel bir kâr oranı sonucunu verdiğini keşfetmiştir. Ancak ne kapitalistler ne de burjuva iktisatçıları, bu yarışın amacının, toplam sermaye üzerinden hesaplanan toplam artı-değerin, yüzde olarak orantılı bölüşümü olduğunu anlamamışlardır.

Lakin, bu eşitleme olgusu gerçekte nasıl meydana gelir? Aslında bu, Marx'ın da üzerinde pek fazla bir şey söylemediği çok ilginç bir noktadır. Ama şunu da unutmamak gerekir ki, onun olguları inceleme biçimi bir öğreti değil, bir yöntemdir. Bu anlayış, hazır biçilmiş dog-

maları değil, daha ileri araştırmalar için kullanılacak kriterleri ve bu araştırmalarda güdülecek yöntemi sağlar. İşte tam da bu nedenle, Marx'ın ilk yaptığı taslakta geliştirmediği bu nokta üzerinde daha epeyce çalışmanın yapılması zorunluluğu vardır. Her şeyden önce, burada elimizde, *Kapital*, C. III, s.206-213'teki bilgiler var; bu bilgiler aynı zamanda, sizin değer kavramına getirdiğiniz yorumlar için olduğu kadar, sizin bu kavrama yüklemiş bulunduğunuzdan daha fazla bir gerçeklik taşıması bakımından da önem taşır. Meta değişimi başladığında, ve ürünler yavaş yavaş metalara dönüştüğünde, bunlar aşağı yukarı, değerleri *üzerinden* değişiliyorlardı. Bu değişimde asıl olan, değiştirilen bu iki nesnenin üretiminde harcanan emek miktarlarının nicelik bakımından karşılaştırılaması idi. Böylece o sırada değerin *dolaysız ve gerçek bir varlığı* vardı. Değişimde değerin bu doğrudan gerçekleşmesinin artık sözkonusu olmadığını biz şimdi biliyoruz. Ve ben, dolaysız olarak gerçek değerden, tamamen üzerleri örtülü olduğu için iktisatçılarımızı, varlığını rahatlıkla yadsıyabildikleri kapitalist üretim biçimindeki değere ulaşan ara halkaları izlemenin sizin için pek de zor olmayacağına inanıyorum. Bu arada şunu da belirtmek isterim ki, bu sürecin gerçekten etraflı bir araştırmayı gerektiren ve buna karşılık çok ödüllendirici sonuçlar vaat eden hakiki bir tarihsel serimi *Kapital*'e çok değerli bir katkı olabilir.[84]

Ensonu, eğer siz III. Cilt için daha iyi bir şeyler yapabileceğimi düşünüyorsanız, benim hakkımdaki bu üstün görüşlerinizden dolayı size teşekkür etmeyi bir borç bilirim ama, sizin bu görüşünüzü paylaşmam olanaksızdır ve ben, okuyucudan kendi başına daha fazla bir düşünceyi talep etme tehlikesini de göze alarak, Marx'ı, Marx'ın kendi sözcükleriyle sunmakla görevimi yerine getirdiğime inanıyorum.

Derin saygılarımla,
F. Engels

(83) Engels burada, Sombart'ın, "*Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx*" ("Karl Marx'ın Ekonomi Sisteminin Eleştirisine Katkı") adlı yazısına değiniyor. Bu makale, *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik* dergisinde yayımlanmıştı. Bu makalesinde Sombart, Engels'in editörlüğünü yaptığı Marx'ın *Kapital*'inin III. Cildini inceliyordu. Bu cildin 1894'te yayımlanması üzerine, gerici burjuva ba-

sının da çıkan bir dizi yazı, Marksist Ekonomi Politiğin temel tezleri konusunda kuşkular uyandırma amacını güdüyordu. Sombart'ın makalesi de zaten, Marx'ın ekonomi teorisi ile uyguladığı yöntemin kimi yönlerinin yanlış yorumuna dayanıyordu.

(84) Engels'in kendisi, ölümünden iki ay önce 1895 Mayısı'nda, *Kapital*'in III. Cildine bir ek yazarak "Değer Yasası ve Kâr Oranı"nı incelemiş. "Borsa" başlıklı yazısı ise ancak kısa bir taslak olarak kalmıştır. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, III. Cilt, s.779-795.

(*) a: Artı-değer, S: Toplam sermaye, s: Değişmeyen sermaye, d: Değişen sermaye.

ENGELS'ten STUTTGART'taki K. KAUTSKY'ye

Londra, 1 Nisan 1895.

Sayın Baron,

Posta kartını aldım. Bugün *Vorwärts*'ta, *benim bilgim olmaksızın, "Giriş"* kitabımdan yapılan ve beni her ne pahasına olursa olsun bir barış meleği gibi gösterecek biçimde kesip budanan alıntıları hayretler içerisinde gördüm.[85] Bu öyle bir şey ki şimdi ben, yazının tamamının *Neue Zeit*'ta yayımlanmasını ve böylece bu utanç verici izlenimin silinip atılmasını istiyorum. Bu konuda Liebknecht'i adamakıllı haşlayacağım gibi, kim olurlarsa olsunlar, bana tek kelime bile etmeksizin kendisine benim fikirlerimi böylesine yanlış yorumlama fırsatını verenler de bu haşlamadan paylarını alacaklardır. ...

(85) Engels'in, *"Marx: Fransa'da Sınıf Savaşımları'na (1848-1850) Önsöz"*'ü yayımlandığı zaman *Vorwärts*'ta, Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin önde gelenleri, Engels'in savlarını çarpıtmışlar ve bunları, proletaryanın devrimci mücadelesi üzerindeki pasajları atlayarak oportünist bir biçime sokmuşlardır.

ENGELS'ten PARİS'teki P. LAFARGUE'a

Londra, 3 Nisan 1895.

Liebknecht bana fena bir oyun oynadı. Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşımları*'na (1848-1850) yazdığım *Önsöz*'den, özellikle şu sırada Berlin'de hazırlanmakta olan baskı yasalarına denk düşen bir zamanda savunmaktan büyük bir zevk aldığı, *her ne pahasına olursa olsun barış, zor ile şiddete muhalefet* taktiklerini desteklemek için işine gelen şeyleri seçip seçip almış. Ne var ki ben bu taktikleri yalnız *bugünün Almanyası* için öne sürdüğüm gibi bu durumda bile *önemli bir önkoşul* da koydum. Bu taktiklerin, Fransa, Belçika, İtalya ve Avusturya'da bütünüyle izlenmesi olanaksızdır; Almanya'da ise, yarın uygulanamaz hale gelebilirler.

İKİNCİ KISIM

Kapital Üzerine Mektuplar

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 2 Nisan 1851.

İşin en kötüsü, kütüphane çalışmalarını birden durdurmuş bulunuyorum. O kadar ilerledim ki beş hafta sonra bütün şu ekonomi pisliğini başımdan atmış olacağım. *Et cela fait*(*), Ekonomi Politiği(1) evde yazacağım, Museum'da(2) ise bir başka bilime atılacağım. *Ça commence à m'ennuyer*(**). *Au fond*(***) bu bilim yapılmış olan bütün özel ve genellikle son derece titiz araştırmalara karşın, A. Smith ve D. Ricardo'dan bu yana artık hiçbir ilerleme göstermemiş.

Son mektubumda sana sorduğum soruyu yanıtla...

(1) Marx'ın ancak 1859'da yayımlayacağı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya değinme.
(2) British Museum: Londra'da. Marx'ın gidip çalıştığı büyük kütüphane.
(*) İşte bu önemli.
(**) Bu beni rahatsız etmeye başlıyor.
(***) Aslında.

MARX'tan WASHINGTON'daki A. CLUSS'a

Londra, 7 Aralık 1852.

Proudhon usta bir şarlatan olarak, âdeti üzere, benim düşüncelerimden bazılarını, örneğin **mutlak bilim olmadığı,** her şeyi maddi koşullarla açıklamak gerektiği vb. düşüncesini, **kendisinin** "en yeni keşifleri" imiş gibi sahiplenmiş. Louis Bonaparte[3] hakkındaki kitabında, vaktiyle onun *Sefaletin Felsefesi*'nden[4] çıkarmak zorunda kaldığım sonucu, yani *petit bourgeois*'(*)nın onun ideali olduğunu açık açık kabul ediyor. Fransa, diyor, üç sınıftan oluşmaktadır: 1- burjuvazi 2- orta sınıf (petit bourgeois), 3- proletarya. Tarihin, çok özel olarak da devrimin amacı, bugün, uçları oluşturan 1 ve 3 numaralı sınıfları tam ortadaki 2 numaralı sınıf içinde eritmektir. Bu da Proudhoncu kredi işlemleriyle gerçekleşecektir ki bunun en son aşaması çeşitli biçimleriyle faizin ortadan kalkmasıdır...

(3) P. J. Proudhon, *La Révolution sociale démontrée par le coup d'Etat du 2 décembre* (2 Aralık Hükümet Darbesiyle Tanıtlanan Toplumsal Devrim), Paris, 1852.

(4) P. J. Proudhon, *Système des contradictions économiques ou Philosophie de la misère* (Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi), Paris, 1846.

(*) Küçük burjuva.

MARX'tan WASHINGTON'daki A. CLUSS'a

Londra, 15 Eylül 1853.

1847'de olduğu gibi, ticari downfall'ın (ticari gerileme) baharda başlayacağını düşünüyorum... İki üç ay inzivaya çekilip benim *Ekonomi Politik*'i yazabilmek için daha önce işleri yeteri kadar hızlandırabileceğimi umut etmeyi sürdürüyorum. Galiba bir şey beni bu konuda hep engelliyor. Gazete için durmadan kağıt doldurmak beni rahatsız ediyor.(5) Bu iş çok zamanımı alıyor, beni dağıtıyor, yine de hiçbir şey vermiyor. İnsan istediği kadar bağımsız olsun boşuna, özellikle benim gibi satır sayısına göre telif hakkı aldığı zaman, gazeteye ve okuruna daha az bağlı olmuyor. Salt bilimsel çalışmalar bambaşka bir şeydir, bir A.P.C.'nin, bir kadın ve sosyete köşesi muhabirinin ve bir Metropolitanus'un(*) yanında yer alma onuru da, certainly (kuşkusuz), imrenilecek bir şey değildir.

(5) Marx'ın *New York Daily Tribune* için yazdığı yazılara değinme.

(*) Gazetenin muhabirleri. A.P.C. başharfleri, Macar arkeolog ve gazetecisi Franz Pulszki'yi gösteriyor.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 10 Ocak 1857.

Proudhon şu sıra Paris'te bir "ekonomik incil" yayımlıyor.[6] *Dastruam et aedificabo* (yıkacağım ve yeniden yapacağım). Bunun birinci bölümünü, dediğine göre, *Sefaletin Felsefesi*'nde açıklamış. Şimdi ikincisini "ortaya serecek" Şimdilerde Paris'te bulunan, Königswarter'de (ya da böylesi bir ad: "National"in ünlü bankacısı) yüksek aylıklı memur, Ludwig Simon tarafından çevrilen bu kitap, Almanca olarak yayımlanıyor. Elimde Proudhon'un bir öğrencisinin yeni bir yayını var: *Bankalarda Reform*, Alfred DARİMON, 1856[7] Eski düzenbazlık. *La démonétisation de l'or et de l'argent*[*] ya da *toutes les marchandises transformées en instrument d'echange au méme titre que l'or et l'argent.*[**] Yapıt Emile Girardin'in bir önsözü ile başlıyor ve hayranlıkla Isaac Pereire'e sunuluyor. Demek ki Bonaparte'ın son anda başvurmaya kendini her zaman yetenekli sandığı türden sosyalist *coups d'état'lar*[***] bir ölçüde burada görülebilir.

(6) *Manuel du Spéculateur à la Bourse*'un (Borsa Spekülatörünün El Kitabı) 5. basımı, Paris, 1857. Ele alınan soruların güncelliği ve sunumun popüler niteliği, kitabın tutulmasını sağladı. Aynı yıl şu adla Almanca olarak yayımlandı: *Handbuch der Börsenspekulanten*, Hannover, 1857.

(7) Marx bu yapıtla çok, ama çok ilgileniyordu. Para konusundaki elyazması bu kitap hakkında bir çözümlemeyle başlar. Bkz. *Grundrisse der Kritik der politisch Ökonomie*. Dietz, Berlin, 1953, *Contribution à l'économie politique*'te (Ekonomi Politiğe Katkı) ek olarak yayımlanmıştır. Editions Sociales, 1957

(*) Altın ile gümüşü para olmaktan çıkarma.

(**) Bütün metaları altın ve gümüş gibi değişim araçlarına dönüştürme.

(***) Hükümet darbeleri.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 23 Nisan 1857.

Buna henüz vaktim olmadı, ama kambiyo kurları ile bullion (altın ve gümüş külçeler) arasındaki ilişkileri mutlaka açıklıkla incelemem gerek. Faiz oranını ve *money-market*'i (para piyasası) düzenlemede paranın para olarak oynadığı rol *is something striking and quite antagonistic to all laws of political economy* (akıl almaz bir şeydir ve bütün ekonomi politik yasalarına karşı durur). Önemli bir olay: Tooke'un *History of prices*'ının iki yeni cildi[8] yenilerde yayımlandı. Yazık ki, ihtiyar, bütün araştırmalarına *currency principle*'ın (para dolaşımı ilkesi) adımlarına doğrudan muhalefetinden kaynaklanan bütünüyle tek yanlı bir turn (yön) veriyor.

(8) T Tooke, *A History of Prices and of the State of the Circulation from 1793 to 1856, t. IV*, London, 1848. Marx'ın burada sözünü ettiği 'iki yeni cilt' ise, 1857'de yayımlanan V ve VI. ciltlerdir.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 18 Aralık 1857.

Çoğu zaman sabahın 4'üne kadar süren devasa bir çalışma yapıyorum. Bu çalışma iki tür: 1. *Ekonomi Politik*'in temel özelliklerini işleme [okur için olayların *au fond*(*) inmek, benim için ise individually, to get rid of this nightmare (kişisel olarak, bu karabasandan kurtulmak) mutlaka gereklidir.]

2. **Güncel bunalım.** Bu konuda, *Tribune*'e yazdığım yazılar dışında, sadece günü gününe not tutuyorum, ama bu iş epeyce zaman alıyor. Alman halkı ile **yeniden ilişki kurmak** için –bizim yeniden ve her zaman orada, always the same (hep aynı) olduğumuzu göstermek için, about le printemps (ilkbahara doğru) bu sorun üstüne **birlikte** bir kitapçık yazabileceğimizi düşünüyorum. Üç büyük kütük açtım: İngiltere, Almanya, Fransa. Bu iş için, Amerika hakkında bütün belgeler *Tribune*'de vardır. Bütün bunlar daha sonra toparlanabilir. Bu arada, olanaklar ölçüsünde, *Guardian*'ı **her gün** bana yollarsan çok sevinirim. Bir defada, bütün bir haftayı ya da aşağı yukarı bir haftayı yeniden ele almak zorunda kaldığımda, bu, çalışmamı iki katına çıkarıyor ve bir düzensizliğe neden oluyor...

(*) Özüne.

MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a

Londra, 21 Aralık 1857.

Bugünkü ticari bunalım beni, bu bunalım hakkında bir şeyler hazırlamakla birlikte, ekonomi politiğin temel niteliklerinin yazımına ciddi olarak girişmeye isteklendirdi. Geçim çalışmalarıyla[9]... günü öldürmek zorunda kalıyorum. **Gerçek** işler için (demek ki) elimde gece kalıyor, (sıkça gelen) rahatsızlıklar da bunları yarıda kesiyor...

(9) Bu mektubun önemli bir parçası yırtılmıştır.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 29 Ocak 1858.

Şu sıra ekonomi çalışmamda, bana bazı pratik bilgiler vermeni dilediğim bir noktaya ulaştım; kuramsal yapıtlarda bu konuda hiçbir şey bulamadım. Konu, sermayenin *dolaşımı*-farklı işlerdeki farklılıkları; bu dolaşımın kâr ve fiyatlar üzerine etkisi. Bunun hakkında bana bazı küçük bilgiler verirsen, very (çok) hoş karşılanacaklar...

MARX'tan DUSSELDORF'daki F. LASSALLE'a

Londra, 22 Şubat 1858.

... Ekonomi üzerine olan çalışmalarımın[10] nasıl gittiğini sana anlatmak istiyorum. Aslında son birkaç aydır son düzeltmeleri yapmaktayım. Lakin iş çok yavaş ilerliyor çünkü, uzun yıllar üzerinde araştırmalar yaptığınız şeylere son biçimini vermek istediğiniz zaman sürekli bu konuların yepyeni yönleri kendilerini gösteriyor ve yeni kuşkular doğuyor. Kaldı ki, ben, zamanımın efendisi değil, onun kölesiyim. Kendim için geriye yalnız gece kalıyor; karaciğer hastalığımın çok sık yinelenen sancıları, bu gece çalışmalarımı da engelliyor. Bütün bu koşullar altında benim için en uygunu, çalışmalarımın bütününü, zaman zaman ayrı kitapçıklar halinde yayınlamak olacak. Bunun belki bir yararı da, daha az işletme sermayesine gerek duyulabileceği için bir yayınevi bulmayı kolaylaştırması olacak. Bu baskı işini Berlin'de üzerine alabilecek bir yayınevi sahibi bulabilirsen elbette sana çok minnettar olurum. "Kitapçık" sözcüğü ile, hani Vischer'in *Estetiği* nin dizi olarak çıktığı biçimi anlatmak istiyorum.

Ele alınması gerekli ilk iş, **ekonomik kategorilerin eleştirisi** ya da eğer istersen, burjuva ekonomik sisteminin eleştirel olarak sunulmasıdır. Bu, hem sistemin serimidir ve aynı zamanda bu serim yoluyla bunun eleştirisidir. Bunun tamamının kaç forma tutacağı konusunda kesin bir fikrim yok. Eğer zamanım, olanağım olsaydı, okura sunmadan önce tamamına son şeklini verebilseydim bunu büyük ölçüde yoğunlaştırıp kısaltabilirdim; bu yoğunlaştırma yöntemini daima sevmişimdir. Ne var ki bu biçimde art arda kitapçıklar halinde

basılması belki de okurun anlamasını kolaylaştıracak ancak, haliyle yapıtın biçimini bozacak ve iş, zorunlu olarak biraz uzayacaktır. Unutma, bu işin Berlin'de yapılıp yapılmayacağı belli olur olmaz bana yaz, çünkü eğer orada olmazsa ben Hamburg'a döneceğim. Bir başka nokta da, bu işi yapacak olan yayımcının bana bir *ödeme* yapması gereğidir; böyle bir gereklilik Berlin'de bütün işi berbat edebilir.

Serim, yani konunun ele alınma biçimi tamamen bilimseldir; bu bakımdan, olağan anlamıyla herhangi bir polis yönetmeliğini bozar bir hali yoktur. Yapıtın bütünü altı kitaba bölünmüştür[11] 1) Sermaye (bazı giriş bölümlerini içeriyor). 2) Toprak Mülkiyeti. 3) Ücretli Emek. 4) Devlet. 5) Uluslararası Ticaret. 6) Dünya Pazarı. Doğal olarak ara sıra öteki iktisatçıları eleştirmeden edemiyorum; özellikle bir burjuva olarak *tamamen ekonomik açıdan* bile yanlışlara düşmekten kaçınamayan Ricardo'ya karşı polemiğe girmeden edemiyorum. Bununla beraber, bir bütün olarak ekonomi politiğin ve sosyalizmin tarihi, bir başka yapıtın konusunu oluşturmalıdır. Ensonu, ekonomik kategorilerin ve ilişkilerin gelişmesinin kısa bir *tarihi taslağı* bir üçüncü yapıtın konusu olmalıdır.[12]

Her şeye karşın, on beş yıllık çalışmadan sonra, elimdeki şeyleri basılabilecek hale getirmişken, üzerinde egemen olamayacağımız dış etkenlerin büyük bir olasılıkla araya gireceği konusunda bir önsezim var. Ama zararı yok. Bu gibi sorunlara dünyanın dikkatini çekebilmek için çok geç kalmışsam hiç kuşkusuz kusur bana aittir...

(10) Marx burada, 1857-58 ekonomik elyazmalarına işaret ediyor. Bunlar, yazmayı planladığı büyük çaptaki ekonomik yapıt için hazırlık olarak 50'lerin başında başladığı ekonomi üzerine olan incelemelerinin ürünüdür. Bu yapıtta Marx, kapitalist üretim biçimini ilgilendiren bütün karmaşık sorunları irdelemeyi tasarlar, ve aynı zamanda burjuva ekonomi politiğini eleştirmeyi ister. Marx'ın yapıtları, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ile *Kapital* sürekli araştırmalarının sonucu olup, bu sırada ilk planını birkaç kez değiştirir. Sözü edilen iki yapıtın kaba bir taslağı diyebileceğimiz 1857-58 elyazmaları, Parti Merkez Komitesi'ne bağlı Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından *Grundrisse* başlığı altında yayınlanmıştır.

(11) Bundan sonraki mektuplarda, Marx'ın bu planı değiştirmeye nasıl geldiği görülecektir. *Kapital*'de ilk üç nokta ele alınmıştır, son üç noktaya ise şöyle bir değinilmiştir.

(12) Burada *Kapital*'in IV Cildini oluşturan *Artı-Değer Teorileri*'ne işaret olunuyor. Üç ciltlik bu yapıt, ancak Engels'in ölümünden sonra yayınlanmıştır.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 2 Mart 1858.

Bu arada, örneğin sizin fabrikada, avadanlığınızı ne kadar zamanda yenilediğinizi bana söyleyebilir misin? Babbage iddia ediyor ki, Manchester'de ortalama olarak the bulk of machinery is renovated every 5 years (başlıca makineler 5 yılda bir yenilenir.) Bu bana biraz startling (şaşırtıcı) geliyor; quite trustworthy (bütünüyle usa yatkın) değil. Ortalama olarak, makinelerin yenilenmeleri için gereken zaman dilimi, büyük sanayi ağır bastığından bu yana, endüstriyel hareketin içinden geçtiği birkaç yıllık devrenin açıklanmasında önemli *bir* öğedir...

MARX'tan DUSSELDORF'daki F. LASSALLE'a

Londra, 11 Mart 1858.

... Birinci fasikülün herhalde[13] görece bir bütün oluşturması gerekir ve, bütün açınımın temelleri burada bulunduğundan, bu bölüm en az 5 ya da 6 provalık kaleme alınabilir.[14] Ama bunu kesin yazım aşamasında göreceğim. Bu fasikül şunları içeriyor: 1. Değer, 2. Para, 3. Genel olarak sermaye (sermayenin üretim süreci, sermayenin dolaşım süreci, ikisinin birliği ya da sermaye ve kâr, faiz). Bu, bağımsız bir kitapçık oluşturuyor. Ekonomi incelemelerin sırasında, Ricardo'nun, kârı incelerken, kendi (doğru) değer tanımı ile çelişkiye düştüğünü, elbette sen de keşfetmiş olacaksın. Onun okulunda, sonu, çıkış noktasının tam olarak bırakılmasına, ya da en tiksindiricisinden seçmeciliğe varan bu çelişkilerdir. Sanıyorum ki olayı aydınlığa çıkardım. (Doğrusu, ekonomistler olaya daha yakından bakarken keşfedecekler ki, altogether it is a dirty business (bütün bunlar pis bir iştir).

Şu anda, baskı provalarının toplam sayısı konusunda, doğrusu tam bir kararsızlık içindeyim, çünkü yapıtın belgeleri monografiler biçiminde defterlerimde bulunuyor, bunlar genellikle fazla ayrıntılara dalıyor, ama kesin biçimlenme sırasında ortadan kalkacak. Ayrıca, yazım sırasında, bütünün altı bölümünü oluşturacak altı kitabı derinleştirmeye de hiç niyetim yok; ama gerçek anlamıyla temel ekonomik gelişmeyi içeren ilk üç bölümde, her yerde açıklamalardan kaçınılabileceği halde, son üç bölümde, ana çizgilerde kendimi daha fazla sınırlayamam. Bütünün 30-40'tan daha az prova içinde tamamlanabileceğine pek inanmıyorum.[15]

(13)Marx, bu sırada tasarladığı geniş yapıtı, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın

ilk fasikülüne sermaye konusunda bir bölüm eklemek niyetindeydi. Daha sonra, bu bölümü iki kitapçık içinde ayrıca yayımlamaya karar verdi. Bu kararın nedenleri bir sonraki mektupta açıklanmıştır. Sonraki araştırmaları, Marx'ı, yapıtının genel planını değiştirmeye götürdü. Tasarladığı ikinci fasikülün yerine *Kapital*'in ilk kitabını hazırlamaya koyuldu.

(14) Basımevi terimi olarak, bir prova on altı sayfayı dile getirir.

(15) Bu rakamları okuyunca Marx'ın iyimserliğini görebiliyoruz. Çalışmaları, elle tutulur biçimde ilerledikçe, yapıt durmadan genişleyecektir.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 2 Nisan 1858.

Birinci bölümün kısa bir taslağı şöyle.[16] Bütün bu halt, altı kitaba bölünecek: 1) Sermaye. 2) Toprak Mülkiyeti. 3) Ücretli Emek. 4) Devlet. 5) Uluslararası Ticaret. 6) Dünya Pazarı.

1) *Sermaye* dört kesime ayrılıyor: a) Genel olarak *Sermaye* (bu *birinci kısmın konusu*). *Rekabet,* ya da birçok sermayenin birbiri üzerine etkileri. c) *Kredi,* sermayenin, tek tek sermayelere karşı genel öğe olarak görünmesi. d) *Hisse senedi sermayesi,* bütün çelişkileri ile birlikte (komünizme varacak) en yetkin biçim olarak. Sermayeden toprak mülkiyetine geçiş, aynı zamanda tarihseldir. Zira toprak üzerindeki özel mülkiyetin modern şekli, sermayenin, feodal ve diğer toprak mülkiyeti üzerindeki etkisinin bir ürünüdür. Aynı şekilde, toprak mülkiyetinin ücretli emeğe dönüşmesi, yalnız diyalektik değil aynı zamanda tarihseldir. Çünkü, modern toprak mülkiyetinin nihai ürünü, ücretli emeğin genel gerçekleşme yeridir ve bu da yine, bütün bu haltın temeli olarak görünüyor. Pekâlâ (bugün yazmak bana biraz zor geliyor), şimdi asıl soruna gelelim.

I- *Sermaye. Birinci kesim: Genel Olarak Sermaye.* (Bütün bu kesimde, ücretlerin daima en düşük düzeyde olduğu varsayılmıştır. Ücretlerdeki dalgalanmalar ve asgari ücretlerdeki yükselmeler ve düşüşler, ücretli emek başlığı altında ele alınacaktır. Ayrıca, toprak mülkiyeti = 0 kabul edilecektir; yani, özel bir ekonomik ilişki olarak toprak mülkiyeti şimdilik bizi ilgilendirmemektedir. Bu, her bir özel ilişki irdelenirken, bütün ilişkileri bir arada ele almaktan kaçınmanın biricik olası yoludur.)

1) *Değer.*

Tamamen emeğin niceliğine indirgenmiş. Zaman, emeğin ölçüsü olarak. Kullanım-değeri, öznel olarak ya da nesnel olarak ürünün kullanışlılığı yönünden düşünülsün burada sadece, değerin maddi önkoşulu olarak görünmekte ve şimdilik, ekonomik belirlenme biçiminin tamamen dışında tutulmaktadır. Bu haliyle değer, emekten başka "maddi bir töze" sahip değil. Değerin böylece belirlenmesi önce Petty tarafından öne sürülmüş[17] ve ardından Ricardo tarafından açık bir biçimde işlenmiş olup[18] sadece burjuva servetinin en soyut biçiminden başka bir şey değildir. Bu tarz bir ele alış; 1) İlkel komünizmin (Hindistan vb.) 2) Değişimin tamamen egemen olmadığı bütün gelişmemiş burjuva öncesi üretim biçimlerinin dağılıp çözülmelerini önkoşul olarak kabul eder. Bu bir soyutlama olmakla beraber, tarihsel bir soyutlamadır ve ancak toplumun belli bir ekonomik gelişme düzeyinde olması temeline dayanılarak kabul edilebilir. Değerin bu tanımına karşı yapılan bütün itirazlar ya azgelişmiş üretim ilişkilerinden çıkartılmışlardır ya da, bu soyut gelişmemiş biçimdeki değere zıt olarak konulan daha somut ekonomik belirlemelere (değerin kendisinden soyutlamadığı ve bu nedenle öte yandan da onun daha da gelişmiş biçimi olarak görülebilecek) izin veren bulanık düşüncelere dayandırılmıştır. Bu soyutlamanın, burjuva servetinin daha sonraki somut biçimleriyle ilişkisi konusunda iktisatçı beylerin kendi aralarındaki bulanıklık düşünülürse bu itirazlar şu ya da bu ölçüde haklı görülebilir.

Değerin genel niteliği ile belirli bir metadaki maddi varlığı arasındaki çelişkiden –ki, bu genel nitelikler ileride parada görülenlerin aynısıdır – para kategorisi doğar.

2) *Para.*

Para ilişkilerinin taşıyıcıları olarak kıymetli madenler üzerine birkaç söz:

a) *Ölçü olarak para.*

Stewart, Attwood, Urquhart'taki *ideal* ölçü üzerine birkaç not; emek-para savunucuları tarafından öne sürülenden daha anlaşılır biçimde (Gray, Bray vb. Proudhonculara bu vesileyle birkaç yumruk.) Metaın değerinin paraya çevrilmişi, onun fiyatıdır ve şimdilik bu de-

ğerden *tamamen biçimsel* farklılıkta görülür. Değerin genel yasasına göre, belirli miktarda para sadece belirli miktardaki maddeleşmiş emeği ifade eder. Para; kullanılan ölçü olduğu sürece, kendi değerindeki değişkenlik anlam taşımaz.

b) *Değişim aracı olarak para, ya da basit dolaşım.*

Burada sadece bu dolaşımın basit biçimi dikkate alınacaktır. Bunu belirleyen bütün durumlar bunun dışında tutulacak ve ancak sonra ele alınacaktır. (Bunlar daha gelişmiş ilişkileri öngörür.) Eğer metaya M, paraya P dersek, basit dolaşım gerçi iki devir ya da çevrim gösterir: M-P-P-M ve P-M-M-P (İkincisi, Kesim c'ye geçişi oluşturur) ama çıkış noktası ile dönüş noktası asla aynı olmaz ya da olursa ancak tesadüfen olur. İktisatçıların koydukları o sözde yasaların çoğu, para dolaşımını kendi sınırları içerisinde değil, daha yüksek hareketlerin altında ve bu hareketler tarafından belirleniyormuş gibi ele alırlar. Bütün bunlar dışta tutulacak. (Kısmen kredi teorisine aittir; ama kısmen de paranın tekrar ortaya çıktığı noktalarda ele alınacak tam olarak ifade edilecek.) Burada para yine dolaşım aracı olarak (sikke) dikkate alınacak. Ancak aynı zamanda fiyatın *gerçekleşmesi* (sadece geçici gerçekleşme olarak değil) olarak ele alınacak. Metaın, *fiyatının* belirlenmesi üzerine, fiilen değiştirilmeden önce parayla ideal olarak değiştirilmiş gibi kabul edilmesinden şu önemli ekonomik yasa doğmaktadır: *Dolaşım aracı miktarı, fiyatlar tarafından belirlenir, aksi olamaz.* (Bu nokta ile ilgili tartışmalar konusunda tarihi bazı bilgiler.) Ayrıca, dolaşım hızı, para kitlesinin yerini alabilir ama, eşzamanlı değişim hareketleri için, bu değişimler artı ve eksi olarak birbirleriyle ilişkili değillerse *belli bir para kitlesine* gerek vardır. Bu eşitlenme ve bunun dikkate alınması şimdilik sadece bir tahmin olarak yapılmıştır. Bu kesimin daha ileri gelişmesine girişmeyeceğim ancak şunu belirtmekle yetineceğim ki, M-P ile M-C hareketinin ayrılmaları, bunalım olanaklarının ifade edilmesinde en soyut ve yapay biçimlerdir. Fiyatların, dolaşımdaki para kitlesini belirlemesi yasasının gelişmesinden, bütün toplum aşamalarına uygulanması mümkün olmayan varsayımlar yapıldığı gerçeği ortaya çıkar. Bu nedenle örneğin, paranın Asya'dan Roma'ya akışını ve Roma'daki fiyatlar üzerindeki etkisini basit bir yaklaşımla modern ticaret ilişkilerinden saymak budala-

lık olur. En soyut belirlemeler, biraz yakından incelendiğinde daima belirli somut temellerin bulunduğunu gösterir. (Hiç kuşkusuz bu, bu belirlemelerin, o tarihsel temelden çıkardıkları içindir.)

c) *Para olarak para.*

Bu P-M-M-P biçiminin gelişmesidir. Değerin dolaşımdan bağımsız varlığı olarak para; soyut servetin maddi varoluşu. Yalnız dolaşım aracı değil, fiyatın gerçekleştiricisi olarak görüldüğünde bu belli olur. a ile b'nin yalnız işlev olarak göründüğü bu c özelliği ile para, sözleşmelerin genel metaı (burada değerinin, harcanan emek zamanının belirlenmesinden ileri gelen değişkenlikler önemlidir) ve bir iddihar (para yığma) nesnesidir. (Paranın bu fonksiyonu, Asya için hâlâ önem taşıdığı gibi, Eski Dünya'da ve Ortaçağ'da genel bir öneme sahipti. Şimdi yalnız bankacılıkta ikinci planda bir önem taşır. Bunalım sıralarında bu biçim altındaki para yine önemlidir. Bu biçimiyle para ve dünya tarihi boyunca yarattığı hayaller incelenebilir. Mahvedici özellikleri vb. gibi.) Değerin kendisi göstereceği daha yüksek bütün biçimlerin gerçekleşmesi olarak; içinde bütün değer ilişkilerinin yüzeysel olarak sonuçlandığı kesin biçimler. Ne var ki bu biçim içerisinde sabitleşen para, bir ekonomik ilişki olmaktan çıkar: Biçim, maddi taşıyıcıları olan altın ve gümüş içerisinde kaybolmuştur. Öte yandan, para, dolaşıma girdiği ölçüde ve yine M ile değiştirilince, nihai süreç, metaın tüketimi de bu sefer ekonomik ilişki dışına düşer. Basit para dolaşımı, kendini yeniden üretme ilkesini bünyesinde taşımaz ve bu nedenle de kendisi dışında bir şeye işaret eder. Para, tariflerinin seriminin gösterdiği gibi, dolaşıma girecek olan değer için bir talebi, içerisinde taşır ve dolaşım sırasında kendisini korur ve aynı zamanda kendisine bir değer katar –ki, işte bu *sermayedir*–. Bu geçiş aynı zamanda tarihseldir. Sermayenin Nuh tufanı öncesi biçimi, ticaret sermayesidir ve daima para doğurur. Aynı zamanda, gerçek sermaye de paradan doğar ya da, üretim üzerinde denetim kuran tüccar sermayesinden.

d) Kendisinin doğup geliştiği daha derin işlemlerin içerisinde silinip giden burjuva toplumunun yüzeyi demek olan bu basit dolaşımın kendisi incelenirse, değişim nesneleri arasında, biçimsel ve geçici farklar dışında bir şey bulunmadığı ortaya çıkar. Bu; *özgürlük, eşit-*

lik ve "emek" üzerine dayalı mülkiyet krallığıdır. Burada para yığma (iddihar) biçiminde görünen birikim bu nedenle ancak daha yüce bir cimriliktir vb. Bir yandan, bu en yüzeysel ve soyut ilişkiyi, daha fazla gelişmiş üretken ilişkilere uygulamakta ayak direyen ve düştükleri çelişkileri *gerçek*miş gibi gösteren, ekonomik uyum ve serbest ticaret avukatlarının (Bastiat, Carey,[19] ve diğerleri) düştükleri saçmalık, öteyandan, Proudhoncular ile benzeri sosyalistlerin, eşitlik düşüncelerine ve değişimin doğduğu ve sonunda yine kendisine döndüğü bu eşdeğerlerin değişimine tekabül eden (veya böyle kabul edilen) eşitsizliklere karşı çıkma saçmalıkları. Bu alandaki sahip olma (mülkiyet) yasası, emek tarafından el konulması, eşdeğerlerin değişimi gibi göründüğü için, değişim düpedüz, aynı değerin farklı biçimler içerisinde değişim olarak algılanır. Kısacası, buraya kadar her şey "yolunda"dır ama çok geçmeden, eşdeğerler yasası yüzünden hepsi de berbat olacaktır. İşte şimdi bu noktaya geldik.

3) *Sermaye.*

Bu, birinci kitabın en önemli ve senin düşüncelerine en çok gereksinim duyduğum kısmıdır. Lakin bu gün yazmaya devam edemiyeceğim. Şu sefil safra kesesi rahatsızlığı, kalemi tutmamı güçleştiriyor ve başımı kağıdın üzerine eğmek başımı döndürüyor. Öyleyse gelecek sefere.

Selamlar.

Senin,
K. M.

(16) Marx burada, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* başlıklı kitabına işaret ediyor.
(17) W. Petty, *A Treatise of Taxes and Contributions*, Londra, 1867
(18) D. Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Londra, 1821
(19) Marx, F. Bastiat'ın, *Ekonomik Uyumlar*, Paris, 1850 kitabı ile H. C. Carey'in, *Ücretler ve Bütün Dünyadaki Emekçi Nüfusun Yaşama Koşullarındaki Farkların Nedenleri Üzerine Deneme*, Philadelphia, 1835 kitabına işaret ediyor.

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a

Manchester, 9 Nisan 1858.

İlk yarı-fasikül hakkında gönderdiğim abstract'ı (özeti) incelemek çok zamanımı aldı, it is very abstract indeed (gerçekte bu pek soyut bir özet), ama bu kadar kısa bir açıklamada kaçınılamayan bir şey bu; diyalektik geçişleri bulmak için de kendimi çok sıkmak zorunda kaldım, çünkü all abstract reasoning (her türden soyut düşünme) alışkanlığını bütünüyle bıraktım. Doğrusu, toplamın altı kitap halinde düzenlenmesinden daha iyi bir tasarım olamazdı, toprak mülkiyetinden ücrete diyalektik geçiş de, henüz açıkça görmediğim halde, son derece hoşuma gidiyor. Paranın tarihini açımsama da pek ince iş; burada da bütün ayrıntıyı henüz açıkça görmüyorum, çünkü tarihsel dayanağı yakalamakla işe başlamam gerekiyor. Ama Genel olarak bölümünün[20] sonu elime geçince drift'i (düşüncelerin bağlanmasını) daha iyi göreceğim ve bu konuda düşündüğümü sana daha ayrıntılı olarak yazacağım. Bu kısa Epitome'un soyut ve diyalektik edası kuşkusuz, yazımda ortadan kalkacaktır...

(20) Sözkonusu bölüm, *Genel Olarak Sermaye*dir. Bkz. 2 Nisan 1858 tarihli mektup.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 31 Mayıs 1858.

Yokluğumda, Londra'da, tümüyle Currency (paranın dolaşımı) sorunu hakkında Maclaren'in[21] bir kitabı çıkmış; *Economist*'te yayımlanan aktarmalara bakılırsa kitap first rate (birinci sınıf). Bu kitap henüz kütüphanede yok; genelde, kitaplar buraya zaten yayımlandıklarından aylar sonra geliyor. Açıklamamı yazmadan önce, elbette bu kitabı okumam gerek. Ben de karımı City'ye, publisher'a (yayımcı) yolladım. Ne var ki, kitabın fiyatının 9 şilin 6 d. olduğu anlaşılınca dehşet içinde kaldık; bu meblağ bizim savaş hazinemizin toplamından yüksekti. Demem o ki, bana bu tutarda bir post office order (posta havalesi) gönderebilirsen çok mutlu olurum. Bu kitabın benim için yeni bir şey içermemesi mümkün, ama *Economist*'in bu kitaptan yaptığı haber ve kendi okuduğum aktarmalardan sonra, benim kuramcı vicdanım onun hakkında bilgi edinmeden devam etmeme izin vermez...

(21) James Maclaren, *A Sketch of the History of the Currency; Comprising a Brief Review of the Opinions of the Most Eminent* Writers on the Subject (Dolaşım Araçlarının Kısa Tarihi: Bu konuda en seçkin yazarların düşüncelerinin kısa bir özeti ile birlikte), London, 1858.

MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a

Londra, 12 Kasım 1858.

Elyazmasının gecikmesine gelince, önce buna hastalık engel oldu, sonra da, geçimimi sağlamak için yapmak zorunda olduğum bazı işleri yetiştirmem gerekti. Ama asıl neden şu: Malzeme önümde, şimdi sorun onu uygun biçime sokmak. Oysa yazdığım her satırda, yazı üslubumun ötesinde karaciğer hastalığımın izlerini hissetmekteyim. Ve bu yapıtın sağlık nedenleriyle berbat olmasına razı olmamamın iki nedeni var:

1- Bu yapıt, on beş yıllık araştırmanın, yani ömrümün en güzel yıllarının ürünüdür.

2- Bu yapıt ilk kez, toplumsal ilişkileri yeni ve önemli bir görüş açısından *bilimsel* olarak sunmaktır. Bu nedenle yapıtın, hasta bir karaciğerin izlerini taşıyan asık suratlı ve kasılmış bir üslupla çirkinleşmesine engel olmak benim için bir parti görevidir.

Serimin bir zerafet taşıması konusunda bir iddiam yok, ancak, her zamanki üslubumla yazmak istiyorum ki, bu da ıstırap çektiğim aylar içerisinde hiç değilse bu konuda mümkün olmamıştır; zira aynı sürede İngilizce olarak *de omnibus rebus et quibusdam* aliis (şundan bundan ve her konuda) en azından iki cildi dolduracak makaleler yazmak zorundaydım ve yazdım da...

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 29 Kasım 1858.

Karım şu sırada elyazmasını temize çekiyor, yazma ay sonundan önce herhalde yola çıkamaz. Bu gecikmenin nedenleri: Uzun bedensel rahatsızlık dönemleri; şimdi soğuklarla birlikte kesildi. Evle ve parayla ilgili yığınla huzursuzluklar (sıkıntılar)[22] Ensonu: İlk iki kısımdan **birincisi** *(Meta)* hiç de ilk tasarıya göre kaleme alınmadığı, **ikincisi** *(Para ya da basit dolaşım)* ancak pek kısa taslaklar halinde kaleme alındığı ve ikisi birden başlangıçtaki niyetimden daha ayrıntılı olarak işlendikleri için ilk bölüm daha önemli oldu[23]...

(22) Marx bu sırada çok zor bir dönem geçirmiştir. Meteliksizdir. Kızı Eleanor haziran sonunda hastalanır. Karısı sinirsel yönden tükenmiştir. Freiligrath, 7 Ağustos'ta, Marx'a 40 liralık bir borç verecek (faiz % 20) ve Marx hemen karısını dinlenmek üzere Ramsgate'a gönderecektir.

(23) Bkz. 11 Mart 1858 tarihli mektup.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 13-15 Ocak 1859.

Elyazması aşağı yukarı 12 forma (3 fasikül) tuttu ve –şimdi sıkı dur– her ne kadar başlığı *Genel Olarak Sermaye* ise de, bu fasiküller, yalnızca şu iki bölüm dışında, sermaye ile ilgili *hiçbir şey* içermemektedir. 1- *Meta,* 2- *Para ya da basit dolaşım.* Gördüğün gibi (Mayısta seni görmeye geldiğim zaman) ayrıntılı olarak hazırlanmış olan kısım henüz yayımlanmıyor. Bu, iki bakımdan iyi. Eğer işler yolunda giderse, üçüncü bölüm, *Sermaye Üzerine,* hızla ardından yayınlanabilir.[24] İkincisi: Eşyanın doğası gereği, bu pis herifler yayınlanan kısım için eleştirilerinde tek yanlı ve son derece (extrémement) ciddi ve bilimsel küfürlerle yetinemeyeceklerine göre, bu aşağılık herifleri daha sonra, sermaye üzerine olan görüşlerimi az çok ciddiye almaya zorlamış olurum. Aslında öyle sanıyorumki, pratik amaçlar dışında, para üzerine olan bölüm, bu konunun uzmanları için ilginç olacaktır.

(24) Gerçekte, *Kapital*'in I. Kitabının yayımlanması için tam sekiz yıl geçecektir.

MARX'tan MILWAUKEE'deki J. WEYDEMEYER'e

Londra, 1 Şubat 1859.

Benim *Ekonomi Politiğin Eleştirisi,* fasiküller halinde (başlangıç kısımları, bugünden başlayarak sekiz on gün içinde) Berlin'de Franz Duncker tarafından (Besser Yayınevi) yayınlanacak. Yalnızca Lasssalle'ın olağanüstü çabası ve ikna yetenekleri Duncker'i bu adımı atmaya sevk edebildi. Yine de bu arada kendisine bir açık kapı bırakti: *Kesin sözleşme bu ilk kısımların satışına bağlı olacak.*

Bütün ekonomi politiği altı kitaba bölüyorum:

Sermaye; Toprak Mülkiyeti; Ücretli Emek; Devlet; Dış Ticaret; Dünya Pazarı.[25]

Sermaye hakkındaki I. Kitap 4 kısma ayrılıyor:

Kısım I: *Genel Olarak Sermaye,* üç bölüme ayrılıyor:

(1) *Meta;* (2) *Para ya da Basit Dolaşım;* (3) *Sermaye.*

(1) ve (2) aşağı yukarı on forma ve ilk yayınlanan kısımları kapsıyor. "Sermaye" hakkındaki üçüncü bölümü geriye almamdaki *siyasi* nedenleri anlarsın; ayağım yere yeniden bassın istedim. ...

Yayınlanacak fasiküllerin içerikleri:

Bölüm I. *Meta.*

A. *Meta Teorilerinin Tarihi Üzerine Notlar.*

William Petty. (II. Charles zamanında yaşamış bir İngiliz); Boussguillebert (XVI. Louis); Benjamin Franklin (İlk gençlik yapıtları, 1729); fizyokratlar, Sir James Stewart; Adam Smith; Ricardo ile Sismondi.)

Bölüm II. *Para ya da Basit Dolaşım.*

1. *Değerin Ölçüsü.*

B. *Paranın Ölçü Birimi Olması Üzerine Teoriler.* (17. yüzyıl sonlarında Locke ile Lowndes; Piskopos Berkeley, 1750; Sir James Stewart; Lord Castlereagh; Thomas Attwood; John Gray; Proudhoncular.)

2. *Dolaşım Aracı.*

a. *Metaların Başkalaşımı.*

b. *Paranın Dolaşımı.*

c. *Sikke. Değerin Sembolleri.*

3. *Para.*

a. *İddialar.*

b. *Ödeme Aracı.*

c. *Dünya Parası*

4. *Kıymetli Madenler.*

C. *Dolaşım Aracı ve Para ile İlgili Teoriler.* (Parasal Sistem; *Spectator,*[25] Montesquieu, David Hume; Sir James Stewart; Adam Smith, J. B. Say; the Bullion Committee, Ricardo, James Mill; Lord Overstone ile okulu; Thomas Tooke (James Wilson, John Fullarton).

Bu iki bölümde, şimdi Fransa'da pek moda olan Proudhöncu sosyalizm de yıkılmış oluyor; bunlar, özel mülkiyetin varlığını korumak istiyorlar ama özel ürünlerin değişimini organize etmek istiyorlar; meta istiyorlar ama para istemiyorlar. Her şeyden önce komünizmin bu "sahte kardeşler"den kurtulması gerek. Lakin, herhangi bir polemik amacın dışında, biliyorsun ki, basit para biçimlerinin analizi en zorudur, çünkü bu, ekonomi politiğin en soyut kısmıdır.

Partimizin bilim alanında bir zafer kazanacağını umuyorum. Ne var ki, parti de, kitapçıların "manevi vicdanını" rahatlatmak için yeter sayıda satın alacak kadar kalabalık olduğunu artık göstermelidir. Bu gözüpek girişimin devam edip etmemesi ilk yayınlanan fasiküllerin satışına bağlıdır. Kesin sözleşme bir bağlansa her şey yolunda gitmiş demektir.

Selamlar.

Senin,
K. Marx

(25) Marx burada, *Spectator* dergisinin 19 Ekim 1711 tarihli sayısına

MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a

Londra, 28 Mart 1859.

Birinci bölümün henüz, asıl kısmı, yani *Sermaye*nin konu edildiği üçüncü kısmı içermediğini fark edeceksin. **Politik** nedenlerle böylesinin daha iyi olduğunu düşündüm, çünkü gerçek anlamıyla savaş[26] bu üçüncü kısımla başlıyor, ve "de prime abord"[*] korkutmamak bana daha ihtiyatlı göründü...

(26) Engels'e, 7 Kasım 1859 tarihli mektubunda, Marx, bu üçüncü kısım konusunda şu açıklamayı yapar: "Bu kısım gerçekte, bütün şu burjuva pisliğinin esasını meydana getiriyor"

(*) İlk anda.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 22 Temmuz 1859.

Yapıtım hakkında bir yazı yazmak isteyip istemediğini bana söylemeyi unuttun. Buradaki[27] çocuklarda büyük heyecan. Duncker'in, kitabı daha duyurmadığını bile bilmedikleri **için** işin yüzüstü kaldığını sanıyorlar. Bir şeyler yazacaksan şunları unutmamak gerikir: 1- Proudhonculuğun kökü kazınmıştır; 2- Burjuva üretimin hiçbir biçimde **mutlak** değil, **özellikle** toplumsal niteliği burada en basit biçiminden, yani **meta** biçiminden başlayarak çözümlenmiştir. Bay Liebknecht, Biskamp'a "bir kitabın onu hiç bu kadar düş kırıklığına uğratmadığını" söylemiş, Biskamp'ın kendisi de bana, onun "a quoi bon"(*)u görmediğini söyledi...

(27) Buradaki: Londra'daki. Marx, Engels'i Manchester'da ziyaret ettikten sonra Londra'ya yeni dönmüştür.

(*) Neye yarar.

MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a

Londra, 6 Kasım 1859.

Duncker katındaki girişimlerinden ötürü sana teşekkür ederim. Bununla birlikte, Alman basınından övgüler, ya da yapıta ilgi göstermesini beklediğimi sanıyorsan aldanıyorsun: Bunu yapması için metelik bile vermem. Saldırılar ya da eleştiriler bekliyordum; yalnız, dağıtıma büyük bir zarar da verecek, tam bir suskunluk gösterilmeyeceğini umuyordum. Ayrıca, adamlar, birçok vesileyle, benim komünizmime o kadar verip veriştirmişlerdi ki, benim kuramsal temelime karşı bilimlerini ortaya koymaları beklenebilirdi. Bununla birlikte, Almanya'da da ekonomide uzmanlaşan gazeteler vardır.

Amerika'da, New York'tan New Orleans'a kadar bütün Almanca basında birinci fasikül ayrıntılı olarak açıklandı. Bir tek şeyden korkuyorum; o da yapıtın oradaki işçi okura göre fazla kuramsal niteliği...

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a

Manchester, 31 Ocak 1860.

Gerek politik, gerek tartışma planında partimizin yönünde Almanya'nın içinde, doğrudan doğruya ortaya çıkmak kesinlikle olanaksızdır[28] O halde, ne kalıyor geriye? Almanya'yı kapatmak, ya da Almanya'da hiçbir yerde değil, yalnız göçmenler ve Amerikalı Almanlar arasında efforts[*] göstermek; yine ya da, benim, *"Po ve Ren"*de[29], senin de ilk fasikülünde yaptığını yapmaya devam etmek. Başlamak için önemli bulduğum şey bu; ve biz bunu yaparsak Vogt boşuna bağırıp çağıracak, whenever required (ne zaman gerekirse) istediğimiz kişisel açıklamaları Alman basınında şurda burda yayımlatabilmek için pek çabuk, yeniden yeterince footing (dayanak) bulacağız. Bu bakımdan yakında senin ikinci fasikülün yayımlanması, kuşkusuz uzaktan, en önemli olaydır ve çalışmalarını sürdürürken Vogt[30] sorununa takılıp kendini koyvermeyeceğini umuyorum. Ensonu, kendi çalışmaların konusunda bir kere de, biraz daha az özenli ol; böylesi bu zavallı okur için her zaman çok daha iyidir. Asıl önemlisi kitabın yazılması ve yayımlanması; eşekler kitapta senin gözüne çarpan zayıf noktaları elbette göremezler; sonra, bir kargaşa dönemi gelirse, genel olarak *Kapital*'i bitirmeden önce, bütün işin askıda kalması senin ne işine yarayacak? Engel oluşturan bütün öteki rahatsızlıkları çok iyi biliyorum; ama temel gecikme nedeninin her zaman senin kendi titizliklerinde yattığını da biliyorum. Hasılı, yapıtın çıkması bu türden duraksamalar nedeniyle hiç çıkmamasından yine de çok daha iyidir...

(28) Prusya, 1851'den beri bir politik gericilik dönemi yaşanmaktadır.

(29) Engels'in kitapçığı: *Po ve Ren*. 1859'da Berlin'de yayımlanmıştır: yazar bu kitapçıkta İtalya'da ve özellikle Almanya'da politik durumu çözümler.

(30) Engels, Marx'ın, 1860'ta kitapçık olarak Londra'da yayımlanan tartışma yapıtı *Herr Vogt*'a değiniyor. Alman gazeteci Vogt, Marx ile devrimci göçmenlere saldırmıştı. Marx, siyasal nedenlerle, kavgacı yanıtını özel bir özen göstererek kaleme almak istedi.

(*) Çaba.

MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a

Londra, 15 Eylül 1860.

Kitabım hakkındaki övgün beni sevindirdi; çünkü bu yetkili bir yargıcın kararıdır[31]. İkinci bölümün[32], burada, Paskalya'da, yayımlanabileceğini sanıyorum. Bunun biçimi biraz değişik, halk için to some degree (bir noktaya kadar) daha anlaşılır olacak. Bu, kesinlikle, bunun böyle olmasını istememden değil, bir yandan, bu ikinci bölümün doğrudan doğruya devrimci bir amacı olduğu, öte yandan, açıkladığım şeyler daha somut olduğu için.

Kitabım, Rusya'da, büyük bir etki yaptı, Moskovalı bir profesör de bu konuda bir ders verdi[33]. Bu yapıt hakkında, Rusya'dan, dostça birçok övgüler de aldım. Almanca bilen Fransızlardan da...

(31) Marx'ın Lassalle konusundaki düşüncelerini yansıtan öteki mektuplarına bakılırsa bu ifadenin abartılı bir nezaket sözü olduğu anlaşılır.

(32) Burada ikinci defterden söz ediliyor. Bkz. 11 Mart 1858 tarihli mektup, 13. dipnot.

(33) Olayı, profesörün adını vermeden, Sasonov anlatmıştır. 10 Ocak 1860'ta, Moskova Ticari Bilimler Uygulama Akademisi salonunda, genel bir ekonomi politik dersi vermiş olan I. K. Babst'ın sözkonusu olduğu sanılmaktadır. Babst bu derste, Marx'ın, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da sergilediği gibi, Marksist öğretinin bir açıklamasını yapmamış, sadece yapıtın önsözünde bulunan en önemli tezleri ele almıştır.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 6 Mart 1862.

Fabrikanızla ilgili olarak, örnek olmak üzere, orada çalışan bütün işçi bölüklerinin [istisnasız, except the warehouse (depo dışında)] bir listesini ve bu bölüklerin birbirlerine oranının ne olduğunu yazılı olarak bana yollayabilir misin? A. Smith tarafından betimlendiği gibi, bir manifaktürün altyapısını meydana getiren **işbölümünün** makineleşmiş atölyelerde olmadığını göstermek amacıyla, kitabım için, gerçekten bir örneğe gereksinimim var. İlkenin kendisi daha önce Ure tarafından açıklandı. Bu ise basit bir örnek...

MARX'tan BERLİN'deki F. LASSALLE'a

Londra, 16 Haziran 1862.

Rodbertus ile Roscher hakkındaki uyarın bana, onların yapıtlarıyla ilgili olarak, daha bazı notlar almam ve haklarında bazı eleştiriler yazmam gerektiğini hatırlattı. Rodbertus ile ilgili olarak, sana gönderdiğim ilk mektupta, onun hakkını yeterince teslim etmemiştim. Doğrusu, onda çok da iyi şey var. Yalnız, yeni bir rant kuramı kaleme alma girişimi neredeyse çocukça ve gülünç bir iş. Gerçekte, Alman köylüsü (Rodbertus bu konuda güvence veriyor), tohumluğu, otu vb. bilançolarına masraf olarak almadığı..., bu üretim giderlerini hesaba katmadığı, böylece **yanlış hesap yaptığı**.. için, ona göre, tarımda hiçbir hammadde bilançolara girmez. Çiftçinin en az 150 yıldır doğru hesap yaptığı İngiltere'de ise, bu hesapta toprak rantının hiç olmaması gerekmez. Bu durumda bundan, Rodbertus'un yaptığı gibi, çitfçinin, kâr oranı manifaktürden yüksek olduğu için değil de, yanlış bir hesap sonucu, daha düşük bir kâr oranıyla yetindiği için bir rant ödemesi sonucunu çıkarmak gerekmez. Aslında bu örnek bana, Almanya'da, ekonomik ilişkilerin gelişmesinin kısmen geri niteliğinin kafalara nasıl karışıklık tohumları ektiğini yeterince gösteriyor. Ricardo'nun toprak rantı konusundaki kuramı, bugünkü ifadesiyle, kesinlikle yanlıştır; ama bu kurama karşı ileri sürülen her şey bir yanlış anlaşılmadır, ya da olsa olsa kimi olguların Ricardo'nun kuramı ile *prima facie* (ilk bakışta) bağdaşmadığını gösterir. Öte yandan, bu son saptama bir kurama karşı kanıt değildir. Buna karşılık, Ricardo'nun kuramına karşı öne sürülen nesnel kuramlar bin kez daha yanlıştır. Bay Rodbertus'un nesnel çözümü, ne kadar çocukça olursa

olsun, yine de doğru bir yanı vardır, ama bunun tanımlanması bizi buradan çok uzaklara götürür.

Roscher'e gelince, onun kitabını ancak birkaç hafta sonra masama koyup, birkaç kenar notu düşebileceğim. Bu adamı bir **not** için saklıyorum. Böyle iyi öğrencilere göre metinde yer yok. Onun biçeminde, şimdi bile, hiçbir bağımsız yanı olmaksızın, yazın hazinelerini eşeleyen ve adeta respectable(*) –"resmi yazın"dan başka bir şey bilmeyen Göttingen'li alumnus'u (öğrenci) sezinlememe karşın, Roscher'in, hiç kuşkusuz geniş– ve genelde konu için de çok yararlı bilgisi var. Ama bırakalım şimdi bunu. Matematik hakkında yayımlanan her şeyi bilip de, matematikten hiçbir şey anlamayan birinin bana ne yararı olur? Orta kurnazlıkta ve kendinden hoşnut, kendini önemli biri sanan seçmeci bir köpek işte! Doğası gereği, öğrenmekten ve öğrendiğini öğretmekten başka bir şey yapamayacak, asla kendi kusurlarını düzeltemeyecek böyle iyi bir çömez, bu türden bir Wagner(**), en azından dürüst, vicdanlı olsaydı, öğrencilerine yararlı olabilirdi. Bari kaçamak laf aramayıp da, açıkça şöyle deseydi: Burada bir çelişki var. Kimileri şöyle diyorlar, kimileri böyle. Bense, nesneler nesne olarak ne olursa olsun, hiçbir hüküm vermiyorum. Şimdi siz kendiniz nasıl sıyrılacaksınız bundan! Bu biçimde, öğrenciler, bir yandan konu hakkında bilgi edinirler, öte yandan da kendi kendilerine çalışmaya hazırlanmış olurlar. Ama doğrusu, burada "iyi öğrenci"nin kendi doğasına aykırı bir şey istiyorum; onun ayırt edici niteliği essentiellement(***) bizzat **soruları** anlamamaktır; onun seçmeciliği çayırının kokusunu, ancak çoktan verilmiş **cevapları** devşirirken alacaktır. Ama o zaman bile bunu dürüstçe yapmaz, always with an eye to the prejudices and the interest of his paymasters (hep ücreti ödeyenin önyargı ve çıkarlarına göz kırpar). Böyle bir alçağa göre, çakıltaşı kıran *respectable* adamdır...

(*) saygıdeğer.

(**) Wagner: Goethe'nin *Faust*'unun kişilerinden biri. Faust'un çömezi, sıkıcı ve yeteneksiz çırağıdır.

(***) temelde.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 18 Haziran 1862.

... Gerisine gelince, sıkı bir çalışma içerisindeyim ve ne tuhaftır ki çevremdeki bütün *sefalete*[34] karşın beynim, geçmiş yıllara göre daha iyi çalışıyor. Bu cildi uzatıyorum zira Alman köpekler kitapların değerini oylumlarıyla ölçüyorlar.[35] Bu arada, en sonunda şu can sıkıcı toprak rantını bitirdim. (Bu kısımda ona *değinmek* bile *istemiyorum.*) Ricardo'nun teorisinin mutlak doğruluğu konusunda öteden beri kuşkularım vardı, nihayet bu hileyi yakaladım. Ayrıca, son görüşmemizden beri, bu cilde girecek olan birkaç hoş ve yeni şey keşfettim.

Tekrar gözden geçirdiğim Darwin, beni, 'Malthusçu' teoriyi, bitkiler ile hayvanlara *da* uyguladığını söylediği zaman pek eğlendirdi. Sanki Bay Malthus, teoriyi bitkiler ile hayvanlara *değil de* bitki ve hayvanlara karşın yalnız —geometrik dizi olarak— uygulamış gibi. Darwin nasıl oluyor da; işbölümü, rekabet, yeni pazarların açılması, 'keşifler'i ile içinde yaşadığı İngiliz toplumunu ve Malthusçu 'var olma mücadelesini' hayvanlar ve bitkiler içerisinde bulabiliyor, işte bu çok ilginç doğrusu. Bu Hobbes'un *bellum onnium contra omnes*[*] dediği şey; burada insanın aklına, Darwin'in hayvanlar alemini sivil toplum diye kabul etmesine karşın, sivil toplumu "manevi hayvanlar alemi" diye tanımlayan Hegel'in *Fenomenoloji*'si geliyor...

(34) Marx'ın mali durumu umutsuzdur. *Wiener Press* yazdığı makalelerden yalnız birini yayınlıyor. Karısı, eşinin kitaplarından bir bölümünü satmayı bile düşünüyor.

(35) Marx, önemli ekonomik yapıtı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'yı 1859 yılında yayınlandıktan sonra, en önemli ve en büyük kısmı Sermaye üzerine olacak olan

ikinci kısmı yayınlamayı düşündü. Ne var ki, Marx'ın 1861'den 1863'e kadar sürdürdüğü çalışmalar sırasında bu bölüm, hepsi aşağı yukarı 200 formayı tutan 23 defteri dolduran muazzam bir elyazması halini aldı. Böyle olunca Marx, *Kapital*'in ilk üç cildinin esasını oluşturacak, bu malzeme üzerinde yeniden çalıştı. 1861-63 elyazmasının yazar tarafından elden geçirilmeyen kısmı sonradan Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından *Kapital*'in IV. Cildi olarak *Artı-Değer Teorileri* başlığı altında yayımlandı.

(*) Her şey her şeye karşı savaşta.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 2 Ağustos 1862.

Teorik çalışmalarda yaptığım gibi şimdi de hâlâ çalışmalarımı yürütebilmem gerçek bir mucize doğrusu. Düşünüp taşındım, rant teorisini, ek bir bölüm olarak –yani daha önce saptanan ilkelerin bir "serimi" olarak– bu cilde koymaya niyetliyim.[36] DÜŞÜNCELERİNİ BANA İLETEBİLMEN[37] için aslında *uzun ve karmaşık bir öykü* olan konuyu sana birkaç sözcükle anlatacağım.

Sermayeyi iki farklı kısma ayırdığımı bilirsin: Değeri, sadece ürünün değerinde yeniden ortaya çıkan *Değişmeyen Sermaye* (hammaddeler, yardımcı maddeler, makineler vb.) ile *Değişen Sermaye*, yani ücretlere yatırılan sermaye. Sermayenin bu kısmı, işçinin buna karşılık olarak verdiğinden daha az üründe somutlaşmış emek içerir. Şöyle ki: Eğer günlük ücret = 10 saat ve eğer işçi 12 saat çalışıyor ise, işçi, değişen sermayenin üzerinde, günlük ücretin 1/5'i tutarında (2 saat) fazlalığı yerine koymuş olur. İşte ben bu fazlalığa *Mehrwert (Artı-Değer)*[38] diyorum.

Diyelim ki, *artı-değer oranı* (yani, işgünü uzunluğu ile, işçinin aldığı ücreti yeniden üretmek için işçi tarafından harcanan, gerekli emeğin üzerindeki artı emek) veri olsun ve % 50'ye eşit olsun. Bu durumda, 12 saatlik işgününde işçi, diyelim 8 saat kendisi için 4 saat (8/2) işveren için çalışacaktır. Ve bunu bütün işkolları için varsayarsak, ortalama çalışma zamanındaki farklılıklar, yapılan işin şu ya da bu derecedeki güçlüğü bakımından birbirini telafi eder.

Bu koşullar içerisinde, *farklı* mesleklerdeki işçilerin *eşit* derecede sömürülmeleri ile, *aynı büyüklükteki* farklı sermayeler, *farklı* üretim

alanlarında farklı artı-değer miktarları ve bu yüzden de *çok farklı kâr oranları* verecektir, kâr denilen şey, artı-değerin yatırılan toplam sermayeye oranından başka bir şey değildir. Bu ise, sermayenin *organik bileşimine*, yani bu sermayenin hangi miktarlarda değişmeyen ve değişen sermayeye bölünmesine bağlıdır.

Yukarıdaki gibi diyelim artı emek = % 50 olsun. Eğer örneğin, 1 St.(*)= 1 işgünü (işgünü yerine bir hafta veya fazlasını saymak bir şeyi değiştirmez) ve bir işgünü = 12 saat, gerekli emek (ücretin yeniden üretimi için gerekli olan emek) = 8 saat, 30 işçinin (ya da işgününün) ücretleri = 20 St. ve yaptıkları işin değeri = 30 St.; bir işçi için değişen sermaye (günlük ya da haftalık) = 2/3 St. ve ürünün değeri = 1 St. olur. 10 St.'lik bir sermaye tarafından farklı işkollarında üretilen artı-değer miktarı, bu yatırılan sermayenin, değişmeyen ve değişen kısımlarına yapılan miktarlara bağlı olarak çok farklı olacaktır. Değişmeyen sermayeye s, değişen sermayeye d diyelim. Sözgelimi pamuklu sanayiinde sermayenin bileşimi 80 s ve 20 d ise, ürünün değeri = 110 (artı-değer ya da artı-emek % 50 ise) olacaktır. Artı-değer miktarı = 10, kâr oranı = % 10 olur, zira, kâr, artı-değer 10'un, (yatırılan sermayenin toplam değerine)100'e oranına eşittir. Diyelim toptan terzilikte sermayenin bileşimi 50 d ve 50 s ise, ürün = 125, artı-değer (yukarıdaki gibi % 50 oranında) = 25 ve kâr oranı = % 25'tir. Bir başka sanayi kolunu alalım, yatırım oranı 70 s ve 30 d ise, üretilen ürün = 115 ve kâr oranı = % 15 olur. Ve nihayet, sermaye bileşim 90 s ve 10 d ise, ürün = 105, kâr oranı = % 5 olur.

Burada gördüğümüz, *eşit emek sömürüsü* ile farklı işkollarına yatırılan eşit sermaye miktarları için elde olunan artı-değer miktarlarının birbirinden çok farklı, ve dolayısıyla kâr oranlarının da çok farklı olduğu gerçeğidir.

Ama biz yukarıdaki dört sermayeyi birlikte alırsak şunu elde ederiz:

	Ürünün Değeri		
1. s 80, d 20	110	Kâr Oranı = % 10	Her dört halde de
2. s 50, d 50	125	Kar Oranı= % 25	artı-değer

3. s 70, d 30	Kar Oranı = % 15	oranı =
4. s 90, d 10	Kar Oranı = % 5	% 50
Sermaye = 400		Kar = % 55

100 üzerinden bu, % 13 3/4 kâr oranı verir.

Bu sınıfın *toplam sermayesi* (400) olarak alındığında, kâr oranı, % 13 3/4'e eşit olacaktır. Ve bilirsiniz: Kapitalistler kardeştirler. Rekabet (bir işten diğerine sermaye aktarımı ya da sermaye çekilmesi) *farklı* işlerdeki *eşit sermayelerin* farklı organik bileşimlerine karşın, *aynı ortalama* miktarda kâr oranını gerçekleştirir. Başka bir deyişle; diyelim belli bir işte kullanılan 100 St.'linlik sermayenin *ortalama* kârı, bu özel işte kullanıldığı ya da bileşimi dolayısıyla kendisi artı-değer ürettiği için değil, kapitalist sınıfın toplam sermayesinin *bir bölümü* olduğu için böyledir. Bu, kapitalist sınıfın, (ücretlere yatırılan) toplam değişen sermayenin sağladığı toplam artı-değerden (yani karşılığı ödenmemiş emekten) büyüklüğü orantısında sermayenin aldığı pay demektir. Yukarıdaki örnekte, 1, 2, 3 ve 4, aynı *ortalama kârı* sağlayabilmesi için bunların her birinin ürettikleri metaları 113 3/4 St.'line satmaları gerekir. 1 ile 4 bunları değerlerinin *üzerinde*, 2 ve 3 değerlerinin *altında* satmış olurlar.

Bu şekilde düzene giren fiyat = Sermaye harcamaları + ortalama kâr'dır; örneğin, % 10, A. Smith'in *doğal fiyat, maliyet fiyatı* vb. dediği şeydir. Farklı işkolları arasındaki rekabet (sermaye aktarımı ya da sermaya çekimi yoluyla) fiyatları indirger ve işte bu *ortalama fiyat* oluşur. Bu nedenle de rekabet; metaları kendi *değerlerine indirgemez*, sadece kendi *maliyet fiyatlarına* indirger; yani, üretimlerinde kullanılan sermayelerin organik bileşimlerine bağlı olarak bu maliyet fiyatları, *değerlerinin üzerinde* ya da *altında* olur.

Ricardo değeri, *maliyet fiyatı* ile karıştırır. Eğer der, *mutlak rant* var olsa (yani, toprakların farklı oluşlarından doğan üretkenlik farklılığından *bağımsız* bir rant) tarımsal ürünler vb. daima *kendi değerlerinin üzerinde* satılabilirler, çünkü, kendi maliyet fiyatlarının (yatırılan sermaye + ortalama kâr) *üzerinde* satılırlar. Bu ise temel yasayı kökünden yıkar. Böylece o, mutlak rantın varlığını inkâr etmiş, sadece farklılık rantını kabul etmiş olur.

İşte bu, metaların *değerlerini,* metaların *maliyet fiyatları* ile bir tutma düşüncesi temelinden sakattır ve geleneksel olarak Adam Smith'ten beri kabul görmüştür.

Gerçek şudur:

Bütün *tarım-dışı* sermayenin *ortalama* bileşimi 80 s, 20 d kabul edilse, ürünün değeri (% 50 artı-değer oranı ile) = 110 ve kâr oranı = % 10 olur.

Yine diyelim ki, bütün *tarımsal sermayenin* ortalama bileşimi = 60 s ve 40 d olsa. (Bu rakamlar istatistik bakımından İngiltere için oldukça doğrudur; otlak rantları vb. bu konuda herhangi bir fark yaratmaz, çünkü bunlar kendileri tarafından değil, hububat rantı tarafından belirlenir.) Bu durumda ürünün değeri, yukarıdaki emek sömürüsü ile aynı olduğunda = 120 ve kâr oranı = % 20 olur. Bu nedenle eğer çiftçi ürününü *değeri üzerinden* satarsa, *maliyet fiyatı* olan 110'dan değil, 120'den satmış olur. Ne var ki, *toprak mülkiyeti* çiftçiyi, ürünün *değerini* onun *maliyet fiyatı* ile eşitlemesine, tıpkı öteki kardeş kapitalistler gibi engel olur. Kapitalistler arasındaki rekabet bunu zorla sağlamaz. Toprak sahibi araya girer ve *değer ile maliyet fiyatı arasındaki farkı* cebe indirir. Genelde, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye olan oranının düşük olması, o özel üretim alanında emeğin üretkenliğindeki gelişmenin düşük (ya da nispeten düşük) olmasının bir ifadesidir. İşte bunun için, tarımsal sermayenin ortalama bileşimi örneğin 60 s, 40 d, oysa tarım dışı sermayenin 80 s, 20 d ise, bu durum tarımdaki üretkenliğin sanayideki gelişme aşamasına henüz ulaşamadığını gösterir. (Bunun açıklaması çok kolaydır: Diğer şeyler dışında, sanayide mekanik ilminden yararlanma daha uzun zamandan beri uygulandığı halde, tarımda daha yeni yeni gelişmekte olan kimya, toprak bilimi, fizyoloji gibi bilimler kullanılmaktadır.) Eğer tarımda oran, 80 s ve 20 d halini alırsa (yukarıdaki varsayıma göre) *mutlak rant* ortadan kalkacaktır. Geriye yalnız *farklılık rantı* kalacaktır ki, bununla ben, Ricardo'nun, tarımda sürekli gerileme olduğu varsayımının çok gülünç ve keyfi bir iddia olduğunu açıklamış oluyorum.

Maliyet fiyatının, *değer*den tamamen farklı olduğunun bu şekilde belirlenmesiyle birlikte bir de, değişmeyen ve değişen sermaye arasında *üretim sürecinin kendisinden* doğan ayrımın yanı sıra, sermayenin *dolaşım sürecinden* doğan *sabit* ve *döner* sermaye arasındaki ayrı-

mın da göz önünde bulundurulması gerekir. Ne var ki, yukarıdaki açıklamalara bir de bunu kattığım takdirde formülün fazlaca karışık hale geleceğini sanıyorum.

İşte sana –konunun oldukça karmaşıklığı nedeniyle– kalın çizgilerle sunulmuş bir Ricardo teorisi eleştirisi. Şu kadarını kabul edersin ki, sermayenin *organik bileşimine* yöneltilen dikkat, şimdiye kadar çelişki ve sorun gibi görünen pek çok şeyi ortadan kaldırmış oluyor.

Senin,
K. M.

(36) Marx burada, daha önce planladığı şekliyle *Kapital*'in I. Cildine işaret ediyor. Marx bu düşüncesini sonradan değiştirmiş ve toprak rantı teorisini *Kapital*'in III. Cildinin VI. kısmında geliştirmiştir.

(37) Orijinal metinde bu üç sözcüğün altı iki kez çizilmiştir.

(38) Artı-Değer terimi ilk kez burada kullanılıyor.

(*) St: İngiliz Sterlini anlamında.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 8 Ağustos 1862

Rant teorisi'ne gelince, hiç kuşkusuz önce senin mektubunu beklemem gerekiyor. Ne ki, "tartışmayı" yalınlaştırmak için, Heinrich Bürgers'in diyebileceği gibi, şu noktalara işaret edeceğim:

I. Yapmak durumunda olduğum tek şey, mutlak rantın *olasılığını*, değer yasasını ihlal etmeksizin *teorik olarak* kanıtlamaktır. Zaten bu, ta fizyokratlardan beri günümüze dek *teorik* tartışmanın çevresinde dönüp dolaştığı noktadır. Ricardo bunu yadsıyor oysa ben doğruluyorum. Aynı zamanda bu yadsımanın, Adam Smith'ten devşirme şu teorik ve hatalı dogmaya *–maliyet fiyatlarının metaların değerleriyle* özdeş olduğu varsayımına– dayandığı kanısındayım. Üstelik Ricardo, bu görüşü *örnekler ile* beslerken her zaman, kapitalist üretimin de, toprak *mülkiyetinin de* bulunmadığı koşulları öngörüyor. Ama aslolan, bu şeyler varken (fiilen ya da yasal olarak) bu yasanın araştırılması ve saptanmasıdır.

II. Mutlak toprak rantının *varlığına* gelince, bu her ülkede *istatistik* olarak çözülmesi gereken bir sorundur. Lakin, sırf bir teorik çözümün önemi, şu gerçeğe dayanmaktadır ki, istatistikçiler ile genelde uygulamacı kimseler 35 yıldır mutlak toprak rantının varlığını kabul ettikleri halde (Ricardo'nun etkisinde kalan) teorisyenler, çok keyfi ve teorik bakımdan zayıf soyutlamalar ile bunun var olmadığını göstermeye çalışmaktadırlar. Şimdiye değin bütün bu dalaşmalarda ben hep bu teorisyenlerin yanıldıkları düşüncesindeyim.

III. Şunu gösteriyorum ki, mutlak toprak rantının varlığı kabul edilse bile bu hiçbir zaman, kötü bir biçimde ekip biçilen toprağın ya

da herbat bir madenin bütün koşullar altında rant getirdiğinin ifadesi değildir; tam tersine, bu işi yapanlar ürünlerini, kendi *bireysel* değerinin *altında* ama piyasa fiyatı üzerinden ancak satabilirler. Bunun tersini kanıtlamak için Ricardo daima –teorik olarak hatalı– şu varsayımı öne sürer ki, her türlü piyasa koşulları altında, *en berbat* koşullar altında üretilen meta, piyasa değerini belirler. Zaten sen bu teze, *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de gereken yanıtı vermiş bulunuyorsun...[39]

(39) Marx, bu yıllıkta yayımlanan Engels'in *Umrisse zu einer Kritik der National* başlıklı denemesine işaret ediyor.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 20 Ağustos 1862.

Birkaç günlüğüne buraya gelemez miydin? Benim *Eleştiri*'de bir yığın eski sorunu altüst ettim, birkaç noktayı önceden seninle tartışmak isterdim. Şimdi bu zımbırtılar hakkında mektup yazmak seni de sıkar, beni de.

Ama bir nokta var ki, o konuda deneyimin gereği, mutlaka bilgilendirilmelisin. Varsayalım ki, bir iş için kurulan makinelerin bütünü 12.000 lira etsin. Bunların on an average (ortalama) 12 yılda yıprandıklarını kabul edelim. Demek oluyor ki, imal edilen ürünlere yılda 1000 liralık bir değer artışı eklenirse, makineler 12 yılda amorti edilir. A. Smith ile ardılları bu sonuca varmışlar. Ama in fact (gerçekte) bu sadece bir average calculation (ortalama hesap). Durum, 12 yıl ömrü olan makineler için nasılsa, on yıl yaşayacak, ya da bu süre boyunca çalışabilecek bir at için de öyledir. O, on yılın sonunda yeni bir atla değiştirilmelidir, ama her yıl atın 1/10'unun öldüğünü söylemek gerçekte yanlış olur. Tersine, Bay Nasmyth, factory inspectors'a (fabrika müfettişleri) bir mektubunda[40] şuna dikkat çekiyor ki, makineler –en azından bazı makine türleri– ikinci yıl better run than in the first (birincisinden daha iyi çalışırlar). At all events (herhalde), bu on iki yıl boyunca, her yıl makinelerin 1/12'sinin in natura (makine olarak) değiştirilmesi gerekmez. Peki, her yıl, makinelerin 1/12'sinin yerine geçen bu fonla ne yapılır? Üretimi genişletmeye ayrılan bir birikim fonu, gerçekte bütünüyle, conversion of revenue into capital'in (gelirin sermayeye dönüşmesi) soyutlaması değil midir? Bu fonun

varlığı, kapitalist üretimin gelişkin, dolayısıyla *capital fixe*(*)'in bol olduğu toplumlarda, durumu böyle olmayan toplumların tersine **çok farklı** sermaye birikimi **oranını bir ölçüde** açıklamaz mı?..

(40) *Kapital*'e kısmen alınan mektup, C. VI. s.115-117.

(*) sabit sermaye.

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a

Manchester, 9 Eylül 1862.

Şu pamuk fırtınası içinde, rant hakkındaki kuramın benim için gerçekten çok soyut; daha fazla huzurum olduğunda, sorunu iyice düşünmem gerek. Senin, makinelerin yıpranması hikayesi konusunda da durum aynı, bununla birlikte, bu konuda yanlış bir yola girdiğine kuvvetle inanıyorum. Çünkü makinelerin yıpranma süresi bütün makinelerde aynı değildir. Yine de, dönüşümde, bu konuda sana daha çok şey söyleyeceğim...

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 28 Aralık 1862.

Mektubunuzu okuyup da, sizin ve dostlarınızın, benim *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ne bu kadar sıcak ilgi gösterdiğinizi görünce çok mutlu oldum. En sonunda, bunun ikinci bölümü de bitti; yani temize çekme ve baskı için son düzeltme dışında. Aşağı yukarı otuz prova tutacak. Fasikül I'in arkası bu, ama yapıt *Kapital* adıyla ayrı olarak yayımlanacak ve "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı" sadece alt başlık olarak yer alacak. Gerçekte, yapıt sadece birinci bölümün üçüncü kısmını oluşturması gereken "Genel Olarak Sermaye"yi kapsıyor. Yani bunun içinde sermayenin rekabeti de, kredi de yok. Bu cilt İngilizlerin "The Principle of political Economy"[41] adını verdikleri şeyi içeriyor. Bu (birinci bölümle birlikte), arkadan gelecek olanın özü ve açımsamasıdır ki, o da bu yazılmış olan temel alınarak, başkaları tarafından kolayca gerçekleştirilebilecektir[42] (Belki birtakım devlet biçimleri ile çeşitli ekonomik yapılar arasındaki ilişkiler bunun dışındadır)...

Yayınevine gelince, bu II. Cildi[43] hiçbir durumda Bay Duncker'e vermeyeceğim. Duncker 1. fasikülün elyazmasını 1858 Aralık ayında almıştı, ama onu ancak 1859 Temmuz ya da Ağustosu'nda çıkardı. Pek güçlü olamasa da, Brockhaus'un bunu basması olasılığı var. Alman yazınındaki ayaktakımının, sövgülerin sorunu çözmediğini görünce, beni onurlandırdıkları La conspiration de silence[44] çalışmalarımın yönü bir yana, yayın planında benim için iyi değildir. Elyazması hazır olur olmaz (1863 Ocak ayında temize çekmeye başlayacağım), onu Almanya'ya ben kendim götüreceğim, çünkü yüz yüze

ilişkilerde kitapçıları alt etmek daha kolaydır. Çok şanslıyım, yapıt Almanca olarak yayımlanır yayımlanmaz, Paris'te, F ransızca çevirisi için söz veriliyor[45]. Gerek arkasını getirmek, yani Kapital dersinin sonu olan rekabet ve krediyi Almanca yazmak, gerek se İngiliz okur için ilk yapıtı[46] tek bir yapıtta toplamak istediğimden onu Fransızca yazmaya benim kesinlikle vaktim yok. Dışarıdan bir sertifika alınmadıkça Almanya'da hemen bir yankı bekleneceğini sanmıyorum. Birinci fasikülde sunuş biçimi, doğrusu pek popüler değildi. Bu bir ölçüde, benden çok, konunun soyut niteliğinden ve bu yapıtın amacından ileri geliyordu. Bu bölüm daha somut şeyleri ele aldığı için daha kolay anlaşılabilir. Bir bilimde devrim yapmak amacıyla yazılan bilimsel denemeler hiçbir zaman gerçekten popüler olamazlar. Ama bir kez bilimsel temel atılınca bunları yaygın okur kitlesi için öğrenilebilir kılmak kolaydır. Zaman biraz daha hareketli olursa, o zaman bu konuların popüler bir açıklamasının dayattığı renkler ve müreккepler de seçilebilir. Buna karşılık, doğrusu, Alman uzmanların, kibarlık gereği bile olsa, yapıtlarımın bütünüyle cahili olmamalarını da beklerim. Bundan başka, hiç de hoş olmayan bir şeyi gözledim: Uzun süre bu bilimle uğraşmış ve özel olarak, birinci fasikül hakkında bana bol bol abartmalı övgü sözleri yazmış olan partililerimiz ve dostlar girebildikleri dergilerde bir yazı yayımlayarak, ya da sadece yapıtın içeriğini duyurarak bir jest yapmadılar. Eğer bu siyasal bir taktikse, itiraf ederim ki, ben bunun sırrını çözemiyorum...

(41) Ekonomi politiğin ilkeleri,

(42) Bu, Marx'ın, II. ve III. kitapları sağlığında yayımlamayıp bu özeni Engels'e bırakmasını açıklayacak nedenlerden biridir.

(43) Marx, *Kapital'in* I. Kitabını *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin II. Cildi kabul ediyor. Bkz. 11 Mart 1858 tarihli mektup.

(44) Sükût suikastı. Burjuva bilim çevrelerinin *Kapital*'i sessizlikle boğuntuya getirmeleri çabasını belirten sözler.

(45) Bayan Marx 17-23 Aralık 1862'de, Paris'te bulundu. Yapıtın Fransızca çevirisini üstlenmeye hazır olduğunu söyleyen Elie Reclus'u gördü. Gerçekte, bu tasarı gerçekleşmeyecek ve Fransızca çeviri ancak 1872'de yayımlanmaya başlayacaktır.

(46) Yani *Katkı* ve *Kapital.*

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 24 Ocak 1863.

Kitabımın bir işletmenin makineleri hakkındaki bölümü için büyük bir tedirginlik içindeyim. Selfactor'ların (otomatik eğirme makineleri)[47] iplik endüstrisini nasıl değiştirdiğini, daha doğrusu, buhar çoktan beri kullanıldığına göre, buharın kullanılmasına karşın, iplik işçisinin nasıl, kendi devindirici gücünü işin içine katması gerektiğini hiçbir zaman açıkça anlamadım.

Bu konuda beni aydınlatırsan sana teşekkür ederim...

(47) Bkz. 20 Kasım 1865 tarihli mektup, 55. dipnot.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 29 Mayıs 1863.

Bu arada boş durmadım, ama çalışamıyordum[48]. Yaptığım iş bir yandan, Rusya, Polonya ve Prusya ilişkilerinin tarihinde eksikliklerimi (diplomatik ve tarihsel) gidermek[49]; öte yandan, üstünde çalıştığım ekonomi politik bölümüyle ilgili her türden tarih yapıtlarını okumak ve notlar almaktı. Bu işleri British Museum'da yaptım. Şimdi yeniden, bir ölçüde, çalışacak durumdayım, yakında yükümden kurtulacağım ve baskı için *Ekonomi Politik*'i temize çekeceğim (ve son kez düzelteceğim)[50] Eğer şimdi inzivaya çekilmem mümkün olsaydı, iş çok daha hızlı giderdi. At all events (herhalde) kitabı Almanya'ya kendim götüreceğim...

(48) Marx'ın, marttan mayısa kadar hep karaciğer ağrıları vardı.
(49) Marx, Polonya hakkında bir kitapçık yazmayı tasarlıyordu.
(50) *Kapital*'in elyazması (I. Kitap).

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 6 Temmuz 1863.

Quesnay'in *Ekonomik Tablosu* yerine ilişiktekini koyuyorum, şu müthiş sıcaklar fırsat verirse, buna bir raz dikkatle bak ve olası itirazlarını bana bildir. Bu tablo tüm yeniden üretim sürecini kapsıyor.

Bildiğin gibi, **A. Smith**'e göre, "**natural**" ya da **"necessary price"** (doğal ya da zorunlu fiyat) ücret, kâr (faiz), rant olarak –yani tamamiyle **revenue** (gelir)— olarak ayrışır. Ricardo'nun, rantı, yalnızca rastlantıyla, sıralamasından çıkarmasına karşın, bu saçmalık ona da geçmiştir. Hemen bütün ekonomistler Smith'in tezini kabul etmişlerdir, bu teze karşı çıkanlar ise yine anlamdan yoksun başka yanlışlara düşmektedirler.

Toplam toplumsal ürünü, (her yıl tüketilebilen) **saf gelirler** olarak ayrıştırmakla yaptığı saçmalığı Smith'in kendisi de sezer, oysa üretimin **her özel dalında** fiyatı **sermaye** (hammaddeler, avadanlık vb.) ve **gelir** (ücret, kâr, rant) olarak ayrıştırmıştır. Ona göre, toplumun, sanki her yıl **sermayesiz** *de novo* (yeniden) işe girişmesi gerekecektir.

Kitabın son kısımlarından birisinde **bütünün özeti** biçiminde yer alan benim tablom konusunda aşağıdaki açıklamaları dikkatine sunmam gerekir:

1-Rakamlar önemsiz, milyonları dile getiriyorlar.

2- **Geçim araçları** sözünden burada, her yıl **tüketim fonuna** giren (ya da **birikim** tablodan çıkarılmış olduğundan, o olmaksızın, her yıl bu fona girebilecek) *her şeyi* anlamak gerekir.

Kategori I'de (geçim araçları), toplam ürün (700) geçim araçlarından oluşuyor. Yani bunlar, doğaları gereği, **sabit sermaye** (hammad-

deler, avandanlık, binalar vb.) kategorisine **girmezler.** Aynı şekilde, II. kategoride, **bütün ürün, sabit sermayeyi** meydana getiren, *id est* (yani) tekrar, hammaddeler ve avadanlık biçiminde yeniden üretim sürecine giren metalardan oluşuyor.

3- Eğri **yükseliş** halindeyken **noktalı; alçalış** halindeyken **düz çizgi** var.

4- **Sabit sermaye** sermayenin hammaddeler ve makinelerden oluşan bölümüdür. **Değişen sermaye** emek-gücü alımında kullanılan sermayedir.

5- Örneğin tarımda vb. ürünün kendisinin bir bölümü (örneğin buğday) tekrar, kendi doğal biçimiyle (örneğin **tohum** biçiminde) yeniden üretime hammadde olarak girer. Ama bu olay sorunda hiçbir şey değiştirmez. Çünkü bu üretim dalları özelliklerinden biri gereğince II. kategoride, bir başkası gereğince I. kategoride yer alırlar.

6- Bu durumda bütün öykünün sırrı aşağıdadır:

I. **kategori, geçim araçları.** Emek nesneleri ve avadanlık (yani **bu nesnelerin** yıllık ürüne **fireler** biçiminde giren parçası; avadanlığın tüketilmeyen parçası vb. tabloda **hiç** yer almazlar) = örneğin, 400 Sterlin. Emek-gücü alımında kullanılan değişen sermaye = 100 Sterlin, 300 Sterlin getirerek çoğalır. Bunun 100 Sterlini ürün içinde ücretin yerine geçer, 200 Sterlini artı-değeri **(ödenmiş artı-emeği)** temsil eder. Ürün = 700 Sterlin, bunun 400 Sterlini, bütünüyle ürüne geçmiş bulunan, yani aktarılmış olması gereken sabit sermaye değerini temsil eder.

Bu değişen sermaye/artı-değer oranında, işçisin iş gününü 1/3'ü boyunca kendisi için, 2/3'ü boyunca his natural superiors (doğal üstleri) için çalıştığı kabul edilmiştir.

Bu durumda 100 Sterlin (değişen sermaye), noktalı çizginin belirttiği gibi, ücret biçiminde para olarak ödenmiştir; işçi bu 100 Sterlinle (alçalan eğri ile gösterilmiştir) bu kategoriden **ürün**, *id est* (yani) 100 Sterlin ederinde geçim araçları satın alır. Demek ki para gerisin geriye I. kategoriden kapitalistler sınıfına akar.

200 Sterlinlik artı-değer, yani genel biçimiyle kâr, **sanayi kârına** (**ticaret** kârı da içinde), sonra sanayi kapitalistinin para olarak ödediği **faize** ve yine para olarak ödediği ranta ayrılır. Kâr, faiz ve rant için

ödenen bu para (alçalan çizginin gösterdiği gibi) gerisin geriye, bu parayla satın alınmış I. kategori ürününe akar. I. kategori içerisinde sanayi kapitalisti tarafından ödenen paranın tümü ona geri döner, 700 Sterlinlik ürünün 300 Sterlini işçiler, *entrepreneurs,*(*) monied men and landlords (para babaları ve toprak sahipleri) tarafından tüketilmiştir. I. kategoride 400 Sterlinlik (geçim araçları biçiminde) bir ürün **fazlası** ile 400 Sterlinlik bir basit sermaye açığı kalır.

II. kategori: Makineler ve hammaddeler.

Bu kategorideki tüm ürün, yalnız sabit sermayenin yerini alan ürün bölümü değil, aynı zamanda ücretle artı-değerin karşılığını temsil eden ürün de **hammedeler** ve **makineler**den oluştuğundan bu kategorinin geliri kendi ürünü biçimiyle tüketilemez: Ancak I. kategorinin ürününde kullanılabilir. Birikimi bir yana bırakırsak –burada durum böyledir– I. kategori II. kategoriden ancak sabit sermayesinin yerini doldurmak için gereksindiği kadarını satın alır, oysa II. kategori I. kategorinin ürününe ancak kendi ürününün ücret ile artı-değeri (gelir) temsil eden parçasını ödeyebilir. O halde II. kategorinin işçileri paralarını, yani 133 1/3 Sterlini I. kategorinin ürününe harcarlar. Aynı olay sub 1 (1. için) olduğu gibi, sanayi kârı, faiz ve rant olarak ayrılan II. kategorinin artı-değeri ile meydana gelir. Yani 400 Sterlin para olarak II. kategoriden I. kategorinin kapitalistine çekilir; bu kapitalist de paraya karşılık ürününden kendisinde kalanı = 400 Sterlin, bırakır.

Bu 400 Sterlinin yardımıyla I. kategori sabit sermayesinin (= 400) yerini doldurmak için kendisine gerekli olanı II. kategoriden satın alır. Demek oluyor ki, ücret ve tüketim malları için (sanayi kapitalistlerinin kendilerinin, monied men and landlords'ın (bankerler ve toprak sahipleri) gereksinimleri harcanan para bu şekilde gerisin geriye II. kategoriye çekilir. Bu durumda II. kategoriye ürününün toplamı üzerinden 533 1/3 Sterlin kalır, bu da üretim boyunca yıpranan kendi sabit sermayesinin yerini doldurmasına yarar.

Bir ölçüde I. kategori çerçevesindeki, bir ölçüde I ve II arasındaki hareket, bu arada, paranın iki kategorinin sanayi kapitalistlerine nasıl döndüğünü gösterir. Bu da onların yeniden ücreti, faizi ve toprak rantını ödemelerine yarar.

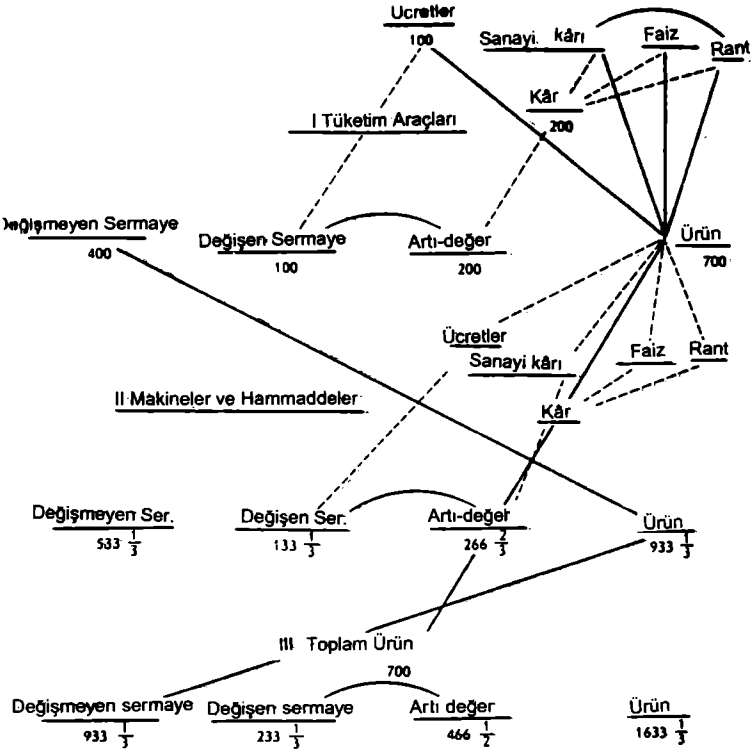
III. kategori yeniden üretimin bütününü temsil eder. II. kategorinin toplam ürünü burada bütün toplumun sabit sermayesi, I. kategorinin toplam ürünü ise değişen sermayenin (ücret fonları) yerini alan ürün bölümü ile artı-değeri paylaşan sınıfların gelirleri olarak ortaya çıkar.(51)

Aşağıda Quesnay'in tablosunu çizdim, bunu gelecek mektubumda(**) in some words (birkaç sözcükte) açıklayacağım.

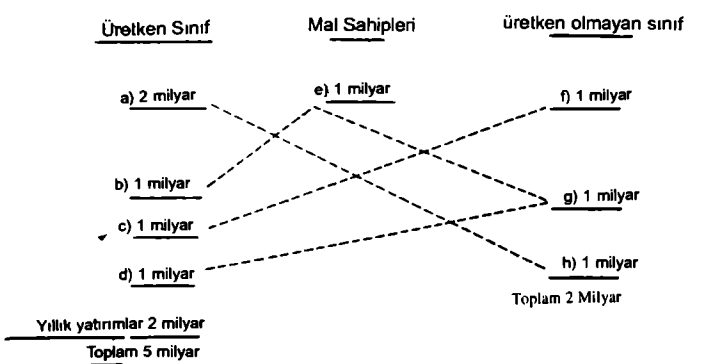
(51) Marx bu mektupta, *Kapital*'in II. Kitabında yeniden ele alınacak gelişmenin bir bölümünün özetini veriyor, Editions Sociales, C. VI s.15-117.

(*) Girişimciler.

(**) Marx'ın burada sözünü ettiği mektup bulunamamıştır.

Dr. Quesnay'ın Ekonomik Tablosu

Marx'ın 6 Temmuz 1863 tarihli mektubuna eklediği Tablo.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 15 Ağustos 1863.

... Bir açıdan çalışmam (baskı için yazım) iyi gidiyor. Kesin kaleme alma sırasında, bana öyle geliyor ki, birkaç P-M ve M-P dışında, yazılar şöyle böyle bir popüler biçim alıyor. Ama bütün gün yazmama karşın, bu iş, uzun zamandır sınanan sabırsızlığımın dilediği kadar çabuk ilerlemiyor. Ne olursa olsun, bu % 100, I numaradan daha kolay anlaşılır olacak. Bununla birlikte, şimdi bu yapıya dikkatle bakıp da, her şeyi ne kadar altüst etmem gerektiğini, bir bölüğü bilinmeyen belgelerden başlayarak tarihsel bölümü de hazırlamak zorunda kaldığımı gördüğümde Isaac[52] bana çok gülünç görünüyor. Daha şimdiden "onun" hazır ekonomi politiği var. Oysa onun şimdiye dek tükürüp attığı her şey, –en yeni keşifleri olarak sunulan– aslında, yirmi yıl önce, bizim partisans–[*] arasında; ondan çok daha iyi dile getirdiğimiz harcıâlem laflardan başka şey olmayan formüllerin en iğrenç ve en küstah uzun dili ile etrafta boşazan çalan altıncı sınıf öğrencisini ortaya koymaktadır. Bundan başka, aynı Isaac; manure-Fabrik'inde (gübre fabrikası) yirmi yıl önce partimizce atılan ve dünya tarihinin toprağını gübrelemekte kullanılacak süprüntüleri de toplamaktadır...

(52) Lassalle'ın takma adı.
(*) yandaşlar.

MARX'tan SOLINGEN'deki K. KLINGS'e

Londra, 4 Ekim 1864.

Tüm geçen yıl boyunca hastaydım (şirpençe ve kan çıbanlarından çektim). Bu dert olmasaydı kitabım *Kapital*, ekonomi politik, şimdiye çoktan çıkardı. Şimdi artık birkaç ay içinde onu bitirmeyi ve burjuvaziye, kuramsal planda, bir daha belini doğrultamayacağı bir darbe indirmeyi umuyorum.

Kendinize iyi bakın ve emin olun ki işçi sınıfı benim kişiliğimde her zaman sadık bir sözcü bulacaktır...

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 31 Temmuz 1865.

Yapıtıma gelince, onun ne durumda olduğunu şimdi sana açıkça söyleyeceğim. Kuramsal bölümü (ilk üç kitap) bitirmek için yazılacak üç kısım var. Sonra, tarihe ve kaynaklara ayrılan IV Kitap[53] gelecek. Bütün sorular ilk üç kitapta yanıtlanmış olduğundan, bu kitap benim için en kolay bölüm olacak; yani bu sonuncu kitap daha çok, tarihsel biçimde, bir yineleme olacak. Ama bütünü gözümün önünde görmeden önce, ne olursa olsun, göndermeye karar veremem. Whatever short-comings they may have (Ne gibi eksiklikleri olursa olsun) sanatsal bir bütün oluşturmaları, yazılarımın üstünlüğüdür ve ben bu sonuca ancak, onların **hepsini** önümde bulmadıkça asla bastırmama huyum sayesinde ulaşabiliyorum. Jakob Grimm'in[54] yöntemiyle bu olanaksızdır; bu yöntem genelde, diyalektik olarak düzenlenen bir bütün oluşturmayan yapıtlar için daha uygundur...

(53) Burada *Kapital*'in bugünkü bölümlemesini buluyoruz. Engels'in ölümünden sonra, Kautsky'nin, *Kapital*'in üç cildinin devamı olarak göstermeden, *Artı-Değer Teorileri*'ni yayımladığını biliyoruz.

(54) Marx burada Cermen dilleri uzmanı Jakob Grimm'in, dille ilgili yapıtlarında kullandığı karşılaştırmalı tarih yönteminden söz ediyor.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 20 Kasım 1865.

... Bana gerekli bütün bilgileri Knowles'ten (ve **mümkün mertebe çabuk**) sağlamayı unutma. İster bir mule'de çalışan erkek iplik işçisinin, ister bir throstle'da[55] çalışan kadın iplik işçisinin olsun Average weekly wages'i (haftalık ortalama ücret); On average of average number (ortalama ip numarasına göre ortalama miktar), (ya da hatta gerekirse, herhangi bir numaraya göre) işçi tarafından **haftada ne miktarda** iplik ve **pamuk** eğirilir (eğirme sırasında kaybedilen fireler, *dahil*). Buna, doğal olarak, herhangi bir pamuk **fiyatını** (ama ücrete karşılık gelen) ve **ipliğin fiyatını** ekle. Bu ayrıntılar elimde olmadıkça 2. kısmı[56] temize çekemem...

(55) Hargreaves'in, *Jenny* adı verilen ilk iplik makinesi 1769-1771'de, Richard Arkwright tarafından geliştirilmiş ve *throstle* denilen bir makine haline getirilmiştir. 1779'da, Samuel Crompton birçok masurası olan *mule*'u keşfetti ve 1825'ten sonra *self-acting-mule* ya da *self-actor* adıyla otomatik oldu.

(56) Marx'ın kalem hatası. *Kapital*'in ilk basımında bu konular 3. kısımda ele alınmıştır. 3. kısım 2. basımda 3. bölüm olacaktır.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 10 Şubat 1866.

Beni en çok dehşete düşüren şey, karaciğer krizimin sona erdiği 1 st January'den (1 Ocak) beri çok iyi giden çalışmamın kesintiye uğramasıydı. Elbette, "**oturup kalmak**" sözkonusu değildi. Bu şimdi bile beni rahatsız ediyor. Ama gün boyunca kısa anlarla da olsa, yatar durumda, boyuna çalıştım. Ne var ki, salt kuramsal olan bölümü götüremezdim. Beynim bu iş için çok zayıftı. Bu nedenle, "işgünü"ne ayrılan bölüme, ilk planımda düşünmediğim halde, tarihsel planda daha fazla ağırlık verdim. Bütün bu "katmalar" senin kitabına[57] 1865'e kadar *(**taslak biçiminde**)* bir ek (bunu zaten not halinde söylüyorum) ve senin geleceğe ilişkin değerlendirmen ile onun gerçekliği arasındaki farklılığın[58] tam olarak kanıtlanmasını oluşturuyor. Benim kitap yayımlanır yayımlanmaz seninkinin ikinci baskısı zorunlu, hem de kolaydır. Sana kuramsal olarak gerekeni veriyorum. Tarihsel bütünlemeye gelince; *Factory Reports* (Fabrika Raporları), *Children's Emplogment Commission Reports* (Çocukların Çalışmasına İlişkin Araştırma Komisyonu Raporları) ve *Board of Health Reports* (Halk Sağlığı Komisyonu Raporları) dışında, sadece boş ve bilimsel yönden işe yaramaz olan **bütün belgeleri** kitabına ek olarak koymalısın. Senin çalışma gücün kan çıbanları yüzünden azalmadığı için, bu belgelerin incelemesini üç ayda rahat rahat bitirirsin...

(57) F. Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, Leipzig, 1845.

(58) Engels, 1845'te, yakın bir devrim öngörüyordu, bu gerçekleşmedi. Bkz. *La Situation...* (İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu), Editions Sociales, 1961, s.358 ve 391.

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 13 Ekim 1866.

İçinde çırpınıp durduğum koşullar (sürüp giden bedensel ve siyasal kaynaklı ara vermeler) öyle gerektiriyor ki, başlangıçta tasarlamış olduğum gibi iki cilt bir arada değil, **I. Cilt** öne çıkacak. Ayrıca, artık öyle görünüyor ki, yapıt üç cilde yayılacak.

Bütün yapıt gerçekten şu bölümlerden oluşuyor:

1. Kitap- Sermayenin Üretim Süreci.

2. Kitap- Sermayenin Dolaşım Süreci.

3. Kitap- Genel Sürecin Biçimleri.

4. Kitap- Kuramın Tarihine Katkı.[59]

İlk cilt, ilk iki kitabı içeriyor.

Üçüncü kitap, sanıyorum, II. Cildi, dördüncüsü de III. Cildi dolduracak.

İlk kitapta, Duncker'in yayımladığı ilk kitabıma[60] *ab ovo* (başından beri) yeniden başlamayı, yani meta ve para hakkında **tek bir** kısımda özetlemeyi gerekli gördüm. Yalnız daha tam olması için değil, aynı zamanda, aklı başında kişiler bile sorunu bütünüyle doğru olarak anlamadıkları için bunun gerekli olduğunu düşündüm; bu durumda, birinci sunumda, özellikle **metanın çözümlenmesi**'nde yetersiz bir şeyler olmalıydı. Bakın, Lassalle, benim geliştirdiğim sorunun, güya "özünü" verdiği *Sermaye ve Emek*'te[61] ne büyük hatalar yapıyor (Aslında, benim yaptıklarımı kendine maletme konusundaki pek pervasız tarzı yüzünden sık sık başına gelen bir şey bu). Ben bazen doğrulamaksızın, kafadan aktarma yaptığım için, tarihsel belgeler planında bile nasıl "yanlışlar" kopya ettiğini görmek gülünç. Şu anda,

önsözde, Lassalle'ın bu aşırma huyu konusunda birkaç söz etsem mi diye kendi kendime sorup duruyorum. Lassalle'ın ateşli yandaşlarının bana karşı küstah tavrı, herhalde bunu haklı kılacaktır...

(59) Biraz değişmiş olan, ciltlere ayırma dışında, burada *Kapital*'in kesin planını buluyoruz.

(60) Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Berlin, 1859 (Editions Sociales, 1957).

(61) F. Lassalle, *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Kapital und Arbeit* (Bay Bastiat-Schulze von Delitzsch, Ekonominin Julien'i, ya da Sermaye ve Emek), Berlin, 1864.

MARX'tan CENEVRE'deki J. BECKER'e

Londra, 17 Nisan 1867.

I. Cildin elyazmasını O. Meissner'e yerinde teslim etmek üzere geçen çarşamba per steamer (buharlı gemiyle) Londra'dan ayrıldım ve cuma öğleden sonra, fırtına ve boran ortasında, Hamburg'a vardım. Bu hafta başından itibaren baskı işi başladı, öyle ki I. Cilt mayıs sonunda çıkacak. Bütün yapıt 3 cilt olarak yayımlanacak. Adı: *Katipal. Ekonomi Politiğin Eleştirisi.*

I. Cilt şu birinci kitabı içeriyor: **"Sermayenin Üretim Süreci"** Kuşkusuz, şimdiye dek burjuvaların (toprak sahipleri de içinde) başına hiç atılmamış en korkunç missile.(*) Bu durumda, basında, yeni elinizdeki gazetelerde(**) kitabın yakındaki yayımına dikkat çekmeniz önemli...

(*) mermi.

(**)Becker, Enternasyonal'in gazetesi *Vorbote*'un yazarıydı.

MARX'tan NEW YORK'taki S. MEYER'e

Hannover, 30 Nisan 1867.

Sevgili Dost,

Benim için çok kötü şeyler düşünmüş olmalısın; hele hele, yazdığın mektupların, bunları aldığım sırada içinde bulunduğum çok can sıkıcı dönem boyunca benim için **büyük bir neşe** kaynağı olmakla kalmayıp **gerçek bir teselli** de olduklarını söylersem bu düşüncen büsbütün haklı çıkar. Yine de, yüksek ilkeleri olan yetkin bir kimsenin Partimize kazandırıldığını bilmek bu kötü durumu benim için telafi etmiş oluyor. Ayrıca mektuplarınız kişisel olarak benim için en nazik dostluklarla dolu olup bu durum bana, bütün dünya ile (ama resmi dünya ile) en çetin çatışma içerisinde bulunan beni anlayacağınız ve benim bunun değerini tamamen takdir ettiğime inandıracağı düşüncesini veriyor.

Peki öyleyse niçin zamanında yanıt vermedim? Çünkü sürekli olarak mezarımın hemen kenarında dolanıp duruyorum. Böyle olunca çalışabileceğim **her anımı**, bütün sağlığımı, mutluluğumu ve ailemi feda etmiş olduğum kitabımı tamamlamak için kullanmak zorunluluğunu hissediyorum. Bu açıklamanın daha fazla söze gereksinme bırakmadığına inanıyorum. "Pratik", denilen insanlar ve bunların bilgeliği beni güldürüyor. Eğer bir kimse öküz olmayı seçmişse, sırtını pekâlâ insanlığın çektiği acılara çevirebilir ve kendi çıkarı peşinde koşabilir. Oysa ben, eğer kitabımı tam olarak bitirmeden ya da hiç değilse elyazması haline getirmeden bu dünyadan göçüp gidersem kendime **hiç de pratik** olmayan bir kişi gözüyle bakmam gerekecek.

Yapıtın **I. Cildi**, Hamburg'da Otto Meissner tarafından birkaç haftaya kadar yayınlanmış olacak. Başlık: **Kapital. Ekonomi Politiğin Eleştirisi.** Elyazmalarını oraya getirebilmek için Almanya'ya geldim ve birkaç gün için Londra'ya dönüş yolunda Hannover'de bir dostta kalacağım.[62]

I. Cilt, "**Kapitalist Üretim Süreci**"ni içeriyor. Genel bilimsel serimin yanı sıra, **son yirmi yıl boyunca** İngiliz tarım ve sanayi proletaryasının –İrlandalılar da dahil– içerisinde bulundukları koşulları, şimdiye değin kullanılmayan **resmi** kaynaklara dayanarak en küçük ayrıntıları ile anlatıyorum. Bütün bunların benim için yalnız *argumentum ad hominem*[63] olarak işe yaradıklarını hiç kuşkusuz anlamışsındır.

Yapıtın tamamının bir yıl içerisinde yayımlanabileceğini umuyorum. **II. Cilt**, teorilerin devamını ve sonuçlarını; **III. Cilt ise, on yedinci yüzyılın ortasından beri** ekonomi politiğin tarihini kapsıyor.[64]

İçten sevgilerle,
Karl Marx

(62) Ludwig Kugelmann.

(63) İnsana çağrı.

(64) Marx'ın ilk düşüncesine göre II. Cilt, şimdiki II. ve III. Ciltlerdeki bütün konuları kapsayacaktı, III. Cilt diye söz edilen ekonomi politiğin tarihi ise, Marx'ın ölümünden sonra *Kapital*'in IV. Cildi olarak *Artı-Değer Teorileri* başlığı altında üç kitap olarak yayımlandı.

MARX'tan L. BÜCHNER'e

Londra, 1 Mayıs 1867.

Beni hiç tanımadığınız halde, kişisel, ama aynı zamanda bilimsel türden bir iş için doğrudan size başvurmakla senli benli davranıyorsam, tek özürüm, partili ve bilim adamı olarak, size duyduğum güvendir.

Yapıtımın ilk cildini; *Kapital. Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ni, yayımcım Hamburglu Bay Otto Meissner'e teslim etmek üzere Almanya'ya geldim. Baskı işinin Bay Meissner'in düşündüğü kadar hızlı olup olmadığını görmek için, *videlicet* (yani) böyle bir iş biçimi için düzeltmenlerin yeterince deneyimli olup olmadıklarını görmek için birkaç gün daha burada kalmam gerek.

Beni size başvurmaya iten neden şu: Yapıtı, Almanya'da yayımlanmasından sonra, Paris'te, Fransızca olarak da yayımlatmak isterim. Bense, ilk kez Louis-Philippe zamanında, ikinci kez Louis Bonaparte (başkan) zamanında Fransa'dan çıkarıldığım, en son olarak da, Londra'daki sürgünüm boyunca, Bay Louis'ye çatmaktan geri durmadığım için, kişi olarak, en azından tehlikeyi göze almadan, oraya gidemem. Sizin *Güç ve Madde*[65] hakkındaki yapıtınızın Fransızca yayımlandığını biliyorum: Belki de beni, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, uygun kişiyle ilişkiye sokabilirsiniz. Bu yaz II. Cildi, ertesi kış da son cildi[66] basıma hazırlamak zorunda olduğumdan yapıtın Fransızca uyarlamasını benim yüklenmem için gerekli zamanım yok.[67]

Proudhon, küçük burjuvaziyi yücelterek, Fransızları yanlış düşüncelerle sarıp sarmaladığı için onları bu saçmalıklardan kurtarmanın

çok çok önemli olduğunu düşünüyorum. Gerek Cenevre Kongresi'nde, gerek Uluslararası Emekçiler Derneği Genel Konseyi'nin üyesi olarak Paris şubesi ile ilişkilerimde, boyuna Proudhonculuğun en tiksindirici sonuçlarıyla karşılaşıyoruz.

Burada daha ne kadar kalacağımı bilmediğimden mektubumu çabuk cevaplandırırsanız beni minnettar bırakırsınız. Ben de, Londra'da size bir hizmette bulunabilirsem, benim için en büyük zevk olur.

(65) Ludwig Büchner, *Kraft und Stoff*, Leipzig, 1862.

(66) Yapıtının yayım süreleri konusunda Marx'ın her zamanki hayalleri.

(67) Marx'ın, gerçekte, çeviriyi değilse bile, en azından düzeltmeyi yüklenmek zorunda kalacağı bilinmektedir. *Kapital*'in Fransızca çevirisi hakkında, bkz. 6 Temmuz 1863, 28 Mayıs 1872 ve 21 Haziran 1872 tarihli mektuplar.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 22 Haziran 1867.

Gönderdiğim dört formadan umarım memnun kalmışsındır.[68] Şu anda senin bunlardan memnun kalman benim için, dünyanın geri kalanının bunun için söyleyebileceklerinden daha önemlidir. Her ne olursa olsun burjuvazi, benim kanatmış olduğum çıbanı bütün yaşamları boyunca unutmayacaktır. İşte sana bunların ne domuz olduklarını gösteren bir kanıt daha.

Çocukların Çalıştırılması Komisyonu'nun beş yıldır çalışmakta olduğunu bilirsin.[69] Bu komisyonun 1863'te yayımlanan ilk raporundan sonra, kötü koşullar altında çalışan sanayi kollarına karşı derhal "önlemler" alınmıştı. Bu oturumun başında, Tory Bakanlığı, bizim salkım söğüt Walpole aracılığı ile, çok kırpılmış olmakla beraber komisyonun bütün önerilerini kabul eden bir yasa sundu. Kendilerine karşı önlem alınan delikanlılar, bu arada büyük metal imalatçıları ve özellikle "ev işi" vampirleri sözde utançtan dillerini yutmuş gibiydiler. Şimdi ise parlamentoya yeni bir önerge vererek *araştırmanın yeniden yapılmasını* istiyorlar! Daha öncekinin önyargılı olduğunu söylüyorlar!

Kamuoyunun Reform Yasası[70] ile uğraştığını, böyle olunca her şeyin tereyağından kıl çeker gibi kimseye duyurmadan çözümlenebileceğini, aynı zamanda da sendikaların başının zaten dertte olduğunu [71] hesap ediyorlar. *"Raporlardaki"* en berbat şey, *bu adamların kendi beyanları.* Yeni bir araştırmanın tek bir amacı sağlayacağını çok iyi biliyorlar; "zaten biz burjuvaların istediği de o" diyorlar: Beş yıllık bir sömürme süresi daha. Allah'tanki benim Enternasyonal'deki

durumum bu pis heriflerin kurnazca planlarını bozabilecek durumda. Bu iş çok önemli. Bu, yetişkin erkek işçiler dışında bir buçuk milyon insanın yüz yüze bulunduğu *işkencenin ortadan kalkması* sorunu![72]

Değerin biçimi konusunun geliştirilmesine gelince, bu bakımdan da diyalektik olarak hareket etmiş olmak için senin önerini hem izledim hem *izlemedim.* Yani: 1) *aynı şeyi* elden geldiğince yalın ve öğretici biçimde açıkladığım bir *ek* yazdım, ve 2) senin tavsiyeni izleyerek, konunun gelişmesini *ayrı ayrı başlıkları olan* paragraflara böldüm. Böylece önsözde *"diyalektik olmayan"* okura, x-y sayfalarını atlayarak bunun yerine eki okumasını söyledim.[73] Bunu yaparken yalnız ikiyüzlü mankafaları değil, bilgiye susamış gençleri vb.'de düşündüm. Üstelik bu konu bütün kitap için de çok önemli. Bu asilzadeler, iktisatçılar, aslında son derece yalın bir biçimi görmezlikten geldiler: 20 *yarda keten bezi* = 1 *ceket* ifadesi sadece 20 *yarda keten bezi* = 2 *Sterlin*'in gelişmemiş temelidir ve bu yüzden de, metaın değerinin henüz diğer bütün metalar ile ilişkisi bakımından ifade edilmediği ama sadece kendi doğal biçimi içerisindeki metadan *ayırt edilmiş* bir şey olarak *metaın en yalın biçiminin* aslında *para biçiminin bütün sırlarını* içerdiği ve dolayısıyla *emeğin ürününün bütün burjuva biçimlerinin* çekirdeği oluşturduğu gerçeğidir. Konuyu ilk ele alışımda ben,[74] bu güçlükten, *değerin ifadesinin* fiili analizini sadece gelişmiş biçimiyle, para olarak ifade edildiği şekliyle görüldüğü zaman vermekle kaçındım.

Hofmann konusunda tamamen haklısın.[75] III. Bölümün sonuç kısmında[76] sırf *nicel* değişmelerin sonucu olarak, el zanaatkârının kapitaliste dönüşmesini anlatırken, Hegel'in buluşunun *–nicel değişmelerin, nitel değişmelere dönüşmesi yasasının–* tarihte olduğu kadar doğa bilimlerinde de geçerli olduğuna işaret ettiğimi de göreceksin. Metne eklediğim *notta,* (tam o günlerde Hofmann'ın seminerlerine devam ediyordum) *moleküler teori*'den söz ediyordum ama, bu alanda *hiçbir şey* keşfetmemiş olan, sadece bu konuya son bir *cila* vurmuş olan Hofmann'a değinmiyor, onun yerine, Laurent, Gerhardt ve Wurtz'u[77] –ki, bunlar içerisinde sonuncusu *gerçek bir insandır–* zikrediyordum. Mektubun, belleğimi şöyle böyle tazelediği için elyazmalarıma bir baktım...

(68) Marx *Kapital*'in I. Cildinin provalarına işaret ediyor.

(69) Çocukların Çalıştırılması Komisyonu için bkz: Marx-Engels, *Ekonomi Politik Sözlüğü*, Alaattin Bilgi. Yurt Kitap-Yayın, İstanbul 1992. s.42-45

(70) Birinci Enternasyonal Genel Konseyi'nin etkin bir rol üstlendiği kitle işçi hareketlerinin baskısı sonucu 1867'de İngiltere'de İkinci Reform Yasası çıktı. Yasa, yıllık kira ödemesi 12 Sterlinden az olan kiracıların da oy kullanmalarına olanak tanıyordu. Kırsal kesimde en az bir yıl aynı yerde oturanlar ve yıllık kirası en az 10 Sterlin olanlar da yasa kapsamına alınmıştı. Böylece hünerli işçilerin bir kesimi seçimlerde oy kullanma hakkını kazandılar ve seçmen sayısı iki katına çıktı.

(71) Sendikaların faaliyetlerini incelemek üzere 1867 Şubatı'nda bir Krallık Komisyonu kuruldu. Bu araştırmanın asıl amacı, sendikaları yasadışına düşürmek ya da hiç değilse faaliyetlerini sınırlandırmaktı. Sendikaların buna yanıtı, bütün ülkede mitingler düzenlemek ve ulusal bir konferansı toplantıya çağırmak oldu. Sonuçta Krallık Komisyonu, sendikaları hiçbir şekilde suçlayamadan dağıldı.

(72) Emekçilerin çalışma koşullarını incelemek üzere kurulan yeni Araştırma Komisyonu sonucu 15 Ağustos 1867 tarihli yasa ile, 18 yaşın altındaki kadın ve çocuk işçilerin işgünü on buçuk saate indirildi ve bu sınırlama, yalnız büyük fabrikalar için değil; bazı sanayi kollarındaki küçük işletmeler ile ev sanayii için de geçerli oldu.

(73) Marx, *Kapital*'in I. Cildinin I. Bölümü için bir ek yazdı ve bu ek, kitabın ilk baskısının sonuna konuldu. Daha sonraki baskılarda bunun biraz değiştirilmiş biçimi ana metne katıldı ve 1. Almanca Baskıya yazılan Önsözdeki bu Ek'de söz edilen kısım çıkartıldı.

(74) Marx burada, ilk kez 1859'da Berlin'de yayımlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya işaret ediyor.

(75) A. Wilhelm Hofmann, *Einleitung in die moderne Chemie*.

(76) Marx, *Kapital*'in I. Cildinin üçüncü bölümüne ilk baskıdaki biçimiyle işaret ediyor. Daha sonraki baskılarda eldeki malzemeyi alt bölümlere ayırdı ve İngilizce baskıdaki VII-XI. Bölümler ortaya çıktı.

(77) *Kapital*'in I. Cildinin ilk baskısında Marx, bir dipnotta Wurtz'un moleküler teoriyi ilk geliştiren kişi olduğuna işaret eder. Bu konuyu daha derinlemesine inceleyen Marx, ikinci baskıda (1872) Wurtz üzerine olan dipnotu çıkartır ve Marx'ın ölümünden sonra 1883'te yapılan üçüncü baskıda Engels, Laurent ile Gerhardt'ın oynadıkları rolü daha sağlıklı bir biçimde değerlendirir.

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a

Manchester, 26 Haziran 1867.

Artı-değerin kökeni konusunda şu ek düşünceler: Fabrikatörler ve bir de vülger iktisatçılar hemen şöyle yanıt verecekler: Şayet kapitalistler işçiye, 12 saatlik çalışması için yalnız 6 saatin fiyatını ödüyorlar ise zaten bu artı-değerin kaynağı olamaz, çünkü bu durumda fabrika işçisinin emeğinin her saati, sadece yarım saatlik emek olarak hesaplanır –ki bunun eşdeğeri ödenmiştir– ve yalnız bu değer, emek ürününün değerine girer. Daha sonra, her zamanki formüle uygun olarak yapılan bir hesap örnek olarak verilir: Şu kadar miktar hammaddeye, şu kadarı aşınma ve yıpranma için, şu kadarı ücretler için (ücretler saatlik fiili ürün karşılığı olarak yapılan *gerçek ödemedir*) vb. Bu haliyle bile bu sav müthiş yalınkattır ve değişim değerini fiyat ile, emeğin değerini ücret ile tamamen eşdeğer saymakta baştan aşağı saçma şu varsayıma dayanmaktadır: Eğer bir saatlik emek karşılığı yalnız yarım saatin fiyatı ödeniyorsa bu zaten değere sadece yarım saat olarak girmektedir; ve ben bu savı göz önünde bulundurmamış olmana şaşırdım, çünkü bu sav ile derhal yüz yüze gelmen *kesindir*, ve bunu önceden yanıtlamak daha yerinde olur. Belki de sen bu noktaya, izleyen formalarda döneceksin.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 27 Haziran 1867.

Bana son gelen baskı provası yirminci tabaka idi.[78] Tamamı herhalde 40-42 tabaka tutacak. Sana gönderdiklerimden sonra şimdiye değin *ikinci prova* çıkmadı. Giderken sendekileri bana geri gönder.

İkiyüzlü ve vülger iktisatçıların (ki bunlar doğal olarak, karşılığı *ödenen emeği ücretler* olarak, *ödenmemiş* emeği *kâr* olarak vb. saydıklarını unutuyorlar) kaçınılmaz ikirciklikleri konusunda söylediklerine gelince; bütün mesele, bilimsel anlatımıyla şu soruya gelip dayanıyor:

Nasıl oluyor da bir metaın *değeri*,

1) *bütün emek, ücretler* biçiminde *ödeniyor göründüğüne göre*, ve,

2) artı emek ya da artı-değer *maliyet fiyatının ötesinde ve üstünde* (= sermayenin değişmeyen kısmının fiyatı + ücretler) faiz, kâr vb. adı verilen ve *fiyatta bir artış* biçimini aldığına göre, bu metaın *üretim fiyatına dönüşebiliyor*?

Bu sorunun yanıtı, şu önvarsayımları gerektirir:

I. Örneğin, *bir günlük emek-gücünün değerinin ücretlere ya da bir günlük emeğin fiyatına dönüşmesi* gösterilmiştir. Bu iş, bu cildin V. Bölümünde yapıldı.[79]

II. *Artı-değerin kâra, kârın ortalama kâra* vb. *dönüşmesi* de gösterilmiştir. Bu, *sermayenin dairesel hareketinin* seriminden önce kabul edilmiştir zira sermayenin devri vb. burada rol oynar. İşte bu nedenle bu konunun serimi III. Kitaptan (*Cilt II*, ikinci ve III. Kitabı kapsar), önce yapılamaz. Orada (III. Kitapta), ikiyüzlü ve vülger iktisatçıların *şeylere bakış biçimlerinin*, baktıkları şeylerin *iç bağıntılarından* kay-

naklanmayıp kendi beyinlerinde yansıyan ilişkilerin doğrudan bir *dışavurum biçimi* olduğu açıkça görülecektir. Eğer bu böyle olsaydı nesnel bir *bilime* ne gerek kalırdı ki?

Eğer ben bu türden kuşkuları *peşinen önleme yoluna* gidersem, diyalektik serim yöntemimi bütünüyle berbat etmiş olurum. Tam tersine, bu yöntem o tür adamlara, kara cahilliklerini hiç ummadıkları bir anda ortaya dökmeleri için *tuzaklar kurma* avantajını da bana sağlamış olur.

Ayrıca, hemen üçüncü paragraftan sonra, elindeki sonuncu: *"Artı-Değer Oranı"*nı, *İşgünü* (çalışma süresinin uzunluğu üzerinde verilen mücadele) izliyor. Bu konunun işlenmesi, Bay Burjuvazi'nin, elde ettiği kârın kaynağı ve özünü, *uygulamalı olarak* nasıl çok iyi bildiğini açıkça göstermektedir. Bu bir de, burjuvazinin, bütün kârını ve faizi, *karşılığı ödenmemiş* son saatten elde ettiği konusundaki savların yer aldığı Senior olayında da besbelli ortadadır.[80]

(78) *Kapital*'in I. Cildinden söz ediliyor.

(79) Marx burada, *Kapital*'in ilk baskısında I. Cildin V. Bölümündeki son kesime işaret ediyor. İngilizce baskıda bu XIX. Bölümdür.

(80) Bkz. *Kapital* I. Cilt, Üçüncü Kesim: "Senior'ün 'Son Saati'

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 16 Ağustos 1867. Gece saat iki.

Sevgili Fred,

Kitabın son provasını (49'ncu) düzeltmeyi az önce bitirdim. Eki **–değerin biçimi– küçük punto** ile, 1 1/4 tabaka tutuyor, **Önsöz** yine düzeltildi, dün geri gönderildi. Böylece **bu cilt bitmiş** oluyor. Bu bir tek *senin* sayende mümkün oldu. Benim için katlandığın özveri olmasaydı, üç cilde ait o muazzam işin hiçbir zaman üstesinden gelemezdim. Seni teşekkürlerimle kucaklıyorum.

Düzeltilmiş iki tabaka prova ilişiktedir.

İki Sterlini aldım, en içten teşekkürlerimle.

Selamlar benim sevgili ve değerli dostum.

Senin,
K. Marx

Kitap bütünüyle çıkana kadar, düzeltilmiş provaları geri istemiyorum.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 24 Ağustos 1867.

Kitabımdaki en iyi noktalar şunlar: 1) Emeğin, kullanım değeri ya da değişim değerinde ifade edilmesine bağlı olarak *iki yönlü bir niteliğe* sahip olması. (Olguların kavranması tamamiyle buna bağlıdır.) Ve bu hemen *birinci* bölümde vurgulanmıştır: 2) *artı-değerin*, kâr, faiz, toprak rantı vb. gibi *özel biçimlerinden bağımsız olarak* ele alınması. Bu II. Ciltte özel olarak ortaya çıkacak. Bu özel biçimlerin klasik ekonomi politik tarafından ele alınırken daima genel biçim ile karıştırılması tam bir yamalı bohçadır.

Önerilerini, eleştirilerini, sorularını falan lütfen düzeltilmiş provaya *yazarak geçir*. Bu benim için çok önemli, zira önünde sonunda ikinci bir baskı yapılacağı düşüncesindeyim. VI. Bölüme gelince, *şeylerin kendilerini* yani bunların *iç bağıntılarını* ortaya çıkartmak için epey ter döktüm. Bu iş bittikten sonra, bu kısma *son biçimini* verme telaşı içindeyken birbiri ardına Mavi Kitaplar(*) yağmaya başladı ve teorik olarak ulaştığım sonuçların olgularla tamamen doğrulandığını görünce büyük sevinç duydum. Ensonu bu yazılar türlü badireler ve her gün kapıya dayanan alacaklıların gürültü patırtısı ortasında kaleme alındı!

II. Kitabın son kısmı *(Dolaşım Süreci)*, yani şimdi yazdığım kısım yıllardır yaptığım gibi senin yardımına başvuracağım bazı noktaları içeriyor.

Sabit sermaye, diyelim ancak on yıl sonra kendi doğal biçimi içerisinde yenilenmek zorundadır. Bu arada onun değeri, ürettiği metalar satıldıkça kısmen ve yavaş yavaş geri döner. Bu tedrici dönüş, sabit

sermayenin maddi biçimi içerisinde (diyelim makine olarak) varlığı sona erene kadar yerine konma gereksinmesini göstermez. Ama *bu arada* kapitalist, bu birbirini izleyen geri dönüşleri ele geçirmiş olur.

Uzun yıllar önce, böylece bir *birikim fonunun* oluştuğunu sana yazmıştım; zira kapitalist, bu biriken parayla sabit sermayeyi yerine koymadan önce geçen *zaman içerisinde* bu dönüşleri doğal olarak *kullanır*. Mektuplarından birinde bu görüşüme yüzeysel biçimde karşı çıkmıştın. *Daha sonra* McCulloch'un bu amortisman fonunu, birikim fonu olarak gösterdiğini gördüm. McCulloch'dan gelen hiçbir düşüncenin doğru olmayacağına kani olduğum için bu konuyu bir yana bıraktım. McCulloch'un bu konudaki *mazeretçi* tutumunu Malthusçular zaten çürütmüş bulunuyorlar ama onlar da yine *bu gerçeği kabul etmiş* görünüyorlar.

Sen bir imalatçı olarak, sabit sermayeye ait olan bu dönüşleri, bu sermaye *doğal biçimi içerisinde* yenilenmeden *önce* ne yaptığını bilecek durumdasın. Ve bu noktada bana (teoriye girmeksizin, *tamamen pratik* olarak) bir yanıt vermen gerekir.

Selamlar.

Senin,
K. M.

(*) İngiliz hükümetinin tarım sorunu üzerine yayımladığı kitaplar dizisi.

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a

Manchester, 26 Ağustos 1867.

(Gereci) Yenileme fonu sorusu üstüne sana yarın ayrıntılı olarak yazacağım, birtakım hesaplar da ekleyeceğim. Bizim hareket tarzımızın kural mı, yoksa sadece bir istisna mı olduğunu anlamak için birkaç fabrika sahibini daha sorgulamam gerek. Çünkü makinelerin tümü için 1000 Sterlinlik bir başlangıç harcamasında, ilk yıl 100 Sterlin eskime payı ayrıldıktan sonra, ikinci yıl, % 10 eskime payını 1000 üzerinden mi, yoksa 900 üzerinden mi ayırmanın usulden olduğunu anlamak sözkonusudur. Bizim kabul ettiğimiz hesap biçimi sonuncusudur; anladığın gibi, olay böylece, en azından teoride sonsuza dek sürer gider. Bu işlem biçimi büyük bir muhasebe sorunu doğurur. Aksi takdirde, kuşku yok ki, fabrika sahibi **ortalama** dört buçuk yıl sonunda, gereç yıpranmadan önce, onu yenileme fonundan zaten **yararlanmış**, ya da hiç değilse fonu elinde tutmuş olur. Bu tutar, manevi yıpranmaya karşı adeta bir güvence olarak muhasebeleştirilir ya da fabrika sahibi şöyle der: Bütün makinelerin 10 yılda tamamiyle yıprandıkları varsayımı ancak yaklaşık olarak, yani yenileme fonu tutarının daha başından itibaren, 10 yıllık taksitler halinde bana ödeneceğini varsayarsak doğrudur. Neyse, yakında rakamlara dökülmüş açıklamaları alacaksın. Olayın ekonomik önemine gelince, bu bana hâlâ apaçık görünmüyor. Fabrika sahibinin, artı-değerin öteki ortaklarını ya da son tüketicileri, gerçeklik hakkında yanlış bir fikir vererek, sürgit nasıl dolandırabilecek durumda olabileceğini anlamıyorum.

Not: Kural olarak makinelerde eskime payı yılda % 7.5'tur, bu da yaklaşık olarak 13 yıllık bir yıpranma dönemini varsayar...

Birikim hakkındaki kısım bütünüyle çok güzel.

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 11 Ekim 1867.

II. Cildimin tamamlanması çok büyük ölçüde birincisinin başarısına bağlı. Bu başarı İngiltere'de bir yayımcı bulabilmem için gerekli, ve **yayımcı olmayınca** maddi durumum o kadar güç ve o kadar sıkıntılı ki, bir an önce bitirmek için burada ne uygun zaman, ne huzur bulabilirim. Bunlar, elbette, Bay Meissner'in bilmesini istemediğim şeyler. Bu durumda, II. Cildin yayımının sürüncemede kalması, ya da hızlı gitmesi artık Almanya'daki yoldaşlarımın becerisine ve çalışmasına bağlıdır. İster dostlardan, ister karşıtlardan gelsin, sağlam bir eleştiri için bir süre beklemek gerek: Bu boyutta, bir ölçüde de bu güçlükte bir yapıtı okumak ve özümsemek zaman ister. Ama yakın bir başarı, sağlam bir eleştiriye değil, kafa yormadan söylemek gerekirse, düşmanları da konuşmaya zorlayan reklama, para dökmeye bağlıdır. Şu anda, önemli olan pek de *ne* söylendiği değil, **bir şey** söylenmesidir. **Hele de zaman yitirmemek**...

ENGELS'ten NEW YORK'taki S. MEYER'e

Manchester, 18 Ekim 1867.

Umarım siz Marx'ın kitabına Alman dilindeki Amerikan basımının dikkatini çekecek durumdasınızdır. Şimdilerde sizin orada gelişen 8 saatlik işgünü kıpırdanmasından ötürü, bu kitap, **işgünü** hakkındaki kısmıyla tam zamanında yetişiyor; öte yandan da bu kitap birçok noktada kafalardaki soruları aydınlığa kavuşturacaktır. Bu doğrultuda atacağınız her adımla Amerika'da partinin geleceği uğrunda büyük bir saygınlık kazanacaksınız...

ENGELS'ten HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Manchester, 8-20 Kasım 1867.

... Alman basını *Kapital* konusunda sessiz kalmaya devam ediyor, ama yine de bir şeyler yapmanın çok büyük önemi var. Size gönderdiğim yazılardan birini[81] *Zukunft*'ta buldum; bu gazeteye verilebileceğinden haberim olmadığı için üzgünüm: Böyle bir yayın organında daha cesur davranabilirdik. Her şeye karşın, önemli olan bu değil. Önemli olan kitabın anlatılması ve yine anlatılması. M(arx) bu sorunda, hem hareket özgürlüğüne sahip olmadığından, hem de bir kız kadar utangaç olduğundan bunu yapmak başkalarına, bize düşüyor. Öyleyse, şimdiye kadar bu konuda ne gibi sonuçlar aldığınızı ve daha hangi gazetelerden yararlanabilmeyi düşündüğünüzü lütfen bana bildirin. Bu durumda, eski dostumuz İsa gibi konuşmak gerekirse; güvercin gibi masum, yılan gibi ihtiyatlı olmalıyız. Şu yiğit vülger ekonomistler bu kitap karşısında dikkatli davranacak ve hele zorda kalmadıkça ondan söz açmayacak kadar akıllılar. Biz onları buna **zorlamalıyız**. İyi ya da kötü olması; yazı, mektup biçiminde ya da yazarlara ayrılmayan bölümde, okur mektupları biçiminde olması önemli değil, sadece dikkat çeken önemli bir yayın organı olarak, 15-20 gazetede aynı anda kitaptan söz edilirse o zaman bütün çete kendiliğinden hırlamaya başlayacak ve Faucher, Michaelis, Roscher ve Max Wirth'ler de **zorlanmış** olacaklar. Avrupa gazetelerinde ve hatta gerici gazetelerde ve **mümkün olduğu kadar aynı zamanda**, bu yazıları yayımlatmak bizim kutsal sorumluluğumuzdur. Gerici gazetelerde bu vülger ekonomist bayların, ulusal ekonominin tartışıldığı parlamentolarda ve toplantılarda ötüp durduklarına, ama kendi bilimlerinden so-

nuçların çıkartıldığı burada kibarca ağızlarını kapadıklarına dikkat çekilebilir. İşte buna benzer şeyler. Benim yardımımı uygun görürseniz, hangi gazete için yardım istediğinizi bana bildirin; her zaman olduğu gibi partinin hizmetindeyim. L(iebknecht)'e mektubumda da aynı şey var, mektubu **emin** bir yoldan ulaştırırsanız beni pek minnettar bırakırsınız...

20 Kasım. Size yukarıdaki satırları yazdıktan sonra Marx bana kendisine göndermiş olduğunuz mektubu iletti ve bu mektuptan anlıyorum ki, ne yazık, bölgenizden başka basın özetleri beklemek güç. Belki üçüncü kişiler aracılığıyla, birtakım gazetelerde, ister burjuva görüş açısından, ister gericilik açısından kitaba karşı **saldırılar** sokuşturmak da mümkün olamaz mı? Bu bana bir iletişim yolu olur gibi görünüyor: İnsan, makaleleri her zaman bulur. Bir şey daha: Bilimsel dergiler ya da yazınsal, yarı-yazınsal dergilerde ne yapılabilir..?

(81) Engels, *Kapital*'in I. Kitabı hakkında, burjuva basını yapıttan hemen hiç söz etmediği için, kitabın yayımını çevreleyen sessizliği kırmak amacıyla bir dizi yazı yazdı. Bu yazılardan biri *Zukunft*'ta (Gelecek) yayımlandı.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 8 Ocak 1868.

Sevgili Fred,

Dühring ile ilgili olarak[82] Bu zatın *İlkel Birikim* ile ilgili kesimi oldukça olumlu karşılaması epeyce beklenmedik bir şey. Daha çok genç. Carey'in çömezi olarak serbest ticaretçilere doğrudan karşıt. Üstelik *üniversitede okutman*, bu nedenle de hepsinin yolunu tıkayan *Profesör Roscher*'in marizlenmesinden pek bir üzüntü duymaz.[83] Yaptığı değerlendirmede bir nokta beni epey düşündürdü. Şöyle ki, değerin çalışma zamanınca belirlenmesi, Ricardo'da olduğu gibi "belirsiz olarak" bırakıldığı sürece bu insanları pek etkilemiyor. Ama bu, işgünü ve onun değişkenlikleri ile doğrudan bağlantılı hale getirilince hepsinin üzerine hiç de hoş olmayan yeni bir ışık düşüyor. Ben, kitabımın Dühring tarafından ele alınıp incelenmesinin asıl nedeninin Roscher'e kılçık atmak olduğuna inanıyorum. Her ne olursa olsun Roscher benzeri muameleye uğramak endişesi ağır basıyor gibi geldi bana. Bu delikanlının kitaptaki üç temel yeni öğenin farkına varmaması çok garip:

1) *Daha işin başında* artı-değeri, rant, kâr ve faizin sabit biçimleri ile özel parçalar olarak ele alan daha önceki *bütün* ekonomi politiğin tam tersine ben ilk kez bütün bu parçaların, artı-değerin henüz farklılaşmamış genel biçimini ele aldım.

2) İstisnasız bütün iktisatçılar, eğer meta, kullanım-değeri ve değişim-değeri gibi *çifte* niteliğe sahip ise, meta ile temsil olunan emeğin de çift yönlü bir niteliğe sahip olması gerektiği gibi basit bir noktayı

gözden kaçırarak; Smith, Ricardo vb. gibi emeğin basit bir çözümlemesi ile hemen her yerde açıklanamaz bir sonuca ulaşıyorlar. Aslında eleştirel kavramın bütün sırrı da işte burada.

3) İlk kez ücretleri, ardına gizlendikleri ilişki içerisinde gösterilmiştir ve bu tamamen ücretlerin iki biçimi, yani zamana göre ücret ve parça başı ücret biçimlerinde temsil edilmiştir. (Çoğu kez yüksek matematikte benzer formüllerin bulunması bana yardımcı olmuştur.)

Ve Dühring'in, değerin belirlenmesi konusundaki alçakgönüllü itirazlara gelince: Dühring, II. Ciltte, değerin belirlenmesinin burjuva toplumunda "doğrudan" ne denli küçük bir yer tuttuğunu görünce çok şaşıracaktır. Gerçekte, toplumun *hiçbir biçimi*, toplumun emrindeki çalışma zamanının, üretimi şu ya da bu biçimde düzenlemesine engel olamaz.

Ne var ki, bu düzenleme, toplumun çalışma zamanı üzerindeki doğrudan ve bilinçli denetimi ile –ki bu ancak ortak mülkiyetle mümkündür– değil de, meta fiyatlarındaki hareketle gerçekleştiği sürece işler, senin *Alman-Fransız Yıllığı*'nda pek güzel bir biçimde anlattığın şekilde kalacaktır.[84]

(82) Marx, Eugène Dühring'in *Kapital*'in I. Cildinin eleştirisine işaret ediyor.

(83) Burada, *Kapital*'in I. Cildinde Marx'ın, Roscher'in vülger ekonomik görüşlerine yaptığı eleştirilere işaret ediliyor. (Bkz. *Kapital* I. Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978. s.107, 174, 221, 233, 244, 277, 338, 378, 631)

(84) Engels'in bu Yıllık'ta çıkan "Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie" başlıklı denemesine değiniliyor.

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 6 Mart 1868.

Herr Dühring'in eleştirisindeki o acayip şaşkın havayı şimdi anlıyorum. O aslında, ekonomi politikte devrimci bir role soyunan çok kaba ve kendini beğenmiş bir delikanlı. Şimdiye değin becerdiği iki şey var: Önce, (Carey'den başlayarak) beş yüz sayfalık *Ekonomi Politiğin Eleştirel Temeli* kitabını yayımladı, sonra da, (Hegelcilere karşı) yeni bir *Doğal Diyalektik* kitabını. Benim kitap[85] her iki bakımdan da onun ayağını kaydırdı. Onu dikkate almasının tek nedeni Roscher'e karşı duyduğu nefret vb. Bunun dışında, yarı kasıtlı yarı konuyu kavrayamamaktan ileri gelen bir kandırmaca. Benim konuyu geliştirme yöntemimin Hegelci olmadığını pekâlâ biliyor; çünkü ben materyalistim, Hegel ise idealist. Hegel'in diyalektiği, bütün diyalektiklerin temel biçimidir, ama ancak, mistik kalıbından sıyrıldıktan *sonradır ki*, işte bu noktada benim yöntemim onunkinden ayrılır. Ricardo'ya gelince; Carey ile, ondan önce yüzlercesinin işaret ettiği gibi, *mevcut olmayan* zayıf noktalarını ele almam Herr Dühring'i gerçekten rahatsız ediyor. Bunun sonucu, kötü niyetle, Ricardo'ya ait bütün sınırlamaların suçunu bana yüklüyor. Ama ziyanı yok. Ağzını açıp da bir şeyler söyleyen ilk profesyonel olduğu için benim bu kimseye yine de minnettar olmam gerekir.

II. Ciltte, (sağlığım düzelmez de böyle giderse, bu cilt hiçbir zaman yayınlanamayacak) toprak mülkiyeti, ele alınacak konulardan biri olacak; rekabet ise, diğer konuların işlenmesinde gerektiği kadarı ile işlenecek.

Hastalığım boyunca (umarım yakında büsbütün geçer) bir şeyler yazamadım ama, çok miktarda istatistiki ve benzeri "malzemeyi" sindirim sistemime tıkıştırdım; bütün bunlar, bu türden "yeme" alışık olmayan ve bunları hızla sindiremeyen bir mideye sahip olanlar için yeterli hastalık nedeni olabilir.

Durumum hiç de iç açıcı değil, para getirebilecek ek bir şeyler yapamadığım için yapamıyorum ama çocukları düşünerek görünüşü kurtarmam da gerekiyor. Şu Allahın cezası iki cildi hâlâ ortaya çıkarmak zorunda olmasam (ki buna bir de ancak İngiltere'de yapılabilecek bir İngiliz yayımcı bulma işini katınız) elimdeki olanaklar ile doğru dürüst yaşayabileceğim Cenevre'ye giderdim. İki numaralı kızım[86] bu ayın sonunda evleniyor.

Franzchen'e[87] selamlar.

Senin,
K. M.

(85) *Kapital*'in I. Cildi.
(86) Laura Marx.
(87) Franziska Kugelmann.

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a

Manchester, 26 Nisan 1868.

Kâr oranı ve paranın değeri konusu hem çok güzel, hem de çok açık. Benim için açık seçik olmayan bir tek şey var: a yalnızca onu üreten sanayicinin cebine gitmediğine, tüccar vb. ile paylaşılması gerektiğine göre; a'nın fabrika sahibi, toptancı, perakendeci vb. arasında paylaşılma biçimine aldırmadan, burada bütün bir sanayi dalını düşünmedikçe $\frac{a}{s+d}$ 'yi kâr oranı olarak nasıl kabul edebilirsin? Genel olarak, bu nokta hakkındaki açıklamanı sabırsızlıkla bekliyorum...

400 s + 100 d + 100 a diye yazmak, 400 £ 3 s 4 d. (400 Sterlin, 3 şilin, 4 penny) yazmakla aynıdır.[88]

(88) Engels, Marx'ın sorduğu bu soruyu 22 Nisan tarihli bir mektupla ayrıntılarıyla yanıtlar. (Bkz. Lettres Sür 'Le Capital. Editions Socialés, s. 204)

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 30 Nisan 1868.

... Ama senin kâr oranını geliştirme yöntemini bilmen yerinde olacaktır. Bu nedenle sana bu sürecin en genel özelliklerini vereceğim. Bildiğin gibi II. Kitapta (*Ciltte*), sermayenin *dolaşım süreci*, I. Kitapta geliştirilen öncüllere dayanılarak açıklanmıştır. Sabit ve döner sermaye, sermayenin devri vb. gibi dolaşım sürecinden doğan yeni biçim belirlemeleri burada anlatılmıştır. Ensonu, I. Kitapta, eğer, artı-değer üretiminde, 100 Sterlin 110 oluyorsa, bu ikinci rakamın, piyasada bir kez daha dönüşeceği öğeleri *bulacağı* varsayımına dayandık. Ama şimdi, bu öğelerin hazır bulunacağı koşulları araştırıyoruz; yani, farklı sermayelerin toplumsal iç içeliğini, sermayenin ve gelirin oluştuğu kısımları (= s)

III. Kitapta, artı-değerin farklı biçimlere kendisini oluşturan ayrı kısımlara dönüşmesine geliyoruz.

I. *Kâr*, bizim için her şeyden önce *artı-değer*'in sadece *bir başka adı* ya da bir başka kategorisidir. Ücretlerin biçimi nedeniyle, emeğin tamamı ödeniyormuş gibi görünür; ödenmeyen kısım bu durumda, emekten değil sermayeden çıkıyormuş izlenimini verir; sermayenin değişen kısmından değil, sermayenin bütününden hasıl oluyormuş gibi gelir. Böylece, artı-değer, aralarında *herhangi nicel* ayrılık bulunmayan *kâr* biçimini alır. Bu sadece, art-değerin göründüğü hayali bir biçimdir.

Ayrıca bir metaın üretiminde tüketilen sermaye (sermayenin, bu metaın üretimi için yatırılan değişmeyen ve değişen kısmı *eksi*, sermayenin kullanılan ama fiilen tüketilmeyen *sabit* kısmı) şimdi, bu metaın *maliyet fiyatı* olarak görünür; çünkü kapitalist için, metaın

değerinin *kapitalistin* ödemek zorunda olduğu bu kısmı *bu metaın* maliyet fiyatıdır, oysa, kapitalist açısından, metaın içerdiği karşılığı ödenmemiş emek, *metaın* maliyet fiyatına dahil değildir. Artı-değer = kâr şimdi, *satış fiyatının maliyet fiyatını aşan* kısmı olarak görünür. Metaın değerine V ve maliyet fiyatına C dersek, V = C + s (artı-değer), dolayısıyla V - s = C, bu durumda da V, C'den büyüktür. Bu yeni kategori, maliyet fiyatı, daha ilerideki gelişmelerin ayrıntıları için çok gereklidir. Daha baştan açıktır ki, kapitalist; bir metaı değerinin *altında* satar ve bir kâr elde edebilir (yeter ki onu maliyet fiyatının *üzerinde* satmış ola), ve işte bu, rekabetin meydana getirdiği eşitlemeyi açıklayan *temel yasadır.*

Böyle olunca eğer kâr başlangıçta artı-değerden *yalnız biçimsel olarak* farklı ise, *kâr oranı* öte yandan mutlaka *artı-değer oranından* farklıdır, zira birinci durumda formül $\frac{S}{V}$ ve diğerinde $\frac{S}{c+v}$ olur. Bundan şu sonuç çıkar ki, $\frac{S}{V}$, $\frac{s}{c+v}$ den daha büyüktür; yani, c = 0 olmadıkça, kâr oranı, artı-değer oranından daha azdır.

II. Kitapta geliştirilen noktalar dikkate alındığında yine de şöyle bir sonuç çıkar: Seçtiğimiz herhangi bir metaın üretiminde kâr oranını hesaplayamayız, –sözgelimi haftalık üretimde– zaten burada $\frac{S}{c+v}$ formülü, yıl boyunca yatırılan sermaye açısından *yıl boyunca* üretilen artı-değeri ifade eder (yani bu, *devredilen* sermayeden farklıdır). Bu nedenle burada $\frac{S}{c+v}$ *yıllık kâr oranını* ifade etmektedir.

Bunun ardından, sermayenin *devrindeki* değişikliklerin (kısmen, sermayenin, döner ve sabit kısımları arasındaki orana; kısmen de, döner sermayenin bir yıl içerisindeki devir adedine vb. bağlı olarak meydana gelen değişikliklerin), *artı-değer oranı aynı kaldığı halde kâr oranını* nasıl değiştirdiğini inceliyoruz.

Sermayenin devrini veri olarak ve $\frac{S}{c+v}$ 'yi yıllık kâr oranı olarak alarak bu ikincisinin, artı-değer oranındaki değişmelerden ve hatta bunun toplam miktarından bağımsız olarak nasıl değiştiğini irdeliyoruz.

Artı-değerin toplam miktarı s = *artı-değer oranı çarpı değişen sermaye* ise ve eğer biz artı-değer oranına ve kâr oranına p' dersek, p' = $\frac{r \times v}{c + v}$ olur. Burada elimizde dört nicelik var: p', r, v, c. Bunların herhangi üçü ile işlem yapabilir ve bilinmeyen dördüncü niceliği arayabiliriz. Bu, kâr oranındaki olası bütün hareket biçimlerini kapsar, yeter ki bu hareketler artı-değer oranındaki hareketlerden farklı ve bir ölçüde de toplam miktardaki hareketlerden ayrı olsun. Ne var ki bu, şimdiye değin herkes için *açıklanamaz* bir şey olmuştur.

Böylece keşfedilmiş olan yasalar sözgelimi hammadde fiyatının, kâr oranını nasıl etkilediğini anlamak için çok önemlidir. Ve bu yasa, elde olunan artı-değer üreticiler arasında *ne şekilde* paylaşılırsa paylaşılsın daima geçerliğini korur. Bu yalnızca *görünüş biçimini* fark ettirir. Üstelik bu yasalar eğer $\frac{s}{c + v}$ formülü, toplumsal olarak üretilen artı-değerin, toplam sermayeye oranı anlamında ele alınırsa *doğrudan* uygulanma olanağını taşır.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 7 Mayıs 1868.

Şimdi sana başka bir şey sormak isterdim. Ama acele bir iş olan, *Fortnightly* için hazırladığın yazıyı[89] kesintiye uğratacaksa bekleyebilirsin.

İstediğim şey I. Cildin örneklerinden II. Cildin[90] örneklerine gitmek.

Fabrikanıza ilişkin olarak, 186. sayfadaki verileri[91] –bu veriler artı-değer oranını göstermek için rahat rahat yetiyordu– **kâr oranında** kullanabilmem için bana şunlar gerekli:

1- Fabrikanın **binalarına** yatırılan sermayeye ilişkin eksik olan rakamlar ve bu amaç için sinking fund (eskime payı) yüzdesi. Warehouse (depo) için de aynı veriler. Varsa, her ikisi için de **rent** (kira) belirtilmeli. Bir de, büro giderleri ile Warehouse'ın (depo) personeli için yapılan harcamalar.

Buharlı makine konusunda haftalık yıpranma yüzdesinin ne kadar hesaplandığı gösterilmedi, yani buharlı makineye ne kadar sermaye yatırıldığı da açıkça görülmüyor.

2- **İşte gerçek soru. Sermayenin döner bölümünün** *[id est* (yani) hammaddeler, yardımcı maddeler, ücret] **devrini** nasıl hesaplıyorsunuz? Buna göre **döner sermaye öndeliğinin** büyüklüğü nedir? Bu konuda, –ayrıntılı– konulan döner sermayenin devir hesabı hakkında, mümkünse açıklamalı bir yanıt almak isterdim...

(89) Engels, İngiliz dergisi *Fortnightly Review* için *Kapital* hakkında bir yazı hazırlıyordu.

(90) Cilt *(Band)* burada, daha sonra da çoğu kez olduğu gibi, kitap anlamındadır. Sözü edilen II. Kitaptır (Fransızca baskı: C. IV ve V).

(91) Fransızca baskı, Kitap I, C. I, s.216-217. Marx sonraki baskılarda metni güncelleştirmiş ve 1860 rakamları yerine 1871'in rakamlarını koymuştur.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 16 Mayıs 1868.

Aslında, benim için önemli olan, elbette, **verilen**; *id est* (yani) hammadde vb. olarak ve **dolaşımdaki** döner sermayeden ayrı, ücret olarak verilen döner sermayenin büyüklüğünü öğrenmekti. Elimde bir bölüğü fabrika sahiplerinden, bir bölüğü Commissioners'ten (kurul üyeleri)[92], ya da özel ekonomi uzmanlarından toplanmış yeterince statements (veri) var. Ama yıllık bilançoları her yerde bulamıyorum. Talihsizlik, pratikte ilginç olanla kuram için gerekli olanın ekonomi politikte hiç rastlaşmamasını, o kadar ki, uygun belgelerin başka bilimlerde olduğu kadar bile bulunmamasını istiyor...

(92) Soruşturma kurulları üyesi kişiler ya da görevliler.

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 10 Ekim 1868.

"İşler iyi gidiyor" diyorsam, since you wrote me last (bana yazdığınız son mektuptan bu yana), önce kitabımın yaptığı propagandayı ve Alman işçilerinin ona gösterdikleri yakın ilgiyi düşünüyorum. Daha sonra da, özellikle İngiltere'de, Enternasyonal'in gösterdiği görkemli gelişmeyi...

Birkaç gün önce, St. Petersburg'dan bir yayıncı bana şu şaşırtıcı haberi verdi: *Kapital,* Rusça çeviri olarak basılmaktaymış.[93] Kapak bezemesi için benden bir resim istiyordu, doğrusu "can dostlarım" Rusların bu önemsiz isteğini geri çeviremezdim. Yirmi beş yıl aralıksız, hem de yalnız Alman olarak değil, Fransız olarak, İngiliz olarak savaşayım da, her zaman beni "koruyanlar" Ruslar olsun; kaderin oyunu bu. 1843-44'te, Paris'teki Rus aristokratları üzerime titrerlerdi. Proudhon'a karşı yazdığım yapıt (1847) olsun, Duncker'in yayımladığı (1859) olsun, hiçbir yerde Rusya'dan daha iyi satılmadı. İşte *Kapital*'i çeviren ilk yabancı ulus da Rusya...

(93)Bu haber, Danielson'un Marx'a yazdığı 18 Eylül 1868 tarihli bir mektuba dayanıyor. Danielson, *Kapital*'in I. Cildini Rusça olarak yayımlamaya girişen St. Petersburg'lu yayıncı Poliakov adına Marx'a yazmıştı. İyi çevirmen bulunamadığından, tasarı hemen sonuca ulaşamadı. 1869 yılı sonuna doğru çevirinin Bakunin'e bırakıldığı görüldü. Bakunin uzun süre duraksadıktan sonra, öneriyi geri çevirdi. 1870 başında Lopatin çeviriyi yeniden ele aldı. İkinci baskının 2., 3., 4., 5. ve 6. bölümlerine denk düşen II.-V. kısımları çevirdi. Ama 1870 sonunda Lopatin, Çernişevski'yi hapisten çıkarmak niyetiyle, Rusya'ya dönmek istediğinden çalışmasını yarıda bıraktı. Çeviriyi Danielson bitirmek zorunda kaldı. Sonunda, 1871 Ekimi'nde tamamlanan çeviri, 27 Mart (9 Nisan) 1872'de yayımlandı.

MARX'tan HANNOVER'deki L. KUGELMANN'a

Londra, 27 Haziran 1870.

Geçen yıl, Paskalya fuarından sonra kitabımın ikinci baskısını yapmayı umut etmiş ve consequently (dolayısıyla) birinci baskının **gelirlerini** almayı beklemiştim. Meissner'in bugün gelen, ilişikteki mektubu bütün bunların henüz çok uzak olduğunu sana gösterecek (Mektubu bana geri göndermeni rica ederim).

Şu son zamanlarda, Sayın Alman profesörleri çok gülünç biçimde de olsa, şurda burda, bana biraz kulak vermeye başladılar: Örneğin A. Wagner, toprak mülkiyeti konusundaki bir kitapçıkta. Held (Bonn), Rhename ilinde tarım kredi sandıklarına ilişkin bir kitapçıkta.

Bay Lange, (Über die *Arbeiterfrage* vb. *İşçi Sorunu Ü*stüne 2. baskı)[94] bana büyük övgüler yağdırıyor, ama amacı asıl önemi kendine ayırmak. Çünkü Bay Lange büyük bir keşifte bulundu. Bütün bu tarih bir tek büyük doğa yasasına bağlanmalıdır. Bu doğa yasası, **içi boşaltılmış söz** (Darwin'in deyişi böyle kullanıldı mı sıradan bir söz haline gelir) "struggle for life", "yaşam için savaşım" dır, bu sözün özü ise Malthus'un nüfus ya da rather (daha doğrusu) aşırı nüfus yasasıdır. Demek oluyor ki "struggle for life"ı, birçok belirli toplumsal oluşumda tarihsel olarak ortaya çıktığı gibi çözümleme yerine, her somut savaşımı bir formül, yani "struggle for life" haline getirmek ve bu formül yerine de "Malthus'un nüfus hakkındaki zırvalarını" koymaktan daha iyi yapacak hiçbir şey bulunmuyor. İtiraf etmeli ki, burada bilgisizlik ve iddialı, kendini beğenmiş, üstelik bilimle de böbürlenen kafa tembelliğine uygun bir yöntem vardır.

Yine bu Lange'nin Hegel'in yöntemi ve benim bunu kullanışım hakkında söylediği şey gerçekten çocukçadır. Önce, Hegel'in yönte-

minden *rien*(*) anlamıyor, benim uyguladığım bu yöntemin eleştirel biçiminden hiç anlamıyor. Bir bakıma bana Moses Mendelssohn'u hatırlatıyor; hani, gevezenin dik âlâsı olan bu herif bir gün Lessing'e yazıp, O "zıbarmış Spinoza köpeği"ni nasıl olup da ciddiye alabildiğini sormuş ya! Bay Lange de aynı şekilde, Engels'in, benim vb.'nin şu zıbarmış Hegel köpeğini ciddiye almamıza şaşıyor; öyle ya Büchner, Lange, Dr. Dühring, Fechner vb. –poor deer (zavallı kafasızlar)– koro halinde onu çoktan gömdüklerini söylemiyorlar mı! Lange saf saf, deneysel alanda, benim "az rastlanır bir özgürlükle hareket ettiğimi" öne sürüyor. Ama bu, "konüda hareket özgürlüğü"nün **yöntemin** açınımından, konuyu işleme tarzından, yani **diyalektik yöntemden** başka bir şey olmadığını aklına getirmiyor...

Meissner'in II. Cilt konusunda üstelemesine gelince, bütün kış çalışmama engel olan yalnızca hastalık değildir; sıkı bir biçimde Rusça çalışmam gerektiğini düşündüm: Tarım sorununu ele almak istediğinizde, Rusya'da toprak mülkiyeti koşullarını, özgün kaynaklara göre incelemek kaçınılmaz olur. Buna bir de İrlanda da tarım sorunu konusunda, tarımın in all countries (bütün ülkelerdeki) durumu hakkında, İngiliz hükümetinin yayımladığı (yakında tamamlanan) bir Blue Books (Mavi Kitaplar) dizisi eklendi. Ensonu, *–entre nous–*(**) daha önce I. Cildin ikinci baskısını yayımlamak isterdim. Eğer bu ikinci baskı, II. Cildin son düzenlemeleri ortasında yapılsaydı, bu gerçekten can sıkıcı olurdu...

(94) F. Lange, *Die Arbeiterfrage. Ihre Bedeutung für die Gegenwarl und Zukunft* (İşçi Sorunu. Bugünkü ve Gelecekteki Önemi). Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, Winterthur, 1870.

(*) bir şey.

(**) söz aramızda.

MARX'tan LEIPZIG'deki W. LIEBKNECHT'e

Londra, 13 Nisan 1871.

Engels, *Fransız-Alman Yıllığı*'nda yayımlanan yazısının[95] artık yalnızca tarihsel bir değeri olduğunu, yani artık pratik propagandaya uygun olmadığını sana anlatır. Buna karşılık, *Kapital*'den "İlkel Birikim" hakkındaki kısım vb. gibi, oldukça uzun seçmeler yayımlayabilirsin.

(95)F. Engels, "Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Taslağı", 1844. *Fransız-Alman Yıllığı*'nda yayımlanan inceleme.

MARX'tan ST. PETERSBURG'daki N. F. DANIELSON'a

Londra, 13 Haziran 1871.

"Birinci kısmı" size memnuniyetle vereceğim[96]; ama **iki haftadan önce** bu işe girişemem. Sekiz haftalık hastalık birtakım yazıları biriktirdi, her şeyden önce onları göndermem gerek. Daha sonra, size bir ufak tefek düzeltmeler listesi ulaştıracağım.

Yapıtımın arkasına gelince, le rapport of our friend (dostumuzun[*] anlatımı) bir yanlış anlamaya dayanıyor.[97] Elyazmasını tam olarak elden geçirmeyi gerekli gördüm. Ayrıca, şimdiye dek bende birtakım belgeler eksikti, bunlar artık yakında United States'ten (Birleşik Devletler) bana ulaşacak...

(96) Danielson, Marx'ın, *Kapital*'in I. Cildinin I. kısmını Rusça çevirisinden gözden geçirmek niyetinde olduğunu Lopatin'den öğrenmişti. Marx, önerdiği düzeltme ve değişiklikleri ancak beş ay sonra gönderecektir.

(97) Danielson, 11(24) Mayıs 1871 tarihli mektubunda Marx'a şöyle yazmıştı: "Ortak dostumuz yapıtınızın arkasıyla ilgilenen bir dost çevresinde, kitabınızın yayıncısının, I. Cilt tükenmedikçe, elyazması çoktan bitmiş olan II. Cildi ekonomik düşüncelerle, basmak istemediğini anlattı."

(*) Hermann Alexandrovich Lopatin.

MARX'tan ST. PETERSBURG'daki N. F. DANIELSON'a

Londra, 9 Kasım 1871.

Bir bölümü basit baskı yanlışları olmak üzere metinde yapılacak bazı değişiklikler ilişiktedir[98]. 192, 201, 288. sayfalar, 205-a işaretli not ve 376. sayfadaki değişiklikler biraz önemli, çünkü burada, bir ölçüde öze ilişkin değişiklikler sözkonusu.

Birinci kısmın gözden geçirilmesini **beklemek** elbette faydasız, çünkü zamanım, aylardan beri öylesine dolu ki (bu konuda yakın bir gelecekte durumun düzelmesi umudu da az), artık kuramsal çalışmalarımı bile sürdüremiyorum.[99]

Certainly, I shall one fine morning put a stop to all this, but there are circumstances, where you are in duty bound to occupy yourselves with things much less attractive than theoretical study and research... (Kuşkusuz, bir sabah bütün bunları sona erdireceğim ama birtakım durumlar vardır ki, bu durumlarda insanın, sorumluluk bakımdan, kuramsal araştırma ve incelemelerden çok daha az çekici işlerle uğraşması gerekir...)

(98) *Kapital*'in I. Kitabında yapılacak bazı düzeltmeler.

(99) Paris Komünü, Parisli sığınmacıların karşılanması, "*Fransa'da İç Savaş*" raporunu okuduğu Enternasyonal oturumları Marx'ın bütün günlerini doldurur.

MARX'tan ST. PETERSBURG'daki N. F. DANIELSON'a

Londra, 28 Mayıs 1872.

Mektubumla birlikte *Kapital*'in **Almanca ikinci baskısının ve Fransızca çevirinin** (Paris) ilk formalarını size gönderebilmeyi bekleyip durduğum için yanıtım bu kadar gecikti. Ama Fransız ve Alman yayıncılar işi o kadar sürüncemede bıraktılar ki bunu daha fazla erteleyemem.

Her şeyden önce, güzelce ciltlenmiş nüsha[100] için teşekkürlerimi sunarım, çeviri **şahane**. British Museum için de, ciltlenmemiş, bir başka nüsha edinebilirsem sevinirim.

İn the most strictest sense of the word (sözcüğün en dar anlamıyla) bir **mutlak zorunluluğun**, 1871 Aralık sonundan önce, 2. baskı metnini gözden geçirmemi engellemiş olmasından ötürü üzgünüm. Rusça baskı için bu çok yararlı olurdu.

Fransızca baskı (Feuerbach'ın çevirmeni J. Roy tarafından çevrildi) iki dili de çok iyi bilen birinin yapıtı olmasına karşın, yine de, genel olarak, fazla sözcüğü sözcüğüne çevrilmiş. Bu yüzden, Fransız okuru için bildik bir biçeme kavuşsunlar diye birtakım *passage*(*)ları Fransızca yeniden yazmak zorunda kaldım. Ancak, daha sonra, yapıtı Fransızca'dan İngilizce'ye ya da Roman dillerine çevirmek de daha kolay olacak.[101]

Ben o kadar overworked, and in fact so much interfered within my theoretical studies, that, after September, I shall withdraw from the **commercial concern**[102], which, at this moment, weighs principally upon may own shoulders, and which, as you know, has its ramificati-

ons all over the world (yorgun ve gerçekte, kuramsal çalışmalarım bakımından öylesine rahatsızım ki, bildiğiniz gibi, bütün dünyada dal budak salmış olan ve şu anda, temelde ağırlığı benim omuzlarıma dayanan şu **ticari işletmeden**[102], eylül ayından sonra çekileceğim). Ama *modus in rebus* var, and I can no longer afford —for some time at least— to combine two sorts of business of so very different a character... (her şeyde bir ölçü var, ben de birbirinden bu kadar farklı iki çalışma türünü artık –hiç değilse bir süre için– bir arada götüremem...)

(100) *Kapital*'in I. Kitabının Rusça baskısının bir nüshası.

(101) Engels bu öneriye karşı çıkacaktır.

(102) Marx, I. Enternasyonal Genel Kurulu'na bu adı veriyor, Eylül başında, La Haye'de toplanan Enternasyonal'in V. Kongresi'ne katılmıştır.

(*) Parçaları.

MARX'tan HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a

Londra, 21 Haziran 1872.

... *Kapital*'ime gelince Almanca ilk forma[103] gelecek hafta yayımlanacak, Fransızca ilk forma[104]da aynı şekilde Paris'te yayımlanıyor. Siz, kendiniz ve bazı dostlarınız için, benden, her ikisinden de (düzenli olarak) birtakım nüshalar alacaksınız. Fransızca baskıdan 10.000 kopya (nüsha) çıkarıldı, (başlığın altına *"entièrement révisée par l'auteur"*(*) diye yazıldı –ama bu kesin olarak biçemsel bir kayıt değil– çünkü bu benim için ağır bir iş oldu), ve daha birinci fasikül çıkmadan 8000'i satıldı.

Rusya'da kitaplar çoktan basıldı, ama satışa sunulmadan önce sansüre verilmesi gerekiyor, o da kitapları serbest bırakmak istemezse mahkemede bir dava açmak gerekiyor.

Yapıtımın şahane çevirisi konusunda Rusya'dan bana şöyle yazdılar:

"Sansür dairesinde iki denetçi yapıtı inceleyip kararlarını kurula sundular. Daha yapıtı okumadan önce, kitabı, yalnız yazarının adı nedeniyle yasaklamamak, ama kitabın, adına gerçekten ne ölçüde uygun olduğunu iyice incelemek ilke olarak kabul edilmişti. Sansür kurulu tarafından oybirliği ile alınan ve onay için merkezi yönetime iletilen kararın özeti aşağıdadır:

"Yazarın, görüşleri bakımından, yüzde yüz bir sosyalist olmasına, bütün kitabın da açıkça belirgin bir sosyalist nitelik taşımasına karşın, yine de sununun herkesçe anlaşılır nitelikte olmadığını ve öte yandan, sıkı sıkıya matematiğe bağlı bilimsel bir tanıtlama biçimi ta-

şıdığını dikkate alan kurul, bu yapıtı mahkemelere götürmenin mümkün olmadığını beyan eder."

İşte bu hüküm gereğince, ona, dünyaya gelmek için izin belgesi verildi. 27 Mart'ta, Rusya'da çıktı ve daha 15 Mayıs'ta, 1000 nüshası satılmıştı...

(103) *Kapital*'in I. Kitabının Almanca ikinci baskısı.
(104) *Kapital*'in I. Kitabının Fransızca çevirisi.
(*) «Yazar tarafından bütünüyle gözden geçirilmiştir.»

ENGELS'ten LONDRA'daki MARX'a

Manchester, 6 Mart 1877.

"Eleştirel tarih"[105] konusundaki uzun çalışma için çok teşekkür ederim. Bana göre, bu herifi[106], bu alanda da cehennemin dibine göndermek için bu yeter de artar. Lavrov bu çocuğa karşı, şimdiye dek, fazlaca adam gibi davranıldığını söylüyor ya, doğrusu bir ölçüde haklı. Bu herifi ve biçemini tanıdığım şu anda, onun ekonomi politik dersini bir kez daha okuyup, bu zırvanın bir madik gizlemesi korkusuna kapılmadan, bütün o tumturaklı *fadaise*[*]'lerin küstahça sıralandığını görünce, doğrusu, biraz daha küçümsemenin hâlâ geçerli olduğunu düşünüyorum...

(105) *Anti-Dühring*'in 3. bölümünün 10. kısmı, Editions Sociales, Paris, 1963. Bu kısım Marx tarafından yazılmıştır ve şu başlığı taşır: "Eleştirel Tarihin Özeti".

(106) Eugène Dühring.

(*) saçmalık.

MARX'tan MANCHESTER'deki ENGELS'e

Londra, 7 Mart 1877.

Olur da daha sonra unuturum diye, son mektuba aşağıdakileri ekliyorum.

1-Hume'da en önemli nokta, onun, madeni para miktarındaki artışın endüstrinin canlanmasına yapabildiği etkiyi kavrama tarzındadır; bu nokta, onda, bu artışın ancak değerli madenlerin *depreciation*[*]'u ile birlikte ortaya çıktığını da en büyük belirginlikle gösterir. Hume'un üstünde defalarca durduğu nokta, sana gönderdiğim özette de görüldüğü gibi, *"the price of labour"*ın (emeğin fiyatı) ancak bütün öteki metaların fiyatından sonra, son aşamada yükselmesidir. Bu konuda, BAY DÜHRİNG'DE BİR KELİME YOK; aslında, genel olarak, göklere çıkardığı bu Hume'u o, bütün öbürleri kadar yüzeysel bir biçimde, pek de ciddiye almadan inceliyor. Ayrıca, eğer olayı kavrasaydı, –ki bu çok kuşkuludur.– böyle bir kuramı işçiler karşısında yüceltmemek gerekirdi, yani to burke to whole (bütün bunları örtbas etmek) daha iyi olurdu.

2-Fizyokratları incelemeye, onları, *sermaye ve kapitalist üretim biçimini* düzenli olarak *açıklamaya* (Petty vb. gibi, yalnız fırsat düştüğünde değil) girişen ilk ekonomistler olarak kabul etmeye kişisel düşkünlüğümü okura elbette doğrudan doğruya açıklamak istemedim. Eğer bunu in plain words (açıkça) söyleseydim, benim görüşüm, ben onu geliştirme fırsatını bulamadan, türediler tarafından ele alınıp soysuzlaştırılabilirdi. Bu nedenle onu, sana gönderdiğim *exposè*'de[107] işlemedim.

Ama Dühring konusunda, *Kapital*'den birbirini izleyen iki parçayı yansıtmak belki uygun olacaktır. Bunları Fransızca baskısından aktarıyorum, çünkü bunlar, bu noktada, Almanca asıldakinden daha az anıştırmalıdır:

Ekonomik Tablo *ile ilgili olarak*:

"Yıllık yeniden üretim sadece yıllık üretim fonu düşünüldüğü sürece kavranması çok kolay bir süreçtir; ne var ki, yıllık üretimin bütün öğelerinin pazardan geçmesi gerekir. Burada, sermaye ve gelir hareketleri karşılaşır, birbirine karışır ve gözlemcinin görüşünü bulandıran ve çok karmaşık sorunların çözümünü getiren genel bir yer değiştirme hareketi –toplumsal zenginliğin dolaşımı– içinde kaybolurlar. Fizyokratların, Ekonomik Tablo'larında yıllık yeniden üretimin, dolaşımdan çıktığı gibi bir görüntüsünü çıkarmayı denemiş olmaları onların büyük hizmetidir. Onların açıklamaları, ardıllarının açıklamalarına göre, birçok bakımdan gerçeğe daha yakındır"[108]

"Travail prouctif'in (üretken emek) tanımı ile ilgili olarak:

"Bundan dolayı, klasik ekonomi politik üretken emeğin belirgin niteliğinin bir artı–değer üretmek olduğunu bazen sezgisel, bazen bilinçli olarak ama her zaman klasik ekonomi politik artı-değer çözümlemesini daha ileri götürdüğü ölçüde üretken emek tanımları değişir. Örneğin, fizyokratlar, yalnız tarımsal emeğin üretken olduğunu söylerler. Peki neden? Çünkü, onlara göre, ancak toprak rantı biçiminde var olan artı–değeri yalnız bu emek sağlar."[109]

Fizyokratların artı–değerin sırrını keşfetmemelerine karşın, yine de, onlara göre, artı-değerin, zilyedin onu *"n'a point schetee et qu'il vend"* (asla satın almayıp sattığı) *"une richesse independante et disponible"*(bağımsız ve hazır bir zenginlik) olmadığı ve *dolaşımdan* doğamadığı açıktı.

(107) Bkz. 6 Mart 1877 tarihli mektup, 105. dipnot.

(108) *Kapital*, I. C. 3, s.31.

(109) a.y. 1, 2, s.184.

(*) değerini düşürme.

MARX'tan ST. PETERSBURG'daki N. F. DANIELSON'a

Londra, 15 Kasım 1878.

Kapital'in ikinci baskısı konusunda aşağıdaki notları size iletmekte sakınca görmüyorum:

1- **Bölümlere ayırmanın** (**altbölümler** için de geçerlidir) Fransız baskısına göre yapılmasını;

2- Fransızca baskı önemli ve çok sayıda değişiklik ve ekleme içerdiği için (doğrusu, bu çeviride bazen, özellikle birinci kısımda konuyu *düzleştirmek* zorunda kaldığım halde)[110], çevirmenin Almanca ikinci baskıyı Fransızca baskı ile her zaman titizlikle karşılaştırmasını istiyorum.

3- Faydalı gördüğüm **bazı değişiklikler** var, bunları *sizin için sekiz gün içinde,* herhalde gelecek cumartesi (bugün cuma) gönderebilecek şekilde, **hazırlamaya gayret edeceğim.**

Kapital'in **ikinci cildi** baskıya gider gitmez (ama bu 1879 sonundan önce pek olmayacak) elyazmasını, salık verdiğiniz yoldan alacaksınız.

St. Petersburg'dan bazı yayınlar aldım, bunlar için size çok teşekkür ederim. 1877'de bana gönderdiğiniz dışında (Sieber'in bir yazısı ile öteki, sanırım Mihailov'unki, her ikisi, şu garip sözde ansiklopedist B. Jukovski'ye yanıt olarak *Yurtseverlik Yıllıkları* içindedir.) Çiçerin ile başkalarının bana karşı eleştirel yazılarından hiçbirini görmedim. Burada bulunan Profesör Kovalevski bana *Kapital* konusunda yeteri kadar canlı tartışma olmadığını söyledi.

(110) Marx burada, yukarıda Engels tarafından öne sürülen kanıtlara katılıyor.

MARX'tan ST. PETERSBURG'daki N. F. DANIELSON'a

Londra, 10 Nisan 1879.

Ve şimdi, her şeyden önce sana şunu söylemek zorundayım ki, (cela est tout-à-fait confidentiel)[111] Almanya'dan bana bildirildiğine göre, bugünkü rejim, halihazır sertliği ile hüküm sürdüğü sürece, benim II. Cildin[112] **yayınlanması olanaksızdır**. Bu haber, bugünkü siyasi durum dikkate alınırsa, beni şaşırtmadığı gibi, itiraf etmeliyim ki, aşağıdaki nedenlerle beni pek de rahatsız etmedi.

Birincisi: İngiltere'deki halihazır sanayi bunalımı tepe noktasına ulaşmadan önce, her ne olursa olsun II. Cildi yayınlamamam gerekir. Bu seferki görüngüde bir özellik var ve birçok yönden geçmiştekilerden farklı, ve bu –süreci etkileyen diğer koşullardan büsbütün ayrı olarak– beş yıldan beri süregelen, *Birleşik Devletler*'deki, *Güney Amerika*'daki, *Almanya, Avusturya* vb.'deki büyük bunalımlara *öngelen İngiliz bunalımına* hiç benzememesinden kaynaklanıyor.

İşte bunun için, durumdaki şimdiki gidişi, bu etkenleri, "üretken" yani *"teorik bakımdan"* "tüketebilmeden" önce olgunlaşmaya ulaşmalarını beklemek gerekiyor.

İkincisi: Yalnız *Rusya*'dan değil, *Birleşik Devletler'den* ve başka ülkelerden gelen malzemenin büyüklüğü bana, okura sunmadan önce incelemelerime devam etmek gibi hoş bir "mazeret" sağlamış oluyor.

Üçüncüsü: Doktorum beni, eğer, 1874 ve onu izleyen yıllardaki gibi baş dönmesi ve benzeri rahatsızlıklara yeniden uğramak istemi-

yorsam "işgünümü" epeyce kısaltmam gerektiği konusunda uyarmış bulunuyor.

(111) Bu tamamen aramızda.

(112) Marx, *Kapital*'i kastediyor; ancak, burada sözü edilen bu II. Cilt, iki cilde, yani, *Kapital* II. ve III. Cilde ayrılmış olarak Engels tarafından yayına hazırlandı ve yayımlandı.

MARX'tan İTALYA'daki C. CAFIERO'ya

Londra, 29 Temmuz 1879.

İki nüsha kitabınız için en içten teşekkürlerimi sunarım:

Bir süre önce, benzeri iki kitap aldım, biri Sırpça, öteki İngilizce (Birleşik Devletler'de[113] yayımlanmış) yazılmış, ama ikisi de şu yanılgıya düşüyorlar: *Kapital*'in kısa ve popüler bir özetini vermek isterken, aynı zamanda, işlenişin bilimsel *biçimine* fazla ukalâca bağlı kalıyorlar. Böylece, bana öyle geliyor ki, özetlerin yöneldiği okuru etkilemek olan asıl amaçlarından uzaklaşıyorlar. Sizin kitabınızın büyük üstünlüğü işte burada!

Meselenin özüne gelince, önsözünüzde sergilenen düşünceler içinde, proletaryanın kurtuluşu için gerekli **maddi koşulların** kendiliğinden, üretimin gelişmesinden doğduğu kanıtını[114]... açık bir eksiklik olarak görmekle yanıldığımı sanmıyorum.

Bununla birlikte, ben de sizin gibi –eğer önsözünüzü gereği gibi anladıysam– eğitilmek istenen insanların kafasını aşırı yüklememek gerektiğini düşünüyorum. *Kapital*'in bu materyalist temelini daha çok ortaya çıkarmak için uygun zamanda yeniden işe koyulmanız için sizi hiçbir şey engellemesin...

(113) Özgün metindeki deyişi koruduk.

(114) Marx burada şu satırları yazmış, daha sonra çizmiştir:
"...ve en sonunda toplumsal devrime varan sınıf savaşımını. Eleştirel ve devrimci sosyalizmi öncellerinden ayıran şey, bana göre, işte bu materyalist temeldir. Bu temel, belli bir tarihsel gelişme evresinde hayvanın insan haline geleceğini gösterir."

MARX'tan LA HAYE'deki F. DOMELA-NIEUWENHUIS'e

Londra, 27 Haziran 1880.

Jahrbuch der Sozialwissenschaft'ta (Toplumsal Bilim Yıllığı) (birinci yıl, ikinci yarı) sizin kaleminizden okuduğum yazılara göre, Hollandalılara *Kapital*'in bir özetini vermek üzere belirleneceğinizden en ufak kuşkum yok. – Yine en passant(*) fark ediyorum ki, Bay Schramm[115] (K.A.S. s.61)[116] **benim değer kuramım hakkında bir yanlış yorum** yapıyor. *Kapital*'de, **A. Smith ve Ricardo'nun değer ile maliyet fiyatını** (**piyasa fiyatı** bir yana) **çakıştırdıkları zaman** yanıldıklarının belirtildiği bir notu okuyarak, *"değer"* ile "maliyet fiyatı", dolayısıyla da "değer" ile "maliyet fiyatları" çevresinde salman piyasa fiyatları arasındaki ilişkinin, hiçbir durumda, bizzat değer kuramı içinde yerlerinin olmadığını anlayabilirdi.

Kapital'in ikinci bölümü bugünkü koşullarda[117] Almanya'da yayımlanamaz, ama tam bu sırada, bazı ekonomik olaylar gelişmelerinin yeni bir evresine vardıkları ve de bunlara uygun düşen sorunlar üzerinde yeniden çalışılmasını gerektirdikleri için bu gecikme bana göre hoş geldi, sefa geldi...

(115) K. A. Schramm, *Grundzüge der National-Ökonomie* (Ekonomi Politiğin İlkeleri), Leipzig, 1876.

(116) Marx yanlışlık yapmış: s.81.

(117) Özellikle antisosyalist yasalar nedeniyle.

(*) İlk bakışta.

MARX'tan ST. PETERSBURG'daki V. İ. ZASULİÇ'e

Londra, 8 Mart 1881.

Son on yıldan beri dönem dönem bana musallat olan bir sinir hastalığı, 16'ncı[118] şubat tarihli mektubunuzu daha erken yanıtlamamı engelledi. Bana önermekle onur verdiğiniz soruna[119] ilişkin kısa ve tanıtmaya yönelik bir açıklamayı size veremediğim için üzgünüm. Aylar önce St. Petersburg Komitesi'ne aynı konuda bir çalışma vaat etmiştim. Yine de, umarım ki, benim sözde kuramım konusunda sizde hiçbir kuşku bırakmamak için birkaç satır yetecektir.

Kapitalist üretimin doğuşunu çözümlerken şöyle diyorum: "Demek oluyor ki, kapitalist düzenin temelinde, üreticinin üretim araçları ile birlikteliğinden kökten koparılması vardır... Bütün bu gelişmenin esası *çiftçilerin mülksüzleştirilmesidir.* Bu gelişim henüz kesin olarak ancak İngiltere'de tamamlanmıştır... Ama *bütün öteki Batı Avrupa ülkeleri* aynı yoldan geçmektedirler."

(Kapital, Fransızca baskı, s.315)[120]

Demek ki bu hareketin "tarihsel kaçınılmazlığı" *kesin olarak Batı Avrupa ülkeleri* ile sınırlıdır. Bu sınırlamanın nedeni XXXII. bölümün şu parçasında gösterilmiştir:

"Kişisel emeğe dayanan *özel mülkiyet*... başkalarının emeğinin, ücretli emeğin sömürülmesine dayanan *kapitalist özel mülkiyet* tarafından yerinden edilecektir" (1. ks. s.340).[121]

Yani Batı'daki bu harekette *bir özel mülkiyet biçiminin başka bir özel mülkiyet biçimine dönüşmesi* sözkonusudur. Rus köylülerinin yurdunda ise, tersine, *ortak mülkiyetlerini özel mülkiyete dönüştürme* zorunluluğu olacaktır.

Bu durumda *Kapital*'de yapılan çözümleme köy komününün canlılığının ne yanında, ne de karşısında gerekçeler sunar, ama bu konuda yaptığım, belgelerini özgün kaynaklarda aradığım özel bir araştırma beni, bu komünün Rusya'da toplumsal canlanmanın dayanak noktası olduğuna inandırdı, ama onun komün olarak işleyebilmesi için önce ona her yandan saldıran zararlı etkileri önlemek, sonra da kendiliğinden bir gelişmenin olağan koşullarını sağlamak gerekir...

(118) Özgün metindeki deyiş özelliklerine uyduk.

(119) 16 Şubat 1881'de, Vera Zasuliç, Marx'a şöyle yazmıştı:
"...bizim köy komünlerinin olası geleceği ile tarihsel zorunluluk dolayısıyla, dün yanın bütün halklarının, kapitalist üretimin bütün evrelerinden geçmek zorunda kalacaklarını öne süren kuram hakkındaki görüşünüzü açıklasaydınız bize ne kadar büyük bir hizmette bulunurdunuz..?"

(120) *Kapital*, Editions Sociales, 1, 3, s.154 ve 156. Marx'ın, mektubunda altını çizdiği sözler, özgün metinde çizili değildir.

(121) *Kapital*, 1. 3, s.204.

ENGELS'ten LONDRA'daki P. L. LAVROV'a

Londra, 2 Nisan 1883.

"Zirkulation des Kapitals"in ve III. Kitap, "Die Gestaltungen des Gasamtprozesses"in[122] elyazmasını buldum[123] –aşağı yukarı in folio 1000 sayfa. Bu elyazmasının olduğu gibi basıma gidecek durumda olup olmadığını söylemek şu anda olanaksız. Herhalde onu temize çekmem gerekecek, çünkü bu bir müsvedde. Mohr'un[124] bize bıraktığı bütün elyazmalarını gözden geçirmeye birkaç saat ayırmak için en sonunda yarın zamanım olacak. Özellikle, hep hazırlamak istediği bir diyalektik denemesi sözkonusu. Yapıtlarının durumunu her zaman bizden saklıyordu; hazırda bir şeylerden haberdar olundu mu, artık yayımlamaya razı oluncaya kadar tedirgin edileceğini biliyordu. Bütün bunlar aramızda kalsın, çünkü vasiyetin yazınla ilgili uygulamasında ortağım olan Tussy[125] olmaksızın hiçbir şeyi yayımlamak hakkına sahip değilim...

(122) "Sermayenin Dolaşımı", "Genel Sürecin Biçimleri", *Engels-Lafargue Mektuplaşması* içinde *Kapital*'in baskıları, Marx'ın elyazmaları hakkında daha birçok ayrıntı bulunacaktır, C. I, 271. sayfadan sonra, C. II ve III içinde, okur bu yapıtlara başvurmalıdır.

(123) Marx, 14 Mart 1883'te öldü.

(124) Mohr (Mağripli): Engels'in Marx'a taktığı sevecen ad.

(125) Marx'ın küçük kızı Eleanor Marx.

ENGELS'ten LA HAYE'deki F. DOMELA-NIEUWENHUIS'e

Londra, 11 Nisan 1883.

... Marx, *Kapital*'in ikinci bölümü için koca bir elyazması bıraktı [126]. Bunun ne ölçüde yayımlanabilir olduğunu ve daha sonra kaleme alman başka defterlerle tamamlanmasının gerekip gerekmeyeceğini söylemeden, önce onu baştan sona okumam gerek (yazı da bir felaket!)[127] Neyse, **işin özü tamam**. Ama henüz daha açık bir şey söyleyemediğim için, sizden, şimdilik bu konuda basında hiçbir şey yayımlamamanızı rica ederim: Ola ki bundan birtakım yanlış anlamalar çıkar. Ayrıca, Marx'ın küçük kızı Eleanor, bütün yayınlara ilişkin vasiyetnamenin uygulanmasında benim ortağım, ona danışmadan hiçbir şey yapamam, bayanlar da, bildiğiniz gibi, biçimlere düşkündürler...

(126) *Kapital*'in II. Cildinin önsözünde, Engels bu elyazmasını ayrıntılı olarak anlatır.

(127) Engels'in, Marx'ın yazısı hakkında ne söylediğine dair 30 Ağustos 1883 tarihli mektuba bakınız.

ENGELS'ten HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a

Londra, 29 Haziran 1883.

... *Kapital*'in üçüncü baskısı benim için çetin bir çalışma gerektiriyor[128]. Elimizde, Marx'ın, Fransız baskısına göre yapılacak değişiklikleri ve eklemeleri işaretlediği bir nüsha var, ama işin ayrıntıları henüz kotarılmayı bekliyor. Bu işi "birikim" bölümüne kadar bitirdim, ama burada tüm kuramsal bölümü hemen tam olarak yeniden gözden geçirme sözkonusu. Bir de sorumluluğu ekle buna. Çünkü Fransızca çeviri bir ölçüde Almanca metnin tatsız bir aktarımı: M (arx), bir Alman olarak hiç de böyle yazmadı. Ve üstelik yayıncı, beni sıkıştırıyor. Bu işi bitirmeden, II. Cildi ele almayı düşünemem. İlkin, en az dört anlatım biçimi var, M(arx) kaç kez işe koyuldu, ama her seferinde kesin yazım aşamasında, hastalık yüzünden, yarıda bırakmak zorunda kaldı. 1878 tarihli son yazımın yordamı ve vargısı, 1870'den öncesine giden ilk yazımın yordamıyla nasıl uyuşacak, daha bunu söyleyemiyorum...

Yığınla Amerikan ve Rus belgeleri olmasaydı (Yalnız Rus istatistikleri için, iki metreküpten fazla kitap var), II. Cilt çoktan basılırdı. Bu ayrıntı araştırmaları onu yıllarca uğraştırdı. Her zamanki gibi, her şeyin tam ve günümüze dek olması gerekiyordu ve şimdi bütün bunlar, yaptığı ve içlerinde, âdeti üzere, II. Cildin notlarında kullanılabilecek birçok eleştirel yorum bulunduğunu umduğum özetler dışında, boşa gitti...

Üçüncü baskıya gelince, onun (ikinci prova) beş tabakasını şimdiden okudum; ihtiyar, haftada üç tabaka vermeyi vaat ediyor...

(128) I. Cildin üçüncü baskısı.

ENGELS'ten LEIBZIG'deki A. BEBEL'e

Londra, 30 Ağustos 1883.

Bir anlık huzur buldum, sana yazmak için yararlanıyorum. Londra'da bütün işler, burada türlü rahatsızlıklar arasında (bir tek odada üç yetişkin, iki de küçük çocuk) ve üstelik *Kapital*'in Fransızca bir basitleştiriminin[129] ve İngilizce bir çeviri çalışmasının yeniden okunmasını, düzeltmesini yaparken, gel de mektup yaz bakalım!

Bir hayli eklemeler içeren üçüncü baskıdan 21. baskı tabakasına kadar düzelttim. Yıl sonuna kadar yayımlanmış olacak. Döner dönmez, ciddi olarak II. Cilde koyuluyorum ve bu çetin bir iş olacak. Tam olarak hazır parçalar yanında, ancak taslak halinde olanlar da var; hepsi, iki kısım dışında, yalnızca bir *brouillon.*(*) Sınıflandırılmamış, karmakarışık yığılmış, sadece sonraki bir çalışma için toplanmış alıntılar. Bir de şu yazı; doğrusu, onu okuyabilecek –hem de öyle kolayca değil– **tek kişi** benim. Bana kitabın tamamlanma durumunun benden, hele de benden gizlenmesinin nasıl mümkün olduğunu soruyorsun? Çok basit: Eğer bunu bilmiş olsaydım, kitap tamamlanıncaya ve basılıncaya kadar, onu gece gündüz rahatsız ederdim. Ve bunu M(arx) herkesten daha iyi biliyordu; aynı zamanda, şu anda kendini gösteren, en kötü olasılıklar içinde bile, elyazmasının benim özenimle ruhuna uygun olarak yayımlanabileceğini de biliyordu, zaten bunu Tussy'ye de söylemişti...

(129) G. Deville, *Karl Marx'ın Kapital'i. Özet ve Bilimsel Sosyalizm Hakkında Bir Değerlendirme*, Paris, 1883.

(*) Müsvedde.

ENGELS'ten ZÜRİH'teki K. KAUTSKY'ye

Londra, 18 Eylül 1883.

... Genel olarak, bu kadar geniş bir alanı ve bu kadar önemli bir konuyu kucaklayan bütün bilimsel araştırmalarda, ancak yıllara yayılan bir incelemeyle gerçek bir yapıt meydana getirilebilir. Sizin yazılarınızda da görüldüğü gibi, özel bir sorunda yeni ve doğru görüşlere daha kolay ulaşılır; ama bütüne egemen olmak ve onu yeni biçimde bölümlere ayırmak, ancak inceleme gerçekten tamamlandıktan sonra olabilir. Yoksa *Kapital* gibi daha çok kitap olurdu. Yani –doğrudan yazın çalışmanız için– ilkel kutsal kitap tarihi ve sömürgeleştirme gibi, her şeye karşın, eksiksiz bir ayrıntı incelemesi gerektirmeden, yine de güncelliği olacak bir yapıt yaratmak olanağı veren konular seçecek olmanızı görmekle sevindim. Sömürgeleştirme hakkındaki yazı çok hoşuma gitti. Ne yazık ki, çoğu zaman sadece Alman belgeleri kullanmışsınız; oysa bu belgeler, her zaman olduğu gibi, biraz soluktur ve tropikal ülkeleri sömürgeleştirmenin ne en bağırgan renklerini, ne de en yeni yöntemlerini yansıtır. Sözkonusu olan, Fransa tarafından Tunus'ta ve Tonkin'de doğrudan doğruya ve açık açık uygulandığı gibi, borsa spekülasyonu yararına sömürgeleştirmedir. Güney Denizleri'ndeki köle ticareti için, işte yeni ve çarpıcı bir örnek: Yeni-Gine vb.'nin Queensland[130] tarafından ilhakı girişimi, doğrudan doğruya köle ticeretine dayalıydı. Yeni-Gine'nin fethi için sefere çıkıldığı gün, ya da o günlerde, "Fanny" adlı bir Queensland gemisi de **labour** (el emeği) ele geçirmek için bu ülkeye ve Doğu'da bulunan adalara hareket etti, ama oradan yaralılarla ve vuku bulmuş bir savaşın başka tatsız izleriyle ve labour **olmadan** döndü. Sorunu, bir baş-

yazıda, aynı şeyi yaptıkça, bu tür uygulamalardan ötürü Fransızları eleştirmenin İngilizler için güç olacağına dikkat çekerek anlatan gazete *Daily News*'tur! (Eylül ayı başı)...

Bu arada belirtelim ki, Java örneği nüfusun hiçbir zaman ve hiçbir yerde çok da ağır olmayan zorunlu bir çalışma sisteminde olduğu kadar hızlı artmadığını göstermektedir:[131] 1755-2 milyon; 1826-5,5 milyon; 1850-9 milyon; 1878-19 milyon; nüfus 125 yılda hemen hemen on kat artmıştır –yaklaşık olarak, Malthuscu nüfus artışının tek örneğidir–. Hollandalı sömürgenleri kovun; nüfus rakamı, aşağı yukarı kalıcı olacaktır...

Kapital'in II. Volume'ü[132] bana daha epeyce iş çıkaracak. Elyazmasının en büyük bölümü **1868 öncesinden** kalma ve yer yer sıradan bir *brouillon*. Bu II. Kitap vülger sosyalistleri çok düş kırıklığına uğratacak, hemen sadece tam anlamıyla bilimsel açımlamalar, kapitalist sınıfın kendi içinde geçen olaylara ilişkin çok ince araştırmalar içeriyor, slogan ve söylev üretmeye olanak veren hiçbir şey yok...

(130) Adanın kuzeydoğusunda bulunan Avustralya devletlerinden biri.

(131) Bu metinde Engels, sadece sömürgelerin durumunu düşünüyor.

(132) Engels, *Kapital*'in II, III ve IV. kitaplarını belirtmek için hemen her zaman Almanca *Band*, Fransızca *Volume* (Cilt) sözcüğünü kullanır.

ENGELS'ten ZÜRİH'teki E. BERNESTEIN'a

Londra, Ağustos 1884.

... *Kapital* için bir dizin çok iyi olur. Ama bunu neden, hepsi biter bitmez, bütünü için yapmayalım? Oysa bu, eğer ben daha önce göçüp gitmezsem, herhalde gelecek yıl olacak, şimdilik bunu kestirmeye olanak veren hiçbir şey yok. *Teorinin Tarihi*[133] bile –söz aramızda– esas itibariyle yazılmış. 1860'tan 1862'ye kadar *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın elyazması –sanıyorum, onu sana burada göstermiştim–, yaklaşık 500 yaprak "artı-değer teorileri" içerir. Bunların içinde, arada başka yerde kullanıldığı için, çizilecek çok şey vardır, ama geriye daha epey kalır.

Lassalle, *Schulze–Bastiat* yapıtında, kendisine bir başkası yönünden gerçek bir düşmanlığa malolacak bir esintiyle, Rodbertus'u öne sürdü. Bir namussuzluk otoritesi ya da mucidi. *Mektuplar*'ın[134] Rodbertus tapınımına yardımcı olmasını dilerim. Asıl olay, komünist olmayanların Marx'a karşı komünist olmayan bir rakip çıkarmak isteğinden ve insanların bilimdışı kafa karışıklığından doğdu. Devlet sosyalizmi ile bizim partimizin sınırında dolaşıp duran, partiye yakınlık sözleri eden, ama polis kurallarına da karşı çıkmaktan geri duran herkes için Sayın Rodbertus çiğnenecek iyi bir sakızdır...

(133) Engels bununla, Kautsky'nin yayımlayacağı *Artı-Değer Teorileri*'ni kastediyor.

(134) Karl Rodbertus, *Sociale Briefe an von Kirchmann*, Bd. I-IV (Von Kirchmann'a Toplum Mektupları, C. I-IV) Berlin, 1850-1884.

ENGELS'ten HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a

Londra, 3 Haziran 1885.

Kapital'in II. Cildi artık yakında çıkacak, önsözün son yarıprovasını hâlâ bekliyorum, Rodbertus orada bir kez daha ağzının payını alıyor. III. Kitap keyifle ilerliyor, ama daha çok zaman alacak, aslında bunda bir sakınca yok; önce II. Cildin sindirilmesi gerek. II. Cilt silme bilimsel olduğundan, öyle çokça coşturma metni de içermediğinden büyük bir düş kırıklığına yol açacak. Ama III.'sü yeniden gürültü koparacak, çünkü bütün kapitalist üretim, yalnızca orada bağlamıyla ele alınıp tüm burjuva ekonomi politiği yere seriliyor. Ama bu daha çok emek gerektiriyor. Yıl başından beri, bunun yarısından çoğunu da temize çektim, bu çalışmayla yaklaşık dört ay sonra bitireceğimi umuyorum. Ama daha sonra, gerçek anlamıyla yazım çalışması geliyor, bu da kolay değil, çünkü en önemli kısımları biçim bakımından oldukça büyük bir düzensizlik içinde. Ne var ki, bütün bunlar yapılacak, yalnızca zaman gerek. Bununla işimi bitirene kadar her şeyi bir yana bırakmam, ve artık mektuplarımı da ihmal etmem gerektiğini anlıyorsun; yazı yazmaya gelince, bu sorun değil. Ama gel beni sevindir: III. Cilt konusunda sana söylediklerime ilişkin *Sozialist*'te[135] hiçbir şey yayımlatma. Bu hem Zürih'te[136], hem başka yerde her zaman birtakım sıkıntılar yaratıyor. Okur için gerekli olana gelince, bunu II. Cildin önsözünde söylüyorum...,

(135) *Sozialist*: New York'ta yayımlanan Kuzey Amerika Sosyalist Partisi Genel Yönetimi'nin organı.

(136) Bismarck'ın antisosyalist yasalarının resmen ilanından sonra, Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin organı, *Der Sozialdemocrat* Zürih'te yayımlanıyordu.

ENGELS'ten ST. PETERSBURG'daki N. F. DANIELSON'a

Londra, 8 Ağustos 1885.

Rusça baskıya[137] özel bir önsöz yazma önerinizi düşündüm, ama bunu doyurucu bir biçimde nasıl yapabileceğimi kestiremiyorum.

Rodbertus'u hiç konu etmemenin[138] daha iyi olduğunu düşünüyorsanız, önsözün ikinci kısmını tümüyle çıkarmanızı önereceğim. Önsöz, yazıldığı özel koşullarla, yani Rodbertus hizibinin saldırılarıyla gerekçelendirilmez ise, yazarın[139] ekonomi bilimi tarihinde tuttuğu yere ilişkin bir sunum olarak, çok daha eksik olur. Bu hizip Almanya'da çok etkilidir; çok gürültü kopanyor ve kuşkusuz, yakında Rusya'da da bu gürültüyü duyacaksınız. Yazarımızın R(odbertus)'yi kopya etmekle yetindiğini söyleyip işin içinden bu kadar ucuza ve bütün sorunu kolayca çözdüklerini sanarak, sıyrılıyorlar ki; bu, kuşkusuz, yazarımızın okunup tartışılacağı her yerde tekrarlanacaktır. Yine de bütün bu sorunlarda en iyi yargıç sizsiniz ve ben de kararı tamamiyle size bırakıyorum, aynı şekilde sansürünüzden geçip geçmeyeceği konusunda en ufak fikrim yok...

(137) II. Kitabın baskısı.
(138) Rodbertus Rusya'da pek tanınmadığından, Danielson bunu telkin etmişti.
(139) Marx.

ENGELS'ten HOBOKEN'deki F. A. SORGE'a

Londra, 29 Nisan 1886.

Elyazması[140], büyük bir bölümünde, Marx'ın, üçüncü baskı için kendi nüshasında işaret etmiş olduğu notlarla aynı notları içeriyor. Ötekiler, daha çok, Fransız baskısından alınma eklentileri salık veriyor, mutlak bir zorunluluk görmüyorum: 1– Çünkü üçüncü baskı[141] çalışması çok sonraki çalışmadır, yani bence daha kesindir; 2- Çünkü, M(arx), kendi gücü dışında, Amerika'da bir çeviri için, birkaç çetin parçanın Almanca'dan yanlış çevrilmektense, onları yumuşatan Fransızca metinden doğru olarak çevrilmesini yeğliyordu, işte bu görüş bugün geçersizdir. Her şeye karşın, o bana Almanca dördüncü baskı için, gerektiğinde kullanılacak çok yararlı birçok bilgi verdi. Bitirir bitirmez, bunları taahhütlü olarak gönderiyorum.

Kapital'in I. Kitabının İngilizce çevirisinin basımı on beş gün, üç hafta sonra başlayacak sanıyorum. Provaları bitirmeme daha çok var, ama 300 sayfa hazır, başkaca 100 sayfa kadar da basıma hazır...

(140) Marx, o sırada düşünülen, *Kapital*'in I. Kitabının Amerikan çevirisi için bir dizi değişikliğe girişmiş ve birkaç parça eklemişti. Daha önce okuduğumuz gibi. İngilizce çeviriye temel olarak Fransızca metni almayı bile düşünmüştü. Burada Engels'in sözünü ettiği elyazması budur. (Fransızca'dan çevrilen mektuplarda, Cilt yerine 'Livre' karşılığı Kitap terimi kullanılmıştır. -ç.)

(141) 1883'te yayımlanan Almanca 3. baskı.

ENGELS'ten STUTTGART'taki K. KAUTSKY'ye

Londra, 28 Ocak 1889.

Bugün sana; Ede, Gina ve Tussy'den[142] onaylı bir önerim var.

Tahmin ediyorum ki, iyileşmem için, en iyi durumda, daha çok uzun süre gözlerimi tutumlu kullanmak zorunda kalacağım. Bu durum, *Kapital*'in IV. Kitabının[143] elyazmasını birisine benim yazdırma olanağını, en azından birkaç yıl süreyle ortadan kaldırıyor.

Öte yandan, ben işin içinde olmasam bile, Marx'ın yalnız bu elyazmasının değil, başkalarının da yararlanılabilir durumda olduklarını düşünmem gerek. Bu da ancak, bu çetrefil yazıyı, gerektiğinde yerimi alacak ve bu arada herhalde baskı işinde bana yardım da edebilecek başka kişilere öğretirsem mümkün olur. Ve bu yolda, yalnız seni ve Ede'yi kullanabilirim. Ben de baştan bu işi üçümüz birlikte yapmamızı öneriyorum.

Şimdi, IV. Kitap ele alınacak ilk iş, ama Ede burada *Sozialdemocrat*'ın[144] yönetimi ile bir sürü toplantı ve işin yol açtığı entrikalar yüzünden çok dolu. Oysa senin yeterince boş zamanın var; birkaç ders, biraz da pratikten sonra, karının da yardımıyla, iki yıl gerekse bile, özgün metnin yaklaşık 750 sayfasını (görünüşe göre bunun epeyce parçası atılacak, çünkü III. Kitap içinde yer alıyor) okunabilir bir elyazmasına çevirebilirsin. Bir kez, Marx'ın yazısını az çok okuyacak duruma geldin mi, karına yazdırabilirsin ve o zaman iş çabuk ilerler...

Ede'ye gelince, o da bu hiyeroglifleri öğrenmek arzusuyla tutuşuyor; onun için elimde başka elyazmaları var ve ona da birkaç ders vereceğim, ama elbette, yalnız bir kişiye ücret ödeyebileceğimi söyledim, o da bunu bütünüyle kabul etti. Sözün kısası, bu işte daha sonra

–bu belki benim sağlığımda olamaz– Marx'ın yazıları ile benimkilerin tam baskılarını yapmak da sözkonusudur, bunun için gereken önlemleri şimdiden almak isterim. Bu noktayı Tussy'ye de belirttim, ondan her türlü olabilir yardımı bekleyebiliriz. Her ikinizi, Marx'ın yazısını iyice okuyabileceğiniz noktaya getirir getirmez yüreğimdeki büyük tasa azalacak ve o zaman, bir temel görevi ihmal etmeden, gözlerimi dinlendirebileceğim, çünkü bu elyazmaları artık hiç değilse iki kişi için anlaşılmaz olmaktan çıkacak.

Şimdiye dek bu tasarımdan Lenchen[145] dışında, yalnız Ede'ler ve Aveling'ler haberlidir ve eğer bunu kabul edersen sizin dışınızda kimsenin işin ayrıntılarını bilmesine gerek yoktur. Louise'e[146] gelince, belki burada ona uygun bir iş de bulunur.

O halde, konuyu düşünün ve eğer kabul ederseniz, olabildiğince çabuk gelin...

(142) Eduard Bernstein, karısı Gina (Reginâ) ve 1891'de, Edward Aveling ile evlenecek olan Marx'ın küçük kızı Tussy (Eleanor).

(143) Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*.

(144) Eduard Bernstein, Bismarck'ın baskı döneminde önce Zürih'te, sonra Londra'da çıkan Alman sosyalistlerinin gazetesinin yazışleri yöneticisiydi.

(145) Helene Demuth.

(146) Louise Kautsky.

ENGELS'ten ST. PETERSBURG'daki N. F. DANIELSON'a

Londra, 24 Şubat 1893.

Uzun süren sessizliğimi bağışlayın. Elimde değildi. Bu kış ve bu ilkbaharda III. Cildi bitirmek için bir çaba, üstün bir çaba göstermem gerekiyor. Bu işi başarmam için kendime her türlü ek işi ve hatta mutlaka zorunlu değilse her türlü yazışmayı yasak etmeliyim. Böyle olmasaydı, sizinle, son derece ilginç ve önemli sorunumuzu tartışmayı sürdürmeme hiçbir şey engel olmazdı.

Elyazmasının durumu yüzünden olduğu gibi, konunun niteliği nedeniyle de hepsinin en zoru olan V. bölümün (bankalar ve kredi) **yazımını** (birkaç biçim sorunu dışında) şimdi bitirdim. Artık geriye sadece iki bölüm (hepsinin üçte biri) kalıyor; bunlardan biri (toprak rantı) yine çok çetin bir konuya ilişkin, ama hatırladığım kadarıyla, elyazması, V. bölümün elyazmasından çok daha iyi işlenmiş. Bu nedenle hâlâ istenilen zamanda işimi bitirebilmeyi umuyorum. Büyük güçlük, üç beş aylık bir dönem boyunca, bütün zamanımı V. bölüme ayıracak biçimde, her türlü ara vermeden kesinlikle uzak bulunmaktı, bu da şimdi iyiki bitti. Üzerinde çalışırken, bu cildin, yayımlanınca size vereceği büyük zevki sık sık düşündüm; size, II. Cilt için yaptığım gibi, bir prova takımı göndereceğim...

ENGELS'ten STUTTGART'taki C. SCHMIDT'e

Londra, 12 Mart 1895.

Sanıyorum ki mektubunuz bana, kâr oranı konusunda kestirme bir yola girişiniz hakkında biraz açıklama getiriyor. Burada yine aynı ayrıntıya kapılma eğilimini buluyor ve bunu, 1848'den beri Alman üniversitelerine sokulmuş bulunan, felsefede seçmeci yönteme bağlıyorum: Bütün, hepten gözden kaçırılıyor ve sık sık ayrıntılara ilişkin noktalarda, bitimsiz ve oldukça boş kurgular içine dalınıyor. Şimdi, bütün klasikler içinde, yenilerde en çok Kant'la oyalandığınız belli oluyor; Kant'a gelince, dönemindeki Alman felsefesinin durumu ve Wolff'un bilgiçlik taslayan Leibniz'ciliğine muhalefeti nedeniyle kendisini az çok, Wolff tarzı kılı kırk yaran düşünüşlere, biçimsel olarak, görünüşte birtakım ödünler vermek zorunda görmüştür. Değer yasası hakkındaki mektubunuzun planında da kendisini gösteren ayrıntılara dalma eğiliminizi böyle açıklıyorum –ve bana öyle geliyor ki, siz o zaman genel ilişkileri yeterince göz önüne almıyorsunuz– öyle ki değer yasasını bir yapıntıya, zorunlu bir yapıntıya indirgiyorsunuz; aşağı yukarı Kant'ın, Tanrı'nın varlığını pratik aklın bir konutuna indirgemesi gibi.

Değer yasasına karşı öne sürdüğünüz itirazlar **bütün** kavramları gerçeklik açısından tartacak noktaya ulaşıyor. Hegel'in terminolojisini yeniden ele almak gerekirse, düşüncenin ve varlığın özdeşliği, her yerde sizin daire ve çokgen özdeşliği örneğiniz ile çakışır. Ya da bir şeyin kavramı ile bunun gerçekliği, hiç buluşmaksızın durmadan birbirine yaklaşan iki kavuşmaz gibi koşutturlar. Onları ayıran farklılık tam tamına şudur: Kavram birden, dolaysız gerçeklik değildir, ger-

çeklik de dolaysız olarak kendi kavramı değildir. Bir kavram, bir kavramın temel özelliğine sahip olduğu için gerçekle birden, *prima facie* (ilk bakışta) çakışmaz; gerçeği önce soyutlaması gerekmiştir. Bu nedenle her zaman bir yapıntıdan fazla bir şeydir, yeter ki siz düşüncenin bütün sonuçlarına yapıntı demeyin; gerçeklik bu sonuçlara ancak uzun bir dolanımla uygun düşer ve o zaman bile, ancak kavuşmaz tarzı yakınlaşır.

Peki, genel kâr oranı bundan başka türlü mü işler? O da her an ancak yaklaşık bir biçimde varolur. Olur da iki kuruluşta, en ufak ayrıntıda çakışacak kadar gerçekleşirse, her ikisi de, belli bir dönemde, **tam tamına aynı kâr oranını** elde ederlerse, bu silme rastlantıdır; gerçekte, kâr oranları birçok koşullara, işletmeden işletmeye, yıldan yıla bağlı olarak değişiklik gösterirler, genel oran ise ancak bir dizi yılda ve birçok işletmenin ortalaması olarak varolur. Ama her işletmede ve her yıl, kâr oranının ondalığın yüzde birine kadar tıpı tıpına aynı olmasını, diyelim ki 14,876934... olmasını istemek, yoksa onu sıradan bir yapıntı derekesinde görmek, kâr oranının ve genel olarak ekonomi yasalarının –bu yasaların tümü **dolaysız** gerçeklik olarak değil, ancak yaklaşıklık, eğilim, ortalama olarak var olurlar– niteliğini hemen hemen hiç bilmemek demektir. Bu, bir yandan, bunların işleyişinin başka yasaların eşzamanlı işleyişiyle engellenmiş olmasından, ama öte yandan da, kavram olarak özelliklerinden ileri gelir.

Ya da ücret yasasını, ancak ortalama olarak gerçekleşen –hem de her zaman değil– ve yerel özelliğe göre, hatta işkoluna göre yaşam alışkanlıklarına bağlı olarak değişen, emek gücünün değerinin gerçekleşme biçimini ele alın. Yine, genel orana göre, bir doğa gücünün tekelde olmasından kaynaklanan fazla kârı temsil eden toprak rantını. Burada da gerçek fazla kâr ile gerçek rant hiç de kendiliğinden çakışmaz, yalnızca ortalama olarak, yaklaşık biçimde görülür.

Değer yasası ile artı-değerin kâr oranı yoluyla dağılımı için de durum tastamam böyledir.

1- İki şey ancak her yerde tam olarak işleyen bir kapitalist üretim varsayımında, yani bütün aracı katmanlar elenerek, toprak sahipleri, kapitalistler (sanayici ve tüccarlar) ve işçilerden oluşan çağdaş sınıflara indirgenmiş bir toplum varsayımında hemen hemen tam olarak

gerçekleşir. Oysa böyle bir durum İngiltere'de bile yoktur ve olmayacaktır: İşlerin o noktaya varmasına izin vermeyeceğiz.

2- Kâr, rant da içinde olmak üzere, çeşitli öğelerden oluşur:

a) Metada aldatmadan doğan kâr –bu, böyle kârların cebirsel toplamı içinde yok olur–.

b) Stokların değer artışından doğan kârlar (örneğin, sonraki yılın ürünü kötü olduğunda, son ürünün artığı.) Bu kârlar da, öteki metaların değer azalışıyla daha önce geçersiz kılınmamışsa, kapitalist alıcılar satıcıların kazandıklarından fazlasını harcamak zorunda kaldıkları, ya da sözkonusu olan, işçilerin geçim araçları ise, ücret sürgit artacağı için sonunda kuramsal olarak **dengeleneceklerdir**. Ama bu değer artışlarının en önemlileri **vadesinde meydana gelmezler**; o halde, dengeleme ancak birkaç yıllık ortalamada vardır, hem de bu dengeleme çok eksiktir: İşçilerin sırtından yapıldığında, emek-güçleri bütünüyle ödenmediği için, onların daha çok artı-değer üretecekleri ortadadır.

c) Özellikle bunalım zamanında, aşırı üretimin değeri, onun gerçekten içerdiği toplumsal bakımdan gerekli emek miktarına indirgendiğinde **alıcıya armağan edilen** bölüm artı-değerin toplam tutarından çıkarılır.

Bundan, önce şu sonuç çıkar: Kâr ile artı-değerin toplamı ancak yaklaşık olarak çakışabilirler. Buna artı-değerin toplamının da, sermayenin toplamının da sabit büyüklükler değil, günden güne değişen değişken büyüklükler olduklarını eklerseniz, kâr oranını yaklaşık bir fonksiyon olarak görmeden, $\frac{\Sigma a}{\Sigma s + d}$ formülü ile açıklamanın ve fiyat toplamı ile değer toplamını durmadan birleşmeye yönelen, ama yine de durmadan özdeşlikten uzaklaşan şeyler olarak kabul etmemenin olanaksızlığı iyiden iyiye belli olur. Başka bir deyişle, kavram ile görüngünün birliği, özünde bitimsiz bir süreç olarak görünür –ve başka bir durumda olduğundan daha çok burada, gerçekten öyledir–.

Acaba feodalite hiç kendi kavramına uygun oldu mu? Batı Franklarının krallığında kurulan, Norveçli fatihlerce Normandiya'da geliştirilen, Fransız Normanlarca İngiltere ve Güney İtalya'da daha iyi işlenen feodalite, Kudüs Yasaları[147] ile, bize feodal düzenin en klasik

anlatımını bırakan geçici Kudüs Krallığı'nda kendi kavramına en çok yaklaştı. Bu düzen, klasik biçimiyle, Filistin'de ancak kısa süreli ve hatta büyük ölçüde yalnızca kağıt üzerinde bir yaşam sürdürdüğü için yine de yapıntı mıydı?

Yine, doğa bilimlerinde kabul edilmiş kavramlar her zaman gerçekliği tıpı tıpına kapsayamadıkları için yapıntı mıdırlar? Organik yaşam hakkındaki bütün kavramlarımız, gelişim kuramını kabul ettiğimiz andan itibaren, gerçekliğe ancak yaklaşık olarak uygun düşerler. Aksi halde, bu alanda dönüşümler olmaz; organik dünyada kavramla gerçekliğin mutlak olarak çakışması halinde, evrim bitmiş olur. Balık kavramı suda yaşamı ve solungaçlar yardımıyla solunumu içerir; bu kavramı parçalamadan, balıktan hem karada hem suda yaşayan hayvana nasıl geçebilirsiniz? Kavram gerçekten de parçalandı; bugün yüzme keseleri akciğere kadar evrimleşen ve hava soluyabilen bir dizi balık tanıyoruz. Yumurtlayan sürüngenden küçük canlılar doğuran memeliye, iki kavramdan birini ya da her ikisini gerçeklikle çatışmaya sokmadan nasıl geçebilirsiniz? Gerçekten, bugün, tekdeliklilerle bir yumurtlayan memeliler alt-kategorisine sahibiz. 1843'te, Manchester'de ornitorenk yumurtaları görmüş ve cehaletime bakmadan, sanki bir memeli yumurtlarmış da, diyerek bu saçmalıkla dalga geçmiştim! Ve işte bugün bu kanıtlandı! Öyleyse, benim yaptığım, sonradan da bundan ötürü ornitorenkten özür dilemek zorunda kaldığım gibi, siz de gelin değer kavramına karşı öyle davranmayın!..

(147) Kudüs Krallığı'nın yasaları: XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar uzanan dönemle ilgilidir.

ENGELS'ten VİYANA'daki V. ADLER'e

Londra, 16 Mart 1895.

... Madem kodeste *Kapital*'in II. ve III. Kitapları üstünde çalışmak istiyorsun, işi kolaylaştırmak için bari sana bazı ipuçları vereyim.

Kitap II, Bölüm I. Birinci kısmı iyice oku, böylece 2 ve 3. kısımları daha kolay anlayabilirsin. 4. kısmın yine dikkatle okunması gerekir; bir özettir bu; 5 ve 6. kısımlar kolaydır. Hele 6, ikincil sorunları ele alır.

II. Bölümde, 7-9. kısımlar önemlidir. 10. ve 11. kısımlar çok önemlidir. 12, 13 ve 14. kısımlar için de aynı şey söylenebilir. Buna karşılık, 15, 16, 17. kısımlara şimdilik sıradan okuma yeterlidir.

III. Bölüm. Bu bölüm kapitalist toplumda genel olarak meta ve para dolaşımının çok ilgi çekici bir sunumudur; bu konu fizyokratlardan bu yana ilk kez ele alınmıştır; –içerik yönünden ilgi çekici, ama biçim yönünden, ilkin, iki işleme iki farklı yöntemden kaynaklandığından yamalı bohçaya benzediği için, sonra 2. işleme, beynin kronik uykusuzluktan acı çektiği bir hastalık döneminde, zorla sonuca ulaştırıldığı için son derece ağırdır. Bana kalsa III. Kitap üstünde **bir ilk çalışmadan sonra** bunu **sona** saklardım. Zaten yapmak istediğin iş bakımından en rahat vazgeçebileceğin bölüm budur.

Gelelim III. Kitaba.

Burada önemli olanlar: Birinci bölümde 1-4. kısımlardır; buna karşılık, 5, 6, 7. kısımlar **ana** bağlantı bakımından o kadar önemli değildir, yani buna başta fazla zaman ayırmak gerekmez.

II. Bölüm. **Çok önemli olanlar**: 8, 9, 10. kısımlar. 11. ve 12. kısımlar daha hızlı geçilebilir.

III. Bölüm. **Çok önemli**. Bütün bölüm. 13-15.

IV Bölüm. 16-20. kısımlar yine çok önemli, ama okunması kolaydır.

V Bölüm. Çok önemli olanlar: 21-27. kısımlar. 28. kısım daha az. 29. kısım, önemli. Genelde, yapmak istediğin işe göre, 30-32. kısımlar önemsizdir; kağıt-para vb. sözkonusu olunca 33. Uluslararası kambiyo kuru konusunda 34, 35. kısımlar önemlidir; 36. kısım **senin için** çok **ilginç**, okunması da kolaydır.

VI. Bölüm. Toprak rantı: 37. ve 38. kısımlar önemlidir. 39 ve 40, o kadar önemli değildir, ama okunmalıdır. 41-43. kısımlar (farklılık rantı, özel haller) ihmal edilse olur. 44-47. kısımlar: Yine önemli ve büyük bölümünün okunması da kolaydır.

VII. Bölüm. Çok güzel, ama ne yazık ki basit bir taslak, ve üstelik güçlü uykusuzluk izleri belli olmaktadır.

Böylece, sana işaret ettiğim önemli kısımları iyice inceler ve pek önemli olmayanları, başlangıçta, yüzeyden geçersen (en iyisi I. Cildin başlıca kısımlarını önce yeniden okumaktır), bütünü hakkında genel bir görüş edinir, daha sonra da ihmal ettiğin bölümleri daha kolay bir biçimde çalışabilirsin...

ENGELS'ten ZÜRİH'teki S. BAUER'e

Londra, 10 Nisan 1895.

Quesnay'in Tablo'sunun tıpkıbasımı ile birlikte bu konuya ayırdığınız monografiyi gönderdiğiniz için size çok minnettarım ve çok çok teşekkür ederim; bunu şimdi büyük bir ilgiyle okumaktayım. Baudeau'dan bu yana, Marx dışında, kimsenin ekonomi konusundaki bu büyük yapıtın önemini anlamadığını belirtmekte haklısınız; Marx aslında, İngiliz okulunun daha sonraki başarılarının fizyokratları gömmüş olduğu karanlıktan onları yeniden kurtaran ilk kişiydi. *Kapital*'in IV. Kitabını da yayımlamak bana nasip olursa, orada Quesnay ve yandaşlarının değerlerine ilişkin, daha ayrıntılı başka övgüler bulacaksınız.[148]

(148) *Theorien über den Mehrwehrt* (Ed. Dietz, Berlin, 1956) içinde, fizyokratlardan uzun uzun söz edilir, özellikle C. I, s.10-35, s.272-308 ve s.342-351.

ENGELS'ten STUTTGART'taki K. KAUTSKY'ye

Londra, 21 Mayıs 1895.

O sırada sen, bir sosyalizm tarihi yayınlama işine giriştin. O günlerde hayatta olan insanlar içerisinde tek bir insan vardı ki, –bunu söylemeye benim hakkım var– böyle bir eserin yazılabilmesi için onunla mutlaka işbirliği yapılması gerekirdi: Ve bu insan bendim. Ve şunu da ilave etmeliyim, benim yardımlarım olmaksızın böyle bir girişim kesinlikle boşluklar taşıyan kusurlu bir şey olurdu. Bunu sizler de benim gibi pekâlâ bilirsiniz. Bu konuda yararlanılabilecek kimseler arasında vazgeçilmesi olanaksız tek kimse varsa o da bendim, ama ondan bu konuda katkıda bulunması **istenmedi**. Beni özellikle dışta bırakmanızın herhalde çok haklı bir nedeni olmalı. Benim bundan yakındığım yok; hiç yakınmıyorum. İstediğiniz gibi hareket etmekte elbette serbestsiniz. Ben yalnızca bir gerçeğin altını çiziyorum.

Bana bir an için dokunan şey, bütün dünya alem bunun sözünü ederken, beni de ilgilendiren bu konunun acayip bir esrar perdesi ardında benden gizlenme çabasıdır. Bütün bu tasarıdan ancak üçüncü kişiler aracılığı ile ve ancak, planın ana çizgilerini içeren basılı taslaklar yoluyla haberdar oluyorum. Ne senden, ne de Ede'den tek sözcük yok. Sanki bir vicdan azabı içerisindeymişiniz gibi geliyor insana. Buna bir de, türlü türlü insanların el altından yaptıkları soruşturmaları eklemek gerekir: Bu meseleye ben nasıl bakıyor muşum? Yoksa işbirliği yapmaktan kaçınmış mıyım vb.? Ve ensonu, susup geçiştirmek artık yeterli olmayınca, bizim koca Ede, beterin beteri bir amaca yakışan bir utangaçlık ve sıkılganlık ile bu işten söz etmeye başlar. Aslında bu gülünç komedi dışında kuraldışı herhangi

bir şey olmadığı gibi, bu da beni. Louise'in tanıklık edebileceği gibi saatlerce neşelendirdi.

Evet, siz beni bir oldu bitti ile karşı karşıya bıraktınız: Benim katkım olmaksızın bir sosyalizm tarihi yazılması ile. Ben bu durumu hiç yakınmadan daha işin başında kabullendim. Ama siz, başınıza açtığınız işin içinden çıkamadığınız gibi, bir gün olup işinize gelse bile bunu bilmezlikten gelemezsiniz. Şimdi öyle ki, ben de aynı çıkmazda gibiyim. Benim düşüncelerim ve benim yardımlarımın sizler için önemli bir katkı sağlayabileceği bir sırada siz kasıtlı olarak büyük cümle kapısını yüzüme kapattıktan sonra, şimdi tutup bana, sizi içine düştüğünüz zorluklardan kurtarmak için küçük arka kapıdan içeriye sızmam için lütfen bir talepte bulunmayınız. Şunu da itiraf edeyim ki, eğer bu konudaki rollerimiz tersine olsaydı, ben çok daha önceden bunu uzun uzadıya düşünür ve sizin bana yaptığınız öneriyi çok önceden ben size yapmış olurdum.[149] Herkesin, yaptığı hareketin sonuçlarının sorumluluğunu taşıması gerektiğini anlaması bu kadar güç mü? Yatağınızı yaptığınıza göre, içine uzanıp yatmakta size düşer. Bu işte eğer bana yer yoksa, bu sizin bunu böyle istediğiniz içindir.

Evet, bu iş bu kadar. Ve lütfen bu yanıtımı kesin olarak kabul edin. Bütün bu olup bitenleri, her ikimizi de ilgilendirdiği kadarıyla tamamen kapanmış sayın. Eğer Ede konuyu kendisi açmazsa, ben ona bundan hiç söz etmem.

Bu arada sana, *N(eue) Z(eit)* için seni memnun edecek bir yazı hazırlamaktayım: "*Kapital*'in III. Kitabına ek ve ulama:

1-Değer yasası ve kâr oranı. Sombart ile C(onrad) Schmidt'in itirazlarına yanıt. Daha sonra bunu 2 numara izleyecek: Marx'ın bu konu hakkında 1865'te yazdığından beri çok önemli değişikliklere uğrayan Borsanın rolü[150]. Gerekirse ve zaman bulursam arkası da gelecek. Kafam rahat olsaydı birinci yazı şimdiye bitmiş olurdu.

Kitabın hakkında[151] sana, okuyuşu ilerledikçe iyileştiğini söyleyebilirim. Platon ile Erken Hıristiyanlık dönemi, ilk plana göre, henüz yeterince işlenmemiş. Ortaçağ tarikatları çok daha iyi gidiyor, daha da iyileşecek. En iyi sayfalar Taborlular, Münzer ve Anabaptistler ile ilgili. Genellikle ve önemli noktalarda, hazırlık araştırmasında bir eksiklik olduğunda, politik olaylar ekonomik alana, bunun yanında da

birtakım harcıâlem şeylere indirgeniyor. Kitabın çok şey öğretti bana; benim *Köylüler Savaşı*'nın yeni basımı için bu vazgeçilmez bir ön çalışma. Bana öyle geliyor ki, belli başlı iki yanlışı var:

1- Feodal sınıflandırmanın bütünüyle dışında kaldığından, her kent kuruluşunda mutlaka ortaya çıkması gereken ve Ortaçağ'da kent halkının haklardan tamamiyle yoksun, en alt katmanını oluşturan, ne tarım topluluğu, ne feodal sıradüzeni, ne de loncalarla bağları olan, hemen hemen paryalara benzer, düşkün öğelerin gelişimi ve rolü hakkında çok eksik bir araştırma. İncelemesi güçtür, ama bu **en önemli temel**dir, çünkü yavaş yavaş, feodal bağların gevşemesiyle, bu topluluklar, feodal ve loncalı toplumdan atılan bütün bireyleri emen, 1789'da, Paris *foubourg*(*) larında devrimi hazırlayan **ön**–proletaryayı oluştururlar. Sen proleterlerden söz ediyorsun, deyiş yerine oturmuyor; bunlar arasına da, çok haklı olarak önemini betimlediğin dokumacıları katıyorsun, ama bunları senin proletaryana ancak loncaların dışında, düşkün dokumacıların var olduğu **kadarıyla** katabilirsin. Bu noktada söylenecek daha çok şey var.

2- Dünya pazarının, –dünya pazarından ne kadar söz edilebilirse– durumunu, XV. yüzyılın sonunda, Almanya'nın uluslararası ekonomik durumunu bütünüyle kavramamışsın. İngiltere, Hollanda ve Bohemya'da başarısızlığa uğrayan dinsel biçimli burjuva-halkçı hareketin, XV. yüzyılda, Almanya'da niçin **belli** bir başarı kazanabildiğini açıklayan **tek şey** şudur: Bu hareket **dinsel kılığıyla** zafer kazandı, oysa burjuva içeriğin zaferi (ertesi yüzyıla) ve bu arada doğmuş bulunan dünya pazarının yeni yönelimi içindeki ülkelere, yani Hollanda ve İngiltere'ye saklanmıştı. Bu, benim *Köylüler Savaşı*'nda *in extense* sergilemeyi umduğum uzun bir hikâyedir –bari hemen işe koyulabilseydim!–

Biçem konusunda, anlaşılır olmak isteğiyle, kimileyin başyazı havasına, kimileyin öğretmen tarzına giriyorsun. Bundan kaçınabilirsin. Hem sonra, Janssen'i sevindirmek için mi, U(lrich) v(on) Hutten'in *obscuri viri*'si ile sözcük oyununu anlamamakta direniyorsun? İşin sırrı şu ki deyişin **iki** anlamı var: Karanlıklar ve karanlıkçılar, Hutten'in söylemek **istediği** şey de bu.(152)

Ama bunlar, okurken aldığım basit notlar. Ede ile sen yepyeni bir konuya el attınız, ilk anda da sonuç tam olarak alınamaz. Adeta **yal-**

nızca bir ilk taslak halindeyken, daha şimdiden, kendini okutabilen bir yapıtı kotarmakla mutlu olabilirsiniz. Ama şimdi ikinizin de, ekime hazır kıldığınız toprağı nadasa bırakmama, bütün gereksemeleri karşılayacak yeni bir sunumu birkaç yıl içinde gerçekleştirmek amacıyla araştırmalarınızı sürdürme yükümlülüğünüz var...

(149) Kautsky, Engels'ten, Birinci Enternasyonal ile ilgili bölüm için kendisine malzeme göndermesini istiyordu.

(150) Bu iki yazı Fransızca baskının VI. Cildinde yer alır, s.26-44.

(151) K. Kautsky, *Die Vorlaufer des neueren Socialismus* (Çağdaş Sosyalizmin Habercileri), C. I, Bölüm 1-2, Stuttgart, 1895.

(152) Ulrich von Hutten, Crotus Rubianus ve başkalarının 1515-1517'de yayımlanan yergi yazıları, *Epistolae obscurorum virorum*'un (Karanlık Adamlardan Mektuplar) sonu.

(*) Kenar mahalle.

ENGELS'ten İTALYA'daki F. TURATİ'ye

Londra, 28 Haziran 1895.

Kapital'in üç kitabının birden özetini yapmak bir yazarın düşünebileceği en güç işlerden biridir. Bence, bütün Avrupa'da, bu işe girişebilecek yarım düzineden fazla adam yoktur. Başka zorunlu koşullar yanında, burjuva ekonomi politiğini derinliğine bilmek, Alman diline de tam olarak egemen olmak gerekir. Sizin Labriolino'nun bu son noktada fazla güçlü olmadığını söylediğiniz, ben de *Critica Sociale*'deki yazılarından bunu anladığım için, yapıtın bütünü üstünde ayrı bir çalışmaya heves etmeden, işe I. Cildi iyi kavramakla başlarsa daha iyi eder. Yasal olarak, ona engel olmaya hakkım yok, ama bu işin sorumluluğunu da hiçbir biçimde üstüme alamam...

ENGELS'İN YAYIMLANMAMIŞ YEDİ MEKTUBU

Friedrich Engels'in aşağıda çevirisini verdiğimiz yedi mektubu ilk kez, Engels'in doğumunun yüz ellinci yılı vesilesiyle, doğum yeri olan Wuppertal kentinde 25-29 Mayıs (1970) tarihleri arasında, başta Fransa'dan Auguste Cornu ve Emile Bottigelli olmak üzere bütün Doğu ve Batı ülkelerinden on dört bilimadamının katıldığı toplantıda yapılan konuşma, tartışma ve sunulan dökümanları içeren büyük boy 376 sayfalık kitapta yayımlanmıştır.(*)

Bu mektupları ilk kez okura ulaştıran Emile Bottigelli, mektupların birkaç yıl önce (demek ki, 1965-70 arası), Karl Marx'ın torununun oğlu, Marcel-Charles Longuet'te bulunduğunu kaydeder.

Jenny Marx'a yazılan 1 ve 2 numaralı mektuplar İngilizce, 3 numaralı olanı Almanca ve İngilizce karışık, 4 numaralı olan yine İngilizce, 5 numaralısı Almanca, Eleanor Marx-Aveling'e yazılan 6 ve 7 numaralılar İngilizce olarak kaleme alınmıştır. Almanca yazılan mektuplar ile, mektupların Almanca açıklamalı dipnotlarını, Kassel'de bulunan genç gazeteci arkadaşım Yüksel Dalyan Türkçe'ye çevirdi. Bu katkılarından dolayı kendisine teşekkür etmek isterim.

Marx'ın yakınlarına yazılmış bu mektuplarda okur, büyük düşünür Engels'in içtenliğini ve insan sıcaklığını fark edecektir. Bu nedenle de biz, Bottigelli'nin çabasıyla ortaya çıkartılan Engels'in elyazması bu mektupları ile kartpostallarını ayrı bir bölüm olarak okura sunmak istedik.

(*) FRİEDRİCH ENGELS: 1820-1970- Referate + Diskussionen + Dokumente. Verlag Für Literatur und Zeitgeschenen Hannover, 1971. (Not: Bu kitap bana, 1996 Mayısı'nda, Wuppertal'deki MARX-ENGELS VAKFI'na yaptığım ziyaret sırasında armağan edilmişti. A. B.)

1. FRİEDRİCH ENGELS'ten JENNY MARX'a

Manch(este)r, 9 Temmuz 1869.

Sevgili Jenny,

Göndermiş olduğun iki nazik mektup ve çarşamba günü buraya salimen ulaşıp perşembe günü, günün yorgunluğundan sonra derhal tadına bakılan bira için çok çok teşekkürler. Bir şişe daha çıkartmak için az önce yine mahzene indim; doğrusu çok hoş ve bizim Lizzie[1] bu birayı, her zamanki Viyana Birası'ndan, onun sevgili "Baverye" birasını anımsattığı için pek seviyor. Hiç kuşku yok bu biralar pek yakında tükenecek; bunun lezzeti dışında bir başka nedeni de, sıradan Viyana Birası'na göre daha hafif olduğu için sıcak havaya uzun süre dayanamaması düşüncesidir: Yani kısacası bizim "kafadarların" mazheni sık sık ziyaret edip "aynı mamulden" bir iki şişeyle yukarıya dönmeleri için oldukça çok neden var.

Ben, daha doğrusu hepimiz, o yüksek aristokrat "suareyi" anlattığın satırları okurken pek hoşlandık. Ayaktakımı konusundaki o kısacık yazılı uyarı ve bunun davetiyeler ile birlikte gönderilmesi, bizim burada Lancashire'da kullandığımız deyimle "bu züppelerin" aslında ne olduklarını iyice ortaya koyuyor. Bu İngilizler bakımından, kendi sevgili "sıradan davranışlarını", "Avrupa'nın her yerinde yaygın" diye tanımlamaları da çok hoş doğrusu. Gerçekten de, bu İngiliz züppeleri –ki bunların hepsi de aslında hem züppe ve hem de ikiyüzlüdürler– ayak bastıkları her yerde bunu elbette yaygınlaştırmışlardır. Böyle bir fırsatta, öyle bir 'Genelge'nin Yönetmeliğe konduğu Kıtadaki yeri görmek isterdim. Burada bütün öyküden açıkça görülüyor ki, zengin türedilerin karıştırılmaları, aristokrat bölgelerde de yayılmaya

başlıyor, ve aslında şimdi "sosyeteyi" gırtlağına kadar doldurdu. Daha iyi bir 'Genelge'nin, bizim Manchester maskara "sosyetesine" tam uyumu ile ilgili senin betimlemelerin ve kibar güruhun Londra'yı daha da Manchesterleşmesi bizim için daha sevindiricidir.

Şu günlerde, daha yeni kavuştuğum özgürlüğü[2] balayını yaşıyorum ve bu durumdan müthiş mutlu olduğumu söylememe herhalde gerek yoktur. Gözüme gelince, şimdi çok daha iyi olmakla beraber, bir süre daha özen göstermem gerekiyor. Zaten düzenli çalışmaya henüz başlamadım ve aslında, işlerin, bir ay kadar sürecek olan tasviyesine kadar düzenli çalışmama da pek olanak bulunmayacak. Bu arada, Tussy ile, aileden bizimle gelmeye razı edebildiğim insan ya da köpek kimleri bulabilirsem, hep birlikte uzun yürüyüşler yapıyoruz. Tussy, Lizzie, Mary Allen, ben ve iki köpek tarlalar arasından Heaton Chapel'e doğru 5-6 millik uzun bir yürüyüşten daha yeni döndük ve bu iki tatlı bayanın (yerel Lancashire argosuyla bana verdikleri siparişe uygun olarak) *beheri* ikişer bardak bira içtiklerini size bildirmem için özel talimat almış bulunuyorum. Böyle olunca da kendilerini eve trenle getirmek (evimize yedi sekiz dakika çeken bir istasyon var) zorunda kaldıysam da, daha kapıdan girer girmez benimle birlikte senin Lager Birası'na doğru yollanmaktan geri kalmadılar. Şu anda ise çaylarını hazırlamakla –ya da bana kalırsa– kendilerini çaya hazırlamakla meşguller, daha sonra da, büyük olasılıkla yatına zamanına kadar İrlanda öyküleri okunacak ve belki bir arada "Tutsak Ulus"[3] konusu gündeme gelecek. Her ne halse, onlar bundan memnuk olduklarına göre benim için hava hoş.

Bu arada hepsi sana en candan selamlarını gönderiyorlar ve ben de onlara katılıyorum.

Candan senin,
F. Engels

Eğer sen ve Mohr bu ay sonundan önce Almanya'ya gitmez ya da eylülün sonundan önce geri dönmezseniz, sizinle orada, herhangi bir yerde buluşmamız da mümkün olabilir.

(1) Lizzy Burns.
(2) Engels, 1 Temmuz 1869'da, Manchester'deki Ermen ve Engels firmasından emekli olmuştur.
(3) Tutsak Ulus sözleriyle İrlandalılar anlatılmak isteniyor.

2. FRİEDRİCH ENGELS'ten JENNY MARX'a

M(an)ch(este)r, 8 Ağus(tos) 1869.

Sevgili Jenny,

Lizzi'lerin ısmarladıkları şeyleri aldım ve Mohr'un İrlanda melodilerini içeren o pek güzel ve incelikli cilt ile kendisine verdiğin armağan için onun adına teşekkürlerini sunarım. Ona, bundan daha büyük bir zevk vermen gerçekten mümkün değildi. Bu melodilerin çoğunu çocukluğundan beri biliyordu ama bir tekini bile tam olarak söyleyemiyordu ama şimdi ne de olsa zayıflayan belleğini bu kitap ile tazelemiş olacak... Gelecek pazar büyük bir İrlanda konseri yapılacak ve buna bütün Fenian[4] ya da Fenian olmayan kumpanyalar, hüküm giymiş ya da giymemişi katılacak. Benim üzüntüm, Tussy bizden ayrılmak zorunda olduğu için, bizim konağın bütün müzikal yetenekleri kitaptan bütünüyle yararlanmamış olacaklar; ancak bunu telafi etmek için Mary Allen[5] gerekli olduğu kadarını bellemekle *yükümlü* bulunuyor.

Sen ve Mohr ne zaman Hollanda'ya ve Almanya'ya gideceksiniz? Ben şimdi en azından benimle ilgili düzenlemeleri yaptım. 17 Ağustos gecesi ya da 18 Ağustos sabahı Osten'de olmak durumundayım ve bir hafta kadar orada kalacağım. Ola ki, 16 Ağustos Pazartesi Londra'ya gelirim ve bir gün sizinle olur, seninle ve Mohr ile Almanya'da bir yerlerde buluşmak için gerekli düzenlemeleri yapabilirim. Eğer bunu beceremezsem, büyük olasılıkla Osten'den doğru eve dönerim. Ben yine de bu arada gezi planını olgunlaştırarak bir şişe Ren şara-

bını kendi ülkesinde beraberce içmemizi sağlayabileceğin umudunu yitirmiş değilim.

Mohr'a ve annene sevgilerimle.

Daima sizin,
F. Engels

(4) *Fenian'lar*: İrlanda'nın bağımsızlığı için mücadele edenler.

(5) Mary Ellen: Lizzy Burns'ün yeğeni.

3. FRİEDRİCH ENGELS'ten JENNY MARX'a

M(an)ch(este)r, 17 Mart 1870.

Sevgili Jenny,

Seni, hak ettiğin başarıdan ötürü kutluyorum.[6] Dünkü Daily News'ta[7] Bay Bruce'un özürler kekelemek zorunda kalmış olması çok değerlidir. Bunların içeriğinin kofluğunu gözler önüne sermek gerekecek ve bu hiç de zor değil. Sizin, Pollock ve Knox Raporu'ndan[8] ve Things not generally known'dan[*] birer kopyaya sahip bulunup bulunmadığınızı bilmediğim için işte size biraz malzeme.

Bruce diyor ki: Temiz olmayan hamamlarda yıkanmak zorunda bırakıldığı konusundaki şikayetleri ile ilgili olarak, cezaevindeki uygulamaları baştan başa inceleyen Denetmenler, "böyle saçmalıklar üzerinde durmak, boşa vakit kaybıdır" diyorlar.

Denetmenler ne diyorlar? Sayfa 23: Hamama girme saatlerinde o, 30 kişilik grupta 1 numara olarak duruyordu, *ilk olarak O banyoya sokulmadı.* Görevli gardiyanın bir seferinde 1 numara ile başladığı, ertesi hafta da 30 numara ile ve üçüncü hafta da 16 ve 17 numaralar ile başlayarak *her bir insana bir öncelik tanıdığı* anlaşılmıştır; eğer böyle yapılmasaydı arada genel bir hoşnutsuzluk doğmuş olurdu. *Böyle saçmalıklar üzerinde durmak boşa vakit kaybıdır.*

İmdi, *saçmalık*, Rossa'nın, canilerin pislettikleri sularda yıkanmak zorunda kalışı şeklindeki iddiadan oluşmuyordu. Hayır, gerekçe *O'nun bu durumdan şikayetçi olmasıydı.* İnceleme komisyonu üyelerince itiraf edilen olay, Bruce tarafından, sanki Komisyon üyesi De-

netmenler bu konuyu "bir saçmalık" olarak değerlendirmişlermiş gibi tahrif ediliyor. Bruce'un gerçeğe karşı tavrı böyle işte.

Konunun kendisi hakkında ise, Mahkum Clonmel, "Durumlar genellikle bilinmiyor" diyor; s.9: Daha önce, birkaç mahkumun yıkandığı ya da halen yıkanmakta olduğu aynı suda, bizlerin de yıkanmak zorunda kaldığımız genellikle bilinmiyor.

Ayrıca şunu da belirtmek isterim ki, ceza hukuku açısından, ağır hapis cezası, Fransızların zorunlu çalışma mahkumiyetine (travauqx forces) ya da kürek mahkumiyeti (galere) deyimine eşittir; böyle bir yer, Fransızlara göre sürgün hapisanesidir ve cezaya çarptırılan da, kürek mahkumu (galerien)'dur.

Ekteki kupür, John Bright'ın buradaki gazetesinden bir başyazıdır.[9] Manchester Guardian'ın da bu konuda bir başyazısı var. Dünkü Times'ın bir eşi[10] ama, siyasi tutukluların birtakım *özel hakları* bulunduğu şeklindeki bir açıklamayla birlikte.

Nota Bene[*]: Eğer yukarıdaki Rapor ve ilgili malzemeler vb. sende yoksa, bunları sana hemen gönderebilirim.

Karımın bütün bu hikayeden duyduğu zevki görmeni isterdim. Kendisi, bütün bu alçaklıkları ortaya çıkardığın için sana sonsuz minnettar ve bunun için de bir *Shamrock*[**] dalı gönderiyor. Hem bugün 'St. Patrik Günü' olduğu gibi, bu dalı orada bulup bulamayacağın da kuşkulu. Tussy için de bir Shamrock gönderiyoruz.

Mohr'a, annene, Tussy'e ve Ellen'e[11] candan selamlarımızı söyle.

Senin,
F. Engels

(6) Jenny Marx, J. Williams imzasıyla, İrlanda sorunu üzerine, 1 Mart ile 24 Nisan (1870) tarihleri arasında, *Marseillaise*'de bir yazı dizisi yayımlamıştı. 9 Mart'ta, 1865 güzünden beri zindana atılmış bulunan O'Donovan Rossa'nın bir mektubunu yayımladığı ikinci yazısı çıkmıştı. Rossa bu mektubunda, İngiliz Cezaevleri Yönetmeliği'ni sert bir biçimde eleştiriyor, haksız uygulamaları gözler önüne seriyordu. Bu mektup, daha önce, 5 Şubat 1870 tarihinde *The Irishman* gazetesinin 32. sayısında yayımlanmış ama basın tarafından 'sükût suikastine' uğramıştı. Marseillaise'nin Rossa'nın mektubunu yayımlamasından sonra. *Times'ta* 10 Mart

tarihli sayısında aynı mektubu yayımlamak zorunda kalmıştı. Böylece, siyasi tutuklulara yapılan haksız muameleler ortaya çıkmış oldu.

(7) *Daily News*, 16 Mart'ta, Bay Bruce'un sorumluluğundaki İçişleri Bakanlığı kaynaklı olduğu açık olan bir yazı yayımlıyor. Bu yazıda, tutukluların şikayetleri sistemli bir biçimde çürütülmeye çalışılıyor. Bu yazıda önce, Rossa'nın şikayetleri üzerinde duruluyor ve kendisine mektup yazma izninin bile verildiği kaydediliyor.

(8) İki polis yetkilisi, Knox ve Pollock, hükümet tarafından, İrlandalı tutukluların cezaevi yönetmeliği hakkındaki şikayetlerini araştırmak üzere görevlendirilirler. Bunların verdikleri rapor, 1867 Haziran'nda yayımlanır.

(9) *Manchester Examiner* ve *Times*, 17 Mart'ta bu konuda birer başyazı yayınlıyorlar.

(10) *The Times*, 16 Mart'ta uzun bir yazı (bir sütundan fazla) yayımlar. Bu, İçişleri Bakanı'nın açıklaması hakkında bir yorumdur ve O'Donovan Rossa'nın mektubunu yayımladığı için özür diledikten sonra, hükümetin bu konudaki tavrını onaylar. *Manchester Guardian* da 17 Mart'ta, Bruce'un açıklamasını uzun alıntılar yaparak yorumlar ama, Fenian'lara karşı daha sert bir üslup kullanır.

(11) Helena Demuth.

(*) Almanca olarak yazılan bu mektupta, cezaevindeki durumla ilgili olarak bir mahkumun ifadesindeki bu ibare, İngilizce olarak verilmiş olup Türkçe'ye "Durumlar genellikle bilinmiyor" biçiminde çevrilebilir. (Çevirmenin notu)

(**) *Shamrock*: İrlandalıların simgesi olan üç yapraklı yonca.

4. FRİEDRİCH ENGELS'ten JENNY LONGUET'e

Her zaman olduğu gibi Londra,
30 Ek(im) 1872.

Sevgili Jenny,

Balayınızın tadını tek bir damla sirke katarak kasten kaçırdığımı sanmakla benim müthiş zalim bir kimse olduğumu düşünmüş olmalısınız.[12] Mottershead ya da Guillaume[13] böyle bir şey söylese hiç şaşırmazdım, ama siz! Adını vermek istemediğim bir büyük adam konusunda, derginin geçmiş sayılarından birinde o küçük fikranın varlığından gerçekten haberim olmadığı gibi, eğer onu görmüş olsaydım ya o sayıyı alakor ya da sizi azıcık kızdırmak için Rus sansürünü kullanırdım.

Oxford'lular konusunda anlattıklarınız, şu hazin gerçeğin hüzünlü bir doğrulanması oluyor: Ev sahibi kadınlar bütün dünyada aynı oldukları gibi, insan, ev sahibi kadınların mı yoksa erkeklerin mi daha beter oldukları konusunda bir karar veremiyor. Stonhope Evi'nin sahibesini, Westminster Markizi'nden[14] ayırt eden tek şey, tekil ile çoğul arasındaki fark gibidir, ilke aynıdır.

Lafargue'lar şu anda buradalar;[15] sen de herhalde buraya gelmeyi arasıra aklından geçiriyorsundur. Umarım, senin ve eşin için evimizde her zaman yeterli barınacak biç yerler bulunduğunu ve Languet'un, ayakaltında olmaksızın uzanabileceği bir yatağın olabileceğini aklından çıkarmazsın. Bu konu açılmışken aklıma bir şey geldi. Yarın akşam tam saat yedide, Lafargue'lar ile Ellen ve diğerleri, yemek için burada toplanacaklar; sizleri de burada görüvermeleri hoş bir sürpriz olmaz mı? Bu konu ancak bugün karara bağlandığı için daha önce ya-

zamadım; Mohr, çalışmalarının yoğunluğu nedeniyle ne yapacağına önceden zor karar verebilir. Ama sen –bilirim– yarın sabaha dek bir karara varırsın ve umarım buraya gelirsiniz. Üç dört günlük dönüş biletleri genellikle bulanabildiğine göre, birkaç gün burada kalabilirsiniz ve belki de, Longuet, sizi pazar ya da pazartesi sabahı geri götürmek üzere cumartesi günü buraya gelebilir. 2.30 treni ile hareket edecek olursanız (eğer bendeki eski demiryolu tarifesi doğruysa) tam zamanında buraya ulaşırsınız ve belki de Maitlend Park'a kadar uzanır, olup bitenleri görürüz. Umarım yarın sabah kahvaltısında bu önerimi gündeme getirir ve mükemmel olduğu kararına varırsınız.

"Purs"lara, "İmpurs"lara ve "Demipors"lara gelince,[16] bunları pek az görüyorum. Yakında, bütün yakınmalarını içeren bir kitapçık yayınlayacaklarmış ama bizden pek söz edecekler mi bilemiyorum. Her halükârda "karşıdevrimci bütün eğilimleri dışlayan bir dernek kuracakları" kesin.

Geçen pazar Mohr, Knoten'de[17] bir konuşma yaptı. Bir Alman kimyasal madde yapımcısını, Schorlemmer'in bir dostunu[18] da götürdüm. Konuşmanın sonunda çok hararetli ve yararlı tartışmalar yapıldı.

Şimdi, senin o irsi enerjine öylesine güveniyorum ki, cesur bir karar verecek ve buraya geleceksin; harika bir keyif olacak. Eşim ve Pumps[*] ile ben ikinize de candan selamlarımızı gönderiyoruz.

Senin ihtiyar
F. Engels

Bu son paragraflar elbette Longuet için Almanca yazıldı. Lafargue çok iyi Almanca biliyor. Mohr'un konuşmasını büyük bir rahatlıkla izleyebildi.

(12) Jenny Marx ile Charles Longuet, 10 Ekimde evlendiler ve Oxford'da oturmaya başladılar.

(13) Thomas Mottershead, bir İngiliz sendika lideridir ve Haag Kongresi'nden sonra muhalefete katılmıştır. James Guillaume, yıllanmış bir Bakuninci idi ve Jura Fe-

derasyonu'nun başında Enternasyonal ile mücadele etti.

(14) Marquis von Westminster: Londra'daki pek çok yerleşim bölgesinin sahibi.

(15) 1871'den beri İspanya'da yaşayan ve Enternasyonal'in Kongresi sırasında Haag'da kalan Lafargue'lar, büyük bir olasılıkla Londra'da gezideydiler.

(16) Kaçarak Londra'ya gelen Paris Komünarları arasında çeşitli bölünmeler olmuştu. "Purs"lar büyük bir olasılıkla, başını Vaillant'ın çektiği Blankicilerdi. Gerçekten de kasım ayının ilk günlerinde bir broşür yayımlayacaklardır: Internationale et Revolution (Enternasyonal ve Devrim). "Demipors"ların, Marx ve Engels taraftarları olup olmadıkları ise kesin olarak belli değil. "İmpurs"lar büyük bir olasılıkla, 1872 Eylülü'nde Londra'da yapılan kongrelerinde Blankicilere ve Marksistlere ateş püsküren Vösinler ve Landeck'in Evrensel Federasyon çevresindeki gruptu.

(17) Marx ve Engels bu "Knoten=Düğüm" sözcüğünü, Londra'daki "İşçi Eğitim Derneği" için kullanıyorlardı. Marx'ın 26 Ekim'deki bu konuşması ilk kez burada söz konusu ediliyor.

(18) Friedrich Lessner.

(*) Pumps: Vesveseli.

5. FRİEDRİCH ENGELS'ten BAYAN MARX'a

11 Cambden square Ramstage[19]
Pazar, 20 Ağustos 1876.

Sevgili Bayan Marx,

Gelir gelmez hemen Jenny'ye ulaştırılan, Tussy'nin[20] mektubu için çok teşekkürler.

Lenchen burada, sağlık yönünden pek tatsız günler geçirdi. Geçen salı günü, eşimle beraber yüzmeye gittiler fakat çok şiddetli bir baş ağrısına yakalandı ve üç gün kadar sürekli bunu çekti. Cuma günü aynı şeyi, yani yüzmeyi yine denemek istedi ve tekrar aynı baş ağrıları tuttu, üstelik daha da şiddetli. Cuma akşamı çok kötüydü, hiç uyuyamadı. Cumartesi öğleden sonra birazcık iyileşti ve uykuya daldı. Bugün durumu tekrar all right (iyi –ç). Sonuç şu ki, O –hiç olmazsa bu yıl– yüzme denemelerini yineleyemeyecek.

Lenchen hemen yarın yine Londra'ya dönmek istiyordu ama biz, zaman zaman tutulduğu bu şiddetli nöbetlerden sonra burada hiç olmazsa bir gün daha kalması konusunda kendisini ikna ettik. Bu durumda en erken salı günü dönmek istiyor. Düşündük ki, eğer siz, cuma gününe kadar 8 gün burada kalmak için, çarşamba günü gelirseniz, sonra hep birlikte yine Londra'ya dönerdik. Buharlı gemiler, Cap'tan buraya tamı tamına 30-31 günde gelebildiklerine göre, Carolin'cik[21] 3-4 Eylül'den önce (yani, siz döndükten sonra) buraya yetişemez.

Biz de burada boğucu bir sıcaktan epey bunaldık. Birkaç günden beri fırtına vardı, dünden beri de sürekli yağmur; neyse şimdi tekrar

açılmaya başladı. Eşim oldukça iyi, yüzme kendisine özellikle iyi geliyor. Onun ve Lehnchen'in candan selamları var.

Sizin sadık
F. Engels'iniz

(19) Engelsler, 24 Temmuz-1 Eylül arası dinlenmek için güneydeki kıyı kasabası Ramsgate'de kalmışlardı.

(20) Tussy (Marx'ın en küçük kızı Eleanor), 16 Ağustos'tan 4 Eylül'e kadar tedavi ve dinlenmek için Karlsbad kaplıcalarına giden babasına eşlik ediyordu.

(21) Caroline Juta: Marx'ın Güney Afrika'da oturan yeğeni.

6. FRİEDRİCH ENGELS'ten ELEANOR MARX-AVELING'e

Posta Kartı
Mrs. Aveling
7 Grays Inn Square
W. C.

Posta Damgalı
London N. W.
24
NO 10
94

Sevgili Tussy,

Yarın akşam yemeğine seni elbette bekliyoruz. Saati değişmedi, 2.30 ya da az sonrası; yeni mutfağın kapasitesini daha tam bilmiyoruz.

Burada her şey iyi gidiyor.

Sağlığı eğer dilediğimiz gibi daha iyiyse Edward'ı da görmekten özellikle çok sevineceğiz.

Bugünün Vorwärts'ında *Hyndman* ile ilgili yazıya bak.[22]

(22) Vorwärts: 9 Kasım 1894, "Hyndman'ın Kışkırtıcı İftiraları"

7. FRİEDRİCH ENGELS'ten ELEANOR MARX-AVELING'e

Posta Kartı	*Posta Damgalı*	
Mrs. Aveling	*Chislehurst*	*Eastbourne*
Greenstreet Green	*IC x A*	*CD x P*
Chislhurst yakını	*Jy 5*	*Jy 4*
Kent	*95*	*95*

Sevgili T.

Glasgow olayı bir tuzak olabilir –belki başka bir şey–; insanlar yapılan öneriyi ciddi bir biçimde izleyecek durumda değiller.

Çeviri işine gelince, sana gerçekten acıyorum. Böylesine bir yapıt için gereken bilgileri çaresiz bir kız nereden bulacak!

Burada her şey, askerlikte dendiği gibi "yolunda" Louise, bebek ve dadı dün geldiler. Ben her zamanki gibiyim; yani, her türden huy, hal ve tavır değişmeleri üzerimde. Bu durum bir süre daha devam eder. Ya Louise ya ben kendim gidişatımız ana bildiririz. Her ikinize de sevgiler.

F. E.

Laura, saptandığı gibi dün sabah ayrıldı.

ADLAR DİZİNİ

A

ADLER, Victor: (1852-1918) - Avusturya Sosyal-Demokrat Partisi kurucusu, hekim. 1884'te, sosyalist harekete katılan Adler, 1887'de *Gleichheit*'i (Eşitlik), 1889'da ise *Arbeiter Zeitung*'u (İşçi Gazetesi) kurdu. II. Enternasyonal'in yöneticilerinden biriydi. Engels'in 16 Mart 1895 tarihli mektubu yazdığı sırada hapisteydi. — 261.

ANNENKOV, Pavel Vasilyeviç: (1812-1887) - Rus liberal toprak ağası; edebiyatçı. 1840'larda Marx'la tanıştı. — 25, 37.

ATTWOOD, Thomas: (1783-1856) - İngiliz iktisatçı, siyaset adamı ve banker. Seçim reformu hareketinin önderliğini yapmıştır. — 146, 156.

AUER, Ignaz: (1846-1907) - Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi liderlerinden. Reichstag'a seçilerek bir süre milletvekilliği yaptı. Sonra reformizme kaydı. — 76.

AVELING, Edward: (1851-1898) - İngiliz sosyalist, yazar ve gazeteci; Marx'ın küçük kızı Eleanor'un eşi. 1884'te Sosyal-Demokrat Federasyonu'na üye oldu; ardından Komünistler Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı. Seksenlerin sonunda ve 90'ların başında, kitle işçi hareketlerinin örgütlenmesinde çalıştı. *Kapital*'in I. Cildinin İngilizce çevirmenlerinden. Ayrıca Engels'in, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*'ini çevirdi. — 255, 282.

B

BABBAGE, Charles: (1792-1871) - İngiliz matematikçi ve ilk otomatik sayısal bilgisayarı tasarımlayan bilimadamı. — 142.

BABST, İvan Kondratyeviç: (1824-1881) - Rus iktisatçı ve istatistikçi. — 162.

BAKUNİN, Mikhail Aleksandroviç: (1814-1876) - Anarşizmin 19. yüzyıldaki başlıca kuramcılarından biri olan Rus siyaset adamı. 1848-49 Devrimi'ne katıldı. Marx ve Bakunin arasındaki mücadele, Bakunin ve arkadaşlarının 1872'deki La Haye Kongresi'nde Enternasyonal'den ayrılmalarıyla sonuçlandı. Bu anlaşmazlık, Avrupa devrimci hareketinde yıllarca süren bir bölünmeye yol açtı. — 66, 73, 75.

BALZAC, Honoré de: (1799-1850) - "İnsanlık Komedisi" başlığı altında topladığı roman ve öyküleriyle tanınan Fransız yazar. — 96, 97.

BARTH, Paul: (1858-1922) - Marksizm karşıtı Alman burjuva sosyolog. — 98, 99, 100, 110, 112, 113.

BASTIAT, Frédéric: (1801-1850) - Fransız vülger iktisatçı; burjuva toplumunda sınıf çıkarlarının uyumunu savunuyordu. — 52, 149, 193, 200.

BAUDEAU, Abbé Nicolas: (1730-1792) - Fransız fizyokrat. — 263.

BAUER, Stephan: (1865'te doğdu) - İsviçreli iktisatçı. — 263.

BEBEL, August: (1840-1913) - Alman tornacı ustası. 1862'den sonra işçi hareketine katıldı. 1867'de, Saxe Milletvekili olarak Kuzey Almanya Parlamentosu'na girdi. 1869'da, Liebknecht ile birlikte Marksist işçi partisi; Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'ni (Eisenach) kurdu. 1870-71 savaşında, savaş ödeneklerine oy vermediği için mahkum edildi ve Alsace-Lorraine'in alınmasını kınadı. Bernstein'ın revizyonizmini mahkum etti. Ancak yaşamının sonlarına doğru ortayolcu bir tutum benimsedi. —56, 68, 76, 79, 247.

BECKER, Bernhard: (1826-1882) - Alman yazar; Lassalle'ın ölümünden sonra Alman İşçileri Genel Derneği Başkanlığı (1864-65) yaptı. Daha sonra Eisenach'çılara katıldı. — 77, 80, 81.

BECKER, Johann Philipp: (1809-1886) - 1848 Devrimi ile 1849 Mayısı'nda, Baden-Palatinate Ayaklanması'na katılan Alman komünist. Yenilgiden sonra Cenevre'ye göç etti, orada I. Enternasyonal'in şubesini açtı ve Marksist ilkeleri savunan *Der Vorbote* (Haberci) gazetesini yayımladı. Marx ve Engels'in dostuydu. — 194.

BEESLY, Edward Spencer: (1831-1915) - İngiliz tarihçi ve politikacı; pozitivist ve burjuva köktenci; Londra Üniversitesi'nde profesör; İngiliz basınında I. Enternasyonal ve Paris Komünü'nü savunan yazılarıyla ünlü. — 63, 124.

BERKELEY, George: (1685-1753) - Ticari zihniyetin eleştiricisi, nominalist para teorisinin temsilcisi ve tinsel töz dışında her şeyin duyularca algılandığı ölçüde var olduğunu öne süren deneyci felsefesiyle ünlü İrlanda kökenli İngiliz filozof, bilimadamı ve Anglikan piskoposu. — 156.

BERNIER, François: (1625-1688) - Fransız hekim, seyyah ve yazar. — 46, 47, 48.

BERNSTEIN, Eduard (Ede): (1850-1932) - Alman sosyal demokrat siyaset adamı, kuramcı ve tarihçi. Kapitalist sistemin önünde sonunda çökeceği ve proletaryanın iktidarı zorla ele geçirmesi gerektiği gibi görüşleri yadsıyarak, Marx'ın koyduğu temel ilkeleri gözden geçirmeye girişen ilk sosyalistlerdendir. Seçkin bir kuramcı olmamasına karşın "revizyonizmin babası" olarak adlandırılmış ve özel girişimciliği toplumsal reformla kaynaştıran bir tür sosyal demokrasi öngörmüştür. — 110, 225.

BERNSTEIN, Regina (Gina): Eduard Bernstein'ın karısı. — 225.

BISKAMP, Elard: Alman demokrat gazeteci; Londra'da göçmen. — 158.

BISMARCK, Otto von: (1815-1898) - Alman İmparatorluğu'nun kurucusu ve 1871-90 arasında ilk şansölyesi, 1862-73 ve 1873-90 dönemlerinde Prusya Başbakanı olan devlet adamı. 1878'de Sosyalizmle Savaşım Yasası'nı çıkardı. İçeride baskıcı ve tutucu bir yönetim kurmuş, askeri ve diplomatik girişimleriyle Prusya'nın Avrupa'daki konumunu ve güvenliğini güçlendiren bir ittifaklar sistemi oluşturmuştur. — 62, 64, 65, 74, 100, 114, 251, 255.

BLANC, Louis: (1811-1882) - İşçilerin denetimindeki "toplumsal atölyeler" kuramıyla tanınan Fransız ütopik sosyalist. 1848 Devrimi'ne katılmış, İkinci Cumhuriyet geçici hükümetinde yer almış; ancak 1871'e katılmayı reddedip sadece dışarıdan desteklemiştir. — 38, 41.

BLOCH, Joseph: (1871-1936) - Alman sosyal demokrat; 1897-1933 arası, Alman oportünistlerinin yayın organı *Sozialistische Monatshefte*'in editörü ve yayıncısı. — 101.

BLOS, Wilhelm: (1849-1927) - Alman küçük burjuva tarihçi; Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin Sağ Kanat temsilcisi; 1872-74 arası Parti gazetesi *Der Volksstaat*'ın editörlerinden. — 88.

BOISGUILLEBERT, Pierre Le Pesant: (1646-1714) - XIV Louis döneminde Fransa'da ekonomik ve mali reformların gerekliliğini savunan ve fizyokrat okulunun öncüsü sayılan Fransız iktisatçı. — 155.

BONAPARTE, Louis (Napoléon III): (1808-1873) 1850-52 arasında İkinci Cumhuriyet Cumhurbaşkanı, 1852-71 arasında Fransa İmparatoru. — 58, 102, 110, 133, 135, 197.

BRACKE, Wilhelm: (1842-1880) - Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (Eisenach) kurucularından ve liderlerinden; Marx ve Engels'in yakın dostu; Lassalle'cılığa karşı savaşım vermiş ve çok tutarlı olmamakla beraber, Parti içindeki oportünizme karşı çıkmıştır. — 71, 74, 76, 79, 80, 81.

BRAY, John Francis: (1809-1895) - İngiliz iktisatçı, Robert Owen'ın izleyicisi ütopik sosyalist, "emek-para" kuramını geliştirdi. — 146.

BROCKHAUS, Heinrich: (1804-1874) - Alman yayıncı. — 178.

BUCHEZ, Philippe: (1796-1865) - Burjuva cumhuriyetçisi Fransız politikacı ve tarihçi. Hıristiyan sosyalizminin ideologlarından. — 71.

BURNS (ENGELS), Lizzy: (1827-1878) - Engels'in gençlik sevgilisi İrlandalı Mary Burns'ün 1863 yılı başında ölümünden sonra evlendiği Mary'nin kızkardeşi işçi kadın. — 270, 271, 273.

BÜCHNER, Ludwig: (1824-1899) - Alman fizyolog ve filozof; vülger maddeci. — 82, 197, 198, 226.

BÜRGERS, Heinrich: (1820-1878) - Alman radikal yazarlarından; Komünistler Birliği Merkez Komitesi üyesi ve *Nouvella Rheinane* editörü. Köln'de komünistlerin yargılanması davasında (1852) altı yıl hapis cezası verildi. 1860-70 arasında ilerlemeci. — 173.

BYR, Karl Robert: (1835-1902) - Alman yenilikçi yazar. — 83.

C

CAESAR (SEZAR), Gaius Julius: (İÖ 100-İÖ 44) - Romalı komutan, devlet adamı ve diktatör. — 50, 121.

CAFIERO, Carlo: (1846-1892) - İtalyan devrimcisi, Enternasyonal üyesi, Bakunin'in yandaşı; 1879'da, İtalyanca olarak *Kapital*'in kısa bir uyarlamasını yayımladı. — 240.

CALVIN, Jean: (1509-1564) - 16. yüzyıl Protestan Reform hareketinin en önemli ilahiyatçılarından ve Kalvenciliğin kurucusu olan Fransız din adamı. — 112

CAREY, Henry Charles: (1793-1879) - Kapitalist toplumda sınıf çıkarlarının uyumunu temel alan yazılarıyla tanınan ve Amerikan iktisat okulunun kurucusu sayılan iktisatçı ve sosyolog. — 41.

CASTLEREAGH, Henry Robert Stewart: (1769-1822) - 1818-22 arasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı yapmış olan İrlanda asıllı devlet adamı. Napoléon'a karşı Büyük İttifak'ın oluşturulmasına yardımcı olmuş, ayrıca 1815'te Avrupa haritasını yeniden çizen, Viyana Kongresi'nde önemli rol oynamıştır. — 156.

CERVANTES, Saavedra: (1547-1616) - "Don Kişot" adlı yapıtı ile tanınan İspanyol romancı, oyun yazarı ve şair. — 96.

CHARLES II: (1630-1685) - 1660-85 arasında İngiltere kralı. — 155.

CLUSS, Adolph: (1820 civarında-1889'dan sonra) Alman mühendis; Komünistler Birliği üyesi; 1848'de ABD'ye göç etti; 1850'lerde Marx ve Engels'le mektuplaştı. Çeşitli İngiliz, Alman ve Amerikan işçi ve demokrat gazetelerinde yazılar yazdı; ABD'de Marksizmin yaygınlaşması için Joseph Weydemeyer ile işbirliği yaptı. — 42, 43, 133, 134.

COMTE, Auguste: (1798-1857) - "Sosyoloji" terimini ilk kez kullanan ve çağdaş sanayi toplumunda siyasal örgütlenmenin dayandırılabileceği düşünce ve bilgi sistemi olarak Olguculuğu (Pozitivizm ya da Komtçuluk) kuran Fransız filozof. — 65, 123, 124.

CROMWELL, Oliver: (1599-1658) - İngiltere İç Savaşı sırasında Parlamento Ordusu'na komuta eden ve 1653-58 arasında İngiltere, İrlanda ve İskoçya *lord protector*'ı (kral vekili) olan ve İngiliz devrimci burjuva liderleri arasında yer alan asker ve devlet adamı. — 121.

CUVIER, Georges: (1769-1832) - Karşılaştırmalı anatomi ve paleontoloji bilimlerinin temellerini atan ve tufan konusundaki bilim karşıtı kuramın yazarı olan Fransız zooloji bilgini ve devlet adamı. — 50, 82, 83.

Ç

ÇERNİŞEVSKİ, Nikolay Gavriloviç: (1828-1889) - Radikal ütopik sosyalist Rus gazeteci, yazar ve siyaset adamı. *Nasıl Yapmalı?* adlı klasik yapıtıyla, genç Rus aydınları üzerinde son derece etkili olmuştur. — 224.

ÇİÇERİN, Boris Nikolayeviç: (1828-1904) - Rusya'da toplumsal reformu ateşli biçimde savunan liberal tarihçi ve filozof. Rus tarih yazıcılığında başlattığı akım, Devletçi Okul olarak adlandırılır. Bu okul; devleti, Rus tarihindeki başlıca güç olarak tanımlar ve Marx'ın ortaya çıkardığı evrensel doğa yasalarının geçerliliğini yadsır. — 237.

D

DANIELSON, Nikolay Franzeviç: (1844-1918) - Rus Narodnik iktisatçı, *Kapital*'in Rusça çevirmeni. Marx ve Engels'in, genellikle İngilizce olarak ona gönderdikleri mektuplar, en ilginç mektuplar arasındadır. — 116, 118, 224, 228, 229, 230, 237, 238, 252, 256.

DARIMON, Alfred: (1819-1902) - Fransız cumhuriyetçisi ve Proudhoncu siyaset adamı. — 135.

DARWIN, Charles Robert: (1809-1882) - İngiliz doğa bilimci; bilimsel evrimsel biyolojinin babası. — 51, 166, 225.

DEMUTH, Helene (Lenchen): (1825-1890) - Dostu olduğu Marx ailesinin hizmetinde bulundu, Marx'ın ölümünden sonra Engels'in evinde yaşadı. — 255, 276, 280.

DESCARTES, René: (1596-1650) - Felsefenin babası sayılan ve skolastik felsefenin temel felsefi varsayımlarına son veren ve analitik geo-

metrinin kurucusu Fransız matematikçi, bilimadamı ve filozof. — 98.

D'ESTER, Karl Ludwig Johann: (1811-1859) Alman sosyolog ve demokrat; Komünistler Birliği üyesi; Baden-Palatinate Ayaklanması'nda önemli rol oynadı. — 22.

DEVILLE, Gabriel: (1854-1940) - Fransız sosyalistlerinden; Fransa İşçi Partisi'nin faal liderlerinden; yazar ve *Kapital*'in I. Cildinin popüler bir serimini hazırladı; ayrıca, felsefe, tarih ve ekonomi üzerine birkaç kitabın yazarı. 1877-1900 arasında pek çok sosyalist dergi ve gazetede çalıştı. Jules Gueste ile Marx'ın damadı Paul Lafargue'un yakın iş arkadaşıydı. Sonraları sosyalist hareketten ayrılan Deville, diplomatlık mesleğinde karar kıldı. — 93, 94, 95, 96, 97, 247.

DIETZGEN, Joseph: (1828-1888) - Alman sosyal demokrat işçi ve filozof. Diyalektik materyalizmin temel ilkelerine, başkalarından bağımsız olarak ulaştı. *Kapital*'in I. Cildinin ilk baskısını yapan yayıncı. — 54.

DISRAELI, Benjamin: (1804-1881) - İki kez Maliye Bakanı (1858-59 ve 1866-68) ve iki kez Başbakan olan (1868 ve 1874-80) İngiliz devlet adamı ve yazar. — 38.

DOMELA-NIEUWENHUIS, Ferdinand: (1822-1891) - Hollanda Sosyal-Demokrat Partisi kurucularından, sonra anarşizme kaydı. — 89, 90, 241, 245.

DUNCKER, Franz Gustav: (1822-1888) - Alman burjuva politikacısı ve yayıncı. Lassalle'ın dostu. — 155, 158, 159, 178, 192, 224.

DÜHRING, Eugène Karl: (1833-1921) - Alman iktisatçı ve filozof; küçük burjuva sosyalizminin temsilcisi. Bazı Alman sosyal demokratlarının desteklediği pozitivizm, metafizik materyalizm ve idealizm karışımı felsefi görüşleri, Engels'in *Anti-Dühring* kitabında eleştirildi. — 86, 88, 213, 214, 226, 234, 236.

F

FAUCHER, Julius: (1820-1878) - Genç Hegelci Alman siyasetçi; vülger iktisatçı ve serbest ticaret yanlısı. — 52, 211.

FAVRE, Jules: (1809-1880) - Fransız ayukat ve devlet adamı; 1850'lerin sonlarında cumhuriyetçi burjuva muhalefetin lideri oldu; 1870-71 arasında Dışişleri Bakanlığı yaptı. Paris Komünü'nün celladı ve Enternasyonal'e karşı savaşımın ilham kaynağı olarak ün saldı. — 64, 65.

FEUERBACH, Ludwig Andreas: (1804-1872) - Marx öncesi dönemin en büyük Alman materyalist filozof ve ahlâkçısı. Marx üzerindeki et-

kisi ve hümanist ilahiyat görüşleriyle ünlenmiştir. — 103, 110, 121, 230.

FECHNER, Gustav Theodor: (1801-1887) - Alman fizikçi ve filozof — 226.

FICHTE, Johann Gottlieb: (1762-1814) Alman filozof. Transandantal İdealizmin temsilcilerindendir. — 112.

FORSTER, Charles: İngiliz teolog ve seyyah. İncil tarihi üzerine çeşitli kitapları var. — 44.

FOURIER, François Marie Charles: (1772-1837) - Fransız ütopik sosyalist. — 25, 36.

FRAAS, Karl Nikolaus: (1810-1875) - Münih Üniversitesi'nde profesörlük yapan Alman Botanikçi. — 51.

FRANKLIN, Benjamin: (1706-1790) - Amerikalı yayımcı, yazar, fizikçi, iktisatçı ve diplomat. Amerikan kolonilerinin İngiltere'den bağımsızlığını kazanması ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile ABD Anayasası'nın hazırlanmasındaki rolüyle tanınır. — 155.

FRANCKEL, Lec: (1844-1896) - Seçkin Macar sosyalisti; uluslararası işçi sınıfı hareketi öncülerinden; I. Enternasyonal Genel Konsey üyesi; Macar İşçi Partisi kurucularından ve Marx ile Engels'in düşünce arkadaşı. — 61.

FREDERICK, William: (1620-1688) 1640-88 arasında Brandenbur Prensi. — 114.

FREILIGRATH, Ferdinand: (1810-1876) - Alman şair; Komünistler Birliği üyesi; 1850'lerde devrimci mücadeleden çekildi. — 43, 153.

FULLARTON, John: (1780-1849) - Para denetimi üzerine yapıtlar vermiş olan İskoç asıllı İngiliz iktisatçı. — 156.

G

GEIB, August: (1842-1879) - Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (Eisenach) üyesi; 1872'de Parti'nin mali sorumluluğuna getirildi; 1874'te Reichstag'a girdi. — 76.

GERHARDT, Charles Frédéric: (1816-1856) - Organik bileşiklerdeki kök kuramına ve organik kimyanın gelişmesine katkıda bulunmuş olan Fransız kimyacı. — 200, 201.

GIRARDIN, Émile de: (1806-1881) - Önceleri cumhuriyetçi, sonra Bonaparte'çı olan Fransız gazeteci. — 135.

GOETHE, Johann Wolfgang von: (1749-1832) - Alman düşünür, şair, oyun yazarı ve romancı. — 165.

GOULD, Jay: (1836-1892) - ABD'li demiryolu yöneticisi ve banker. — 106.

GÖGG, Amand: (1820-1897) - Alman küçük burjuva demokrat gazeteci; 1849'da Baden Geçici Hükümeti üyesi; yenilgiden sonra Almanya'dan ayrıldı. 1870'lerde Alman sosyal demokrasisine katıldı. — 71.

GRAY, John: (1798-1850) - İngiliz iktisatçı, Robert Owen'ın izleyicisi ütopik sosyalist, "emek-para" kuramının yazarlarından. — 146, 156.

GRIMM, Jacob: (1758-1863) - Alman filolog ve kültür tarihçisi; Alman dili tarihi, hukuk, mitoloji ve edebiyat alanlarında pek çok yapıtın yazarı. — 49, 50, 189.

GROUSSET, Pascal: (1844-1909) Fransız cumhuriyetçi ve siyasetçi. Paris Komünü ve Ulusal Muhafız Merkez Komite üyesi; Blanquist. — 64.

GUIZOT, François Pierre-Guillaume: (1787-1874) - Fransız siyaset adamı ve burjuva tarihçi. Temmuz Monarşisi (1830-48) sırasında meşruti monarşi yanlısı tutuculara önderlik etmiştir. — 39, 121.

GÜLICH, Gustav von: (1791-1847) - Alman iktisatçı ve tarihçi, ulusal ekonomi tarihi üzerine bir dizi eserin yazarı. — 121, 122.

H

HARNEY, George Julian: (1817-1897) - İngiliz işçi hareketinin seçkin simaşı; Chartist Hareket'in Sol Kanat liderlerinden; Kardeş Demokratlar Derneği kurucusu; *Northern Star* (Kuzey Yıldızı), *Red Republican* (Kızıl Cumhuriyet) ve başka Chartist dergilerin editörü. — 38, 41.

HARRISON, Frederic: (1831-1923) -Auguste Comte'un Olguculuğunu İngiltere'de tanıtan İngiliz yazar. — 124.

HASENCLEVER, Wilhelm: (1837-1889) - Lassalle'cı Alman şair. — 68, 74.

HASSELMAN, Wilhelm: (1844'te doğdu) - Alman İşçileri Genel Derneği'nin Lassalle'cı liderlerinden; 1871-75 arası, *Neuer Social-Demokrat*'ın editörü; 1880'de anarşist görüşleri nedeniyle Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nden ihraç edildi. — 68, 74.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: (1770-1831) - Çağdaş felsefenin son büyük sistem kurucularından;' idealist diyalektiğin savunucusu Alman filozof. — 26, 41, 50, 100, 109, 110, 112, 124, 166, 200, 215, 225, 226, 257.

HEINZEN, Carl: (1809-1880) - Alman küçük burjuva demokrat radikal cumhuriyetçisi; Marx ve Engels'e karşı çıktı; önce İsviçre'ye, daha sonra İngiltere'ye ve 1850 sonbaharında ABD'ye göç etti. — 38, 39, 40, 41.

HELD, Adolf: (1844-1880) - Bonn ve Berlin üniversitelerinde profesörlük yapan Alman burjuva iktisatçı. — 225.

HELLWALD, Friedrich: (1842-1892) - Alman antropolog, coğrafyacı ve tarihçi. — 82.

HOBBES, Thomas: (1588-1679) - İngiliz filozof ve siyaset kuramcısı; mekanistik materyalizmin temsilcilerinden; Hobbes'un sosyal ve siyasal görüşleri son derece antidemokratikti. — 83, 109, 166.

HOFMANN, August Wilhelm: (1818-1892) Alman kimyacı. — 200, 201.

HOCHBERG, Karl: (1853-1885) - Alman sosyal reformist; varlıklı bir ailenin oğlu; 1876'da Alman Sosyal-Demokrat Parti'ye katıldı; birkaç reformcu gazete ve derginin kurucusu ve mali destekçisi. — 86.

HUME, David: (1711-1776) - İngiliz öznel idealist ve agnostik filozof, tarihçi ve iktisatçı; merkantalizme karşı çıktı; paranın miktar kuramının ilk temsilcilerinden. — 156, 235.

HUTTEN, Ulrich von: (1488-1523) - Alman insancıl şair; reformasyonun savunucusu; Alman şövalyeliğinin ideologlarından, şövalyelerin 1522-23 ayaklanmasının önderlerinden; Lassalle'ın *Franz von Sickingen* adlı yapıtının kahramanlarından. — 266, 267.

HUXLEY, Thomas Henry: (1825-1895) - Darwin'in evrim kuramının en önemli savunucularından ve felsefede agnostizm kavramını ilk kez ortaya atan İngiliz biyoloji bilgini. — 123.

J

JANSSEN, Johannes: (1829-1891) - Alman tarihçi. — 266.

JONES, Ernest Charles: (1819-1869) - İngiliz işçi hareketinin liderlerinden; proleter şair ve yazar; Chartist Hareket'in Sol Kanat liderlerinden; *Northern Star*'ın yayın yönetmenlerinden, *Notes to the People* ve *People's Paper*'in genel yayın yönetmeni; Marx ve Engels'in dostu. — 38, 41.

JONES, Richard: (1790-1855) - İngiliz burjuva iktisatçı. — 40.

JOUKOVSKİ, Julius Galaktionoviç: (1822-1907) - Liberal cumhuriyetçi Rus iktisatçı. *"Karl Marx ve Kitabı Kapital Üzerine"* makalesinin yazarı; burada, Marx'm ekonomi politik doktrinini incelemeye çalıştı. — 237.

K

KANT, Immanuel: (1724-1804) - Alman burjuva idealist felsefeci ve klasik Alman felsefesinin babası. — 109, 112, 257.

KAUTSKY, Karl: (1854-1938) - Avusturyalı sosyalist. 1883'ten 1917'ye kadar *Neue Zeit*'ın editörü. Önceleri Bernstein'ın revizyonizmi ile savaştı; 1914'ten sonra Merkezci; Bolşevizmin düşmanı ve oportünizmin (ve günümüz sosyal demokrasisinin) baş kuramcısı. — 129, 189, 248, 250, 254, 264, 267.

KAUTSKY, Louise: Avusturyalı sosyalist. Karl Kautsky'nin ilk karısı ve Engels'in sekreteri. — 255.

KLINGS, Karl: Alman maden işçisi. Komünistler Birliği ve Alman İşçileri Genel Derneği üyesi. 1865'te Amerika'ya göç etti ve orada I. Enternasyonal'in Chicago Şubesi'nin aktif üyesi olarak çalıştı. — 188.

KNOWLES, Alfred: Engels'in dostu olan İngiliz tüccar. — 190.

KOVALEVSKİ, Maksime Maksimoviç: (1851-1916) - Rus liberal tarihçi ve sosyolog. — 237.

KUGELMANN, Franziska: Ludwig Kugelmann'ın kızı. — 216.

KUGELMANN, Lugwig: (1830-1902) - Alman hekim. 1848-49 Devrimi'ne katılmıştır. I. Enternasyonal üyesi ve Marx'ın dostudur. *Kapital*'in yayılması için çaba göstermiştir. — 52, 57, 59, 64, 178, 192, 196, 209, 211, 215, 224, 225.

L

LABRIOLA (LABRIOLANO), Antonio: (1843-1904) - *Komünist Manifesto*'nun ilk İtalyanca çevirisini yapan ve Marksizmi İtalya'ya tanıtan Marksist düşünür ve iktisatçı. — 268.

LAFARGUE, Paul: (1842-1911) - Fransa ve uluslararası işçi sınıfı hareketinin seçkin lideri; Marksizmin yaygınlaşmasında önde gelen isimlerden; I. Enternasyonal Genel Konsey üyesi; Fransa İşçi Partisi kurucularından (1879); Marx ile Engels'in izleyicisi ve Marx'ın ortanca kızı Laura'nın eşi. — 63, 95, 130, 244, 278.

LANGE, Friedrich Albert: (1828-1875) - Demokrat burjuva Alman filozof. Yeni Kantçı ve sosyalizm düşmanı. — 225, 226.

LASSALLE, Ferdinand: (1825-1864) - 1862'de Alman İşçileri Genel Derneği'ni kuran Alman küçük burjuva sosyalist. Önceleri Marx'a bağlı olan Lassalle'ın kurmuş olduğu bu dernek, işçi sınıfı hareketi için olumlu bir önem taşıyordu ama Lassalle, Marx'ın düşüncelerini kendi düşünceleriymiş gibi göstermiş ve daha sonra bu yalanın ardına sığınarak bu düşünceleri oportünist bir çizgiye götürmüş, böylece Alman İşçileri Genel Derneği de, başkanları Lassalle yoluyla oportünist bir çizgiye kaymıştır. Daha sonra Marx'la yolları tamamen ayrılan Lassalle, Bismarck ile ilişkiye gir-

miştir. Lassalle'ın işçi sınıfı içinde etkisi büyük olduğundan, Marksizmin, Alman sosyal demokrasisine girişi bu yolla bir ölçüde engellenmiştir. — 69, 70, 138, 140, 143, 152, 157, 159, 162, 164.

LAURENT, Auguste: (1807-1853) - Fransız kimyacı; Gerhardt'la birlikte molekül ve atom kavramlarını tanımladılar. — 200, 201.

LAVROV, Pyotr Lavroviç: (1823-1900) - Rus gazeteci, Narodniklerin kuramcısı ve sosyolojide "Rus Öznelci Okulu"nun temsilcisi. Zürih ve Londra'da yayımlanan *Vperiod* (İleri) dergisinin yazarı. — 82, 85, 234, 244.

LESSING, Gotthold Eprahim: (1729-1781) - Alman yazar, eleştirmen ve filozof; 18. yüzyıl Aydınlanmacılarından. — 226.

LESSNER, Friedrich: (1825-1892) Komünistler Birliği üyesi olup, Köln'de komünistlerin yargılanması davasında (1852) üç yıl hapis cezası almıştı. — 279.

LIEBIG, Justus von: (1803-1873) - Organik kimyanın sistemleştirilmesine, kimyanın biyolojiye uygulanmasına (biyokimya), tarım kimyasının temel ilkelerinin geliştirilmesine ve kimya eğitimine önemli katkılarda bulunan Alman kimyacı. — 82.

LIEBKNECHT Wilhelm: (1826-1900) Uluslararası işçi hareketinin önderlerinden Alman komünist. Komünistler Birliği üyesi; Bebel ile birlikte Sosyal-Demokrat Parti'nin kurucusu ve liderlerinden; Baden-Palatinate Ayaklanması'na katıldı. Yenilgiden sonra; önce İsviçre, ardından İngiltere'ye göç etti. Londra'da Marx ve Engels'le buluştu. 1862'de Almanya'ya döndü ve 1869'dan itibaren *Volksstaat* (Halkın Durumu), daha sonra *Vorwärts*'ı (İleri) yayımladı. 1879-92 arasında Reichstag'da milletvekili idi. İmparatorluk mahkemelerinde birçok kez mahkum oldu. Birçok vesileyle uzlaşmacı bir tavır göstermesine karşın, Bebel gibi, Marx'ın düşüncelerine sadık kaldı. — 42, 54, 56, 58, 68, 73, 75, 76, 80, 129, 130, 158, 227.

LOCKE, John: (1632-1704) - İngiliz burjuva iktisatçı, düalist filozof ve sensüalist. — 109, 156.

LOPATIN, Hermann Aleksandroviç: (1845-1918) - Narodnik Rus devrimci; I. Enternasyonal Genel Konsey üyesi; *Kapital*'in I. Cildinin Rusça'ya çevrilmesine çalışan çevirmen; Marx ile Engels'in dostu. — 224, 228.

LOUIS XIV: (1638-1715) - 1643-1715 arasında Fransa Kralı. — 155.

LUTHER, Martin: (1483-1546) Kitabı Mukaddes'e ve özellikle Aziz Augustinus'a dayandırdığı ilahiyat kuramıyla Lutherci kiliselerin temelini atan ve Protestan Reform hareketine öncülük eden Alman ilahiyatçı, Kitabı Mukaddes bilgini ve dilbilimci. — 112.

M

MACLAREN, James: İngiliz ekonomist. — 151.

MALTHUS, Thomas Robert: (1766-1834) - İngiliz din adamı, iktisatçı; burjuvalaşan toprak sahibi soyluların ideoloğu; nüfus kontrolü kuramının savunucusu. — 40, 70, 71, 83, 166, 225.

MARX, Jenny: (1814-1881) - Marx'ın karısı. — 42, 43, 270, 272, 274, 275, 280.

MARX (LONGUET), Jenny: (1844-1883) - Marx'ın en büyük kızı. Charles Longuet'nin karısı. — 280.

MARX (LAFARGUE), Laura: (1845-1911) - Marx'ın ortanca kızı. Paul Lafargue'ın karısı. — 57, 95, 216, 283.

MARX (AVELING), Eleanor -Tussy-: (1850-1898) - Marx'ın en küçük kızı. Edward Aveling'in karısı. — 153, 244, 245, 247, 254, 255, 271, 272, 275, 280, 281, 282, 283.

MAURER, Georg Ludwig von: (1790-1872) - Alman tarihçi; Eskiçağ ve Ortaçağ Almanyası'nın toplumsal yapısını inceledi; Mark adı verilen Ortaçağ toplumunun tarihi üzerindeki çalışmalara önemli katkıda bulundu. — 49, 51, 100.

McCULLOCH, John Ramsay: (1789-1864) - Ricardo'nun ekonomik kuramını basitleştiren İngiliz burjuva iktisatçı. — 40, 207.

MEHRING, Franz: (1846-1919) Alman işçi sınıfı hareketinin önde gelen kişilerinden; tarihçi ve yazar; Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin Sol Kanat lideri ve teorisyenlerinden; Alman Komünist Partisi'nin kurulmasında önemli rol sahibi olmuştur. — 111, 115.

MEISSNER, Otto Karl: (1819-1902) - Marx'ın *Kapital*'ini ve Marx ile Engels'in birçok yapıtını yayınlayan Alman yayıncı. — 194, 196, 197, 209, 225, 226.

MENDELSSOHN, Moses: (1729-1786) - Alman burjuva filozof. — 226.

MEYER, Siegfried: (1840-1872) - Alman ve Amerikan işçi sınıfı hareketinin liderlerinden; Alman İşçileri Genel Derneği üyesi; Alman işçi sınıfı hareketinde Lassalle'ın nüfuzuna karşı savaştı; I. Enternasyonal üyesi; 1886'da Amerika'ya göç etti; New York Komünist Kulübü üyesi ve Enternasyonal'in ABD şubelerini örgütleyenlerden; Marx ve Engels'in izleyicisi. — 195, 210.

MICHAELIS, Otto: (1826-1890) - Serbest ticaret yanlısı Alman İktisatçı. — 211.

MIGNET, François-Auguste Marie: (1796-1884) - Fransız liberal tarihçi. — 121.

MIKHAILOVSKİ Nikolay Konstantinoviç: (1842-1904) - Ünlü Rus politika yazarı ve edebiyat eleştirmeni; pozitivist filozof; liberal Narodnik teorisyen. — 237.

MILL, James: (1773-1836) Ricardo'nun ekonomik kuramını basitleştiren ve Bentham'ın felsefi görüşlerinin izleyicisi olan İngiliz iktisatçı ve filozof. — 40, 156.

MOLESCHOTT, Jacob: (1822-1893) 19. yüzyıl Maddeciliği üzerinde önemli etkileri olan Felemenk fizyolog ve düşünür. — 82.

MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat: (1689-1775) - 18. yüzyıl burjuva Aydınlanmacılığının temsilcisi; anayasal monarşinin kuramcısı Fransız sosyolog, iktisatçı ve yazar. — 112, 156.

MORGAN, Lewis Henry: (1818-1881) - Akrabalık sistemlerine ilişkin incelemeleri başlatmış ve kapsamlı bir toplumsal evrim kuramı geliştirmiş olan ve bilimsel antropolojinin kurucularından sayılan ABD'li etnolog. — 121.

MORLEY, Samuel: (1809-1886) - İngiliz liberal miletvekili. — 63.

MOST, Johann: (1846-1906) - Alman anarşist; 1860'larda işçi sınıfı hareketine katıldı; Sosyalistlere Karşı Yasa'nın çıkartılmasından sonra (1878) İngiltere'ye göç etti; Sosyal Demokrat Parti'den anarşist görüşleri nedeniyle atıldı; 1882'de Amerika'ya göç ederek anarşizmi savunmaya devam etti. — 86.

MÜNZER, Thomas: (1490-1525) - Reformasyon ve 1525 köylü savaşı sıralarında köylü-avam kampının önderi olan ve eşitlikçi ütopik komünizm düşüncesini savunan Alman devrimci. — 265.

N

NAPOLÉON I (Bonaparte): (1769-1821) - 1804-14 arasında ve 1815'te Fransa İmparatoru. — 110.

NASMYTH, James: (1808-1890) - İngiliz mühendis ve tarım uzmanı. — 175.

O

OVERSTONE, Samuel Jones Lloyd: (1796-1883) - Paranın sirkülasyonu ilkesi ekolünü savunan İngiliz banker ve burjuva iktisatçı. — 156.

P

PEREIRE, Isaac: (1806-1880) - Fransız banker. — 135.

PETTY, Sir William: (1623-1687) - Klasik burjuva ekonomi politik ekolünün kurucusu olan İngiliz iktisatçı ve istatistikçi. — 126, 146, 149, 155, 235.

PHILIP Augustus: (1165-1223) 1179-1223 arasında Capet hanedanından ilk büyük Fransa Kralı. — 113.

PLATON (Eflatun): (İÖ 427-İÖ 347) - Öğretmeni Socrates ve öğrencisi Aristoteles ile birlikte Batı felsefesinin kurucularından Antik Yunan filozofu. — 265.

POLİAKOV, N. P.: *Kapital*'in I. Cildini ve Flerovski'nin *Rusya'da İşçi Sınıfının Durumu* adlı kitapları yayımlayan yayıncı. — 224.

POUYER-QUERTIER, Augustin: (1820-1891) Fransız politikacı ve büyük sanayici; korumacı devlet politikasının savunucusu; 1871-72 arası Maliye Bakanı. Almanya ile barış görüşmelerine (1871) katıldı. — 61.

PROUDHON, Pierre-Joseph: (1809-1865) - Fransız yazar, iktisatçı ve sosyolog; küçük burjuva ideolog; anarşizmin kurucusu; 1848'de Kurucu Meclis Başkan Yardımcısı. — 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 50, 72, 133, 135, 197, 224.

PULSZKI, Franz (A.P.C.): (1814-1897) Macar arkeolog ve gazeteci. 1848 Devrimi'nin yenilgisinden sonra İngiltere'ye göç etti. — 134.

PYAT, Félix: (1810-1889) - Fransız küçük burjuva politikacı ve oyun yazarı; 1848 Devrimi'ne katıldı, yenilgiden sonra 1849'da önce İsviçre, sonra Belçika ve ensonu İngiltere'ye göç etti. Bağımsız işçi sınıfı hareketine karşı çıktı; 1871'de Ulusal Meclis üyesi; Paris Komünü üyesi; yenilgiden sonra yine İngiltere'ye göç etti. — 64.

Q

QUESNAY, François: (1694-1774) - Fransız hekim ve iktisatçı; fizyokratik ekolün kurucusu. — 182, 185, 263.

R

RAMM, Hermann: Alman sosyal demokrat, *Volksstaat* yazı kurulu üyesi. — 75.

RECLUS, Elie: (1827-1904) - Elisée Reclus adlı büyük Fransız coğrafyacısının kardeşi; Komün döneminde Ulusal Kütüphane'nin müdürü *Kapital*'in Fransızca'ya çevrilmesi görevini verir, fakat proje hayata geçirilemez. — 179.

RICARDO, David: (1772-1823) - Klasik burjuva ekonomi politik okulunun en büyük temsilcilerinden biri olan İngiliz iktisatçı. — 39, 40, 41, 53, 71, 132, 141, 143, 146, 149, 155, 156, 164, 166, 170, 171, 172, 173, 174, 182, 213, 241.

RICHARD (Aslan Yürekli): (1157-1199) - İngiltere Kralı. III. Haçlı Seferi'ne katılmış ve çok sayıda destanın kahramanı olmuştur. — 113.

RINGS, L.V.: Komünistler Birliği üyesi; 1850'lerin başında İngiltere'ye göç etti; Marx ve Engels'in izleyicisi. — 42.

RODBERTURS, Johann Karl: (1805-1875) - Alman vülger iktisatçı ve politikacı. Prusyalı burjuvalaşan toprak sahibi soyluların ideologu ve ücretlerin hükümetçe denetlenerek ulusal üretkenlikle orantılı olarak yükseltilmesinin savunucusu. — 164, 250, 251, 252.

ROSCHER, Wilhelm Georg Friedrich: (1817-1894) - Ekonomi politiğin "tarihsel" denen ekolünü kuran Alman iktisatçı. — 164, 165, 211, 213, 214, 215.

ROUSSEAU, Jean-Jacques: (1712-1778) - Küçük burjuva demokrat Fransız Aydınlanmacısı. — 112.

ROY, Joseph: *Kapital*'in I. Cildini ve aynı zamanda Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Doğuşu*'nu Fransızca'ya çevirmiştir. — 230.

RUGE, Arnold: (1802-1880) - Alman burjuva radikal yazar; Genç Hegelci. 1844'te Paris'te, *Deutsch-Franzsische Jahrbücker*'in yayınlanmasında Marx'la birlikte çalıştı; 1848'de Frankfurt Ulusal Meclisi üyesi, Sol Kanat yanlısı; 1850'de Londra'daki Alman küçük burjuva göçmenlerin lideri; 1866'dan sonra nasyonal-liberal ve Bismarck yanlısı, Almanya'nın Prusya üstünlüğünde birleşmesini savundu. — 41.

S

SÄDT, Otto Joseph Arnold: (1816-1886) Prusya adliye mensubu; 1848'den sonra Köln savcısı; Köln Komünistleri Davası (1852) savcısı. —42.

SAINT-SIMON, Claude Henri de Rouvroy: (1760-1825) - Fransız ütopik sosyalist. — 123, 124.

SAY, Jean-Baptiste: (1767-1832)- Fransız vülger iktisatçı. — 40, 156.

SCHMIDT, Conrad: (1865-1932) - Yeni Kantçı Alman sosyal demokrat. Revizyonist *Sozialistische Monatschefte* (Aylık Sosyalizm Defteri) dergisinin kurucularından. — 98, 104, 257, 265.

SCHORLEMMER, Carl: (1834-1892) - İngiltere'de eğitmenlik yapan komünist Alman kimyacı ve Engels'in yakın dostu. — 278.

SCHRAMM, Karl August: Alman iktisatçı; 1870'li yıllarda Alman sosyal demokrat hareketine katılır, daha sonradan ise Marksizm karşıtı. — 241.

SEIDLITZ: Darwinci Alman doğa bilimci. — 82.

SENIOR, William Nassau: (1790-1864) - İngiliz vülger iktisatçı; imalatçıların çıkarlarını savundu ve İngiltere'de çalışma saatlerinin kısaltılmasına karşı ajitasyonlarında aktif bir rol aldı. — 40, 205.

SIEBER, Nikolay İvanoviç: (1844-1888) - Rus iktisatçı. İlkel toplum çalışmaları üzerine uzman. Marx ve Engels'in ekonomi politik tezlerinin Rusya'daki ilk propagandacılarından. — 237.

SIMON, Ludwig: (1810-1872) - Alman avukat; aşırı solun Frankfurt'ta bulunan parlamentosunun Trévers üyesi. Önce İsviçre, daha sonra da (1855-70) Fransa'da göçmen olarak yaşadı. — 123, 124, 135.

SISMONDI, Jean Charles Leonard Simonde de: (1773-1842) - İsviçreli iktisatçı; kapitalizmin küçük burjuva eleştiricisi; ekonomik romantizmin önde gelen temsilcisi. — 155.

SMITH, Adam: (1723-1790) - Klasik burjuva ekonomi politik okulunun önde gelen temsilcilerinden İngiliz iktisatçı. — 29, 113, 126, 132, 155, 156, 163, 170, 171, 173, 175, 182, 241.

SOETBEER, Georg Adolph: (1814-1892) - Alman burjuva iktisatçı ve istatistikçi. — 105.

SOLON: (İÖ 630-İÖ 560) - Antik Yunan'ın Yedi Bilgesi'nden biri olarak kabul edilen devlet adamı ve şair. — 117.

SOMBART, Werner: (1863-1941) Alman vülger iktisatçı; Marx'ın emek-değer teorisini çürütmeye çaba gösterdi. — 125, 127, 128, 265.

SONNEMANN, Leopold: (1831-1909) - *Frankfurter Zeitung*'un kurucu ve editörleri arasında yer alan Alman demokrat. — 80.

SORGE, Friedrich Albert: (1828-1906) - 1849'da Baden-Palatinate Ayaklanması'na katılan Alman komünist. Yenilgiden sonra Amerika'ya göç etti. Orada işçi hareketi içinde büyük bir rol oynadı. Merkezi New York'a taşındıktan sonra Enternasyonal'in Genel Sekreteri oldu. Marx ve Engels'in dostu ve mektup arkadaşıydı. — 66, 67, 86, 232, 246, 251, 253.

SPINOZA, Baruch (Benedict): (1632-1677) - Felemenk materyalist filozof ve ateist. — 226.

STEWART, Sir James: (172-1780) - İngiliz burjuva iktisatçı; merkantalizmin son temsilcilerinden; paranın miktar kuramına karşı çıkmıştır. — 146, 155, 156.

STIEBER, Wilhelm: (1818-1882) - Prusya siyasi polis şefi (1850-1860); Köln'de komünistlerin yargılanması davasının örgütçülerinden ve önde gelen tanığı (1852); 1870-71 arası Prusya İstihbarat Başkanı. — 237.

SZEMERE, Bartholomew: (1812-1869) Macar politikacı ve yazar; Macar devrim hükümetinde İçişleri Bakanı (1848) ve Başbakan; devrim yenilgiye uğrayınca Macaristan'dan ayrıldı. — 41.

T

TACİTUS: (İS 55- İS 120) - Romalı tarihçi. —50.

THIERRY, Augustin: (1795-1856) - Restorasyon'un Fransız liberal burjuva tarihçisi. — 39, 121.

THIERS, Louis-Adolphei: (1797-1877) - Fransız tarihçi ve devlet adamı. 1836 ve 1840'ta Başbakan. İkinci Cumhuriyet döneminde kurucu meclis ve yasama meclisi üyesi, Orleancı. 1871-73 arasında Cumhurbaşkanı ve Paris Komünü'nün celladı olarak ün saldı. — 56, 58, 61, 62.

TOLCKE, Karl Wilhelm: (1817-1893) - Alman İşçileri Genel Derneği önderlerinden olan Lassalle'cı Alman sosyal demokrat. — 68, 74.

TOOKE, Thomas: (1774-1858) - Ricardo'nun para kuramını eleştiren ve ekonomi politiğin klasik okulunun temsilcilerinden olan İngiliz burjuva iktisatçı. — 136, 156.

TORRENS, Robert: (1780-1864) - Ricardo'nun ekonomik kuramını basitleştiren ve emek-değer kuramının kapitalist üretim biçimi koşullarına uyarlığını reddeden İngiliz burjuva iktisatçı. — 40.

TORRICELLI, Evangelista: (1608-1647) - Barometreyi icat eden ve geometri alanındaki çalışmalarıyla integral hesabın gelişmesine katkıda bulunan İtalyan fizikçi ve matematikçi. — 119.

TÖNNİES, Ferdinand: (1855'te doğdu) - Alman burjuva sosyolog. — 123, 124.

TURATİ, Filippo: (1857-1932) - İşçi sınıfı hareketine etkin olarak katılan İtalyan yazar. İtalyan Sosyalist Partisi kurucularından (1892). Sonradan Sağ Reformcu Kanat'a kaydı. — 268.

U

URE, Andrew: (1778-1857) - Manifaktür sisteminin savunucusu olan İngiliz iktisatçı ve kimyacı. — 163.

URGUHART, David: (1805-1877) - İngiliz diplomat, muhafazakar yazar ve milletvekili. — 146.

V

VAHLTEICH, Karl Julius: (1839-1915) - Alman Sağ Kanat sosyal demokrat; kundura tamircisi. Lassalle'cı Alman İşçileri Genel Derneği kurucularından. Daha sonraları Alman Sosyal-Demokrat İşçi

Partisi'nin (Eisenach) üyesi. Sosyalistlere Karşı Yasa'nın çıkmasından sonra ABD'ye göç etti ve orada işçi sınıfı hareketine katıldı. — 80, 81.

VANDERBILT, William Henry: (1821-1885) Amerikalı milyoner ve demiryolu sahibi. — 106.

VARLIN, Louis-Eugéne: (1839-1871) - Fransız cilt ustası; Sol Proudhoncu; Fransa'da Enternasyonal Şubesi'nin liderlerinden; Ulusal Muhafız ve Paris Komünü Merkez Komitesi üyesi; Versailles'cılar tarafından vuruldu. — 61.

VESINIER, Pierre: (1826-1902) - Fransız küçük burjuva gazetecisi. Genel Konsey'e karşı açılan iftira kampanyası üzerine Konsey'den (1866) ve 1868'de Enternasyonal'den ihraç edildi. Paris Komün'ü üyesi olup Komün'ün bastırılmasından sonra İngiltere'ye göç etti. — 64.

VINOY, Joseph: (1800-1880) - Bonapartçı general. 22 Ocak 1871'den itibaren Paris Genel Valisi; Komün üyelerinin celladı. Versailles Ordusu Komutanı. — 57.

VISCHER, Friedrich Theodor: (1807-1888) - Estetik üzerine pek çok yapıtın yazarı olan Hegelci Alman filozof. — 140.

VOGT, Karl: (1817-1895) - Alman küçük burjuva demokrat, vülger materyalist ve doğa bilimci. Frankfurt Ulusal Meclisi üyesi (1848-49). 1849'da Almanya'ya göç etti. Marx, 1850-60 arasında Vogt'un Louis Bonaparte'tan gizlice para ödeneği aldığını *Herr Vogt* adlı eserinde teşhir etti. — 58, 82, 160, 161.

W

WACHSMUTH, Ernst Wilhelm Gottlieb: (1784-1866) - Leipzig'de profesörlük yapan ve iş saatlerinin sınırlandırılmasını ortaya atan ilk yazarlardan olan Alman burjuva tarihçisi. — 113.

WADE, John: (1788-1875) - İngiliz burjuva iktisatçı, yazar ve tarihçi. — 39.

WAGNER, Adolf: (1835-1917) - Alman iktisatçı; Bismarck'çı siyasetin savunucularından; Hıristiyan Sosyal-Demokrat Partisi'nin kurucularından. — 165, 225.

WAKEFIELD, Edward Gibbon: (1796-1862) - İngiliz devlet adamı ve iktisatçı. Sömürgeciliğin burjuva kuramının yazarı. — 40.

WALPOLE, Spencer Horace: (1806-1898) - İngiliz muhafazakar devlet adamı. — 199.

WEERT, Georg Ludwig: (1822-1856) - Alman proleter şair ve yazar; Komünistler Birliği üyesi; 1848-49'da *Neue Rheinische Zeitung*'un yayın yönetmenlerinden; Marx ve Engels'in dostu. — 43.

WEITLING, Wilhelm: (1808-1871) - Alman işçi sınıfı hareketinin başlangıç döneminde seçkin bir yer tutan ve eşitlikçi otopik komünizmin kuramcılarından sayılan Alman sosyalist. — 87.

WEYDEMEYER, Joseph: (1818-1866) - Alman ve Amerikan işçi sınıfı hareketi önderlerinden; Komünistler Birliği üyesi; 1848-49 Devrimi'ne katıldı; Amerikan İç Savaşı'nda Birlik ordusunda albay; Marksizmi Amerika'da tanıtan ilk kişi; Marx ve Engels'in dostu ve çalışma arkadaşı. — 15, 17, 41, 155.

WHATELY, Richard: (1787-1863) - İngiliz teolog, filozof ve iktisatçı. — 49.

WILSON, James: (1805-1860) - Paranın miktar kuramına karşı olan ve serbest ticareti savunan İngiliz iktisatçı ve politikacı. — 156.

WIRTH, Max: (1822-1900) - Carey yandaşı Alman iktisatçı. — 98, 109, 211.

WIRTH, Moritz: (1849'da doğdu) - Alman iktisatçı ve yazar. — 211.

WOLFF, Wilhelm: (1809-1864) - Alman proleter devrimci; öğretmen; Komünistler Birliği Merkez Komitesi üyesi; 1848-49'da *Neue Rheinische Zeitung*'un editörlerinden; Frankfurt Ulusal Meclisi üyesi; 1851'de İngiltere'ye göç etti; Marx ve Engels'in çalışma arkadaşı ve dostu. — 257.

WURTZ, Charles-Adolphe: (1817-1884) - Fransız kimyacı. — 200, 201.

Z

ZASULİÇ, Vera İvanovna: (1851-1919) Narodnik Rus devrimci. 1900'de Lenin tarafından kurulan *İskra*'nın (Kıvılcım) yazarlarından. Marx'ın yapıtlarını Rusça'ya çevirmiştir. Bölünmeden sonra Menşeviklere katıldı. — 91, 92, 242, 243.

Karl Marx
Friedrich Engels

Seçme Mektuplar

Büyük eserlerin ve genel olarak bütünlüklü her teorinin bütün boyutlarıyla ve daha derinden kavranmasında, onların biçimlendiği tarihsel sürecin arka planının ve yaratıcılarının nesnel koşullarının öğrenilmesi çok önemlidir.

Eserlerin yazıldığı koşullarda yapılan yazışmalar, bu eserlerin daha iyi anlaşılmasına ve giderek bilimsel sistematik geleneğin yerleşmesine katkıda bulunmazlar yalnızca; aynı zamanda, bugünün ihtiyaçları üzerinden yapılan tartışmalarda birer başvuru kaynağı/belge niteliği de taşırlar.

Marx ve Engels'in birbirleriyle ve dostlarıyla yaptıkları yazışmalar; hem bilimsel sosyalist teorinin gelişimini izlemeyi, hem de onların birbirleriyle kurdukları politik ilişkiyi açıklamayı kolaylaştırıyor. Ayrıca yazışmalar; sosyalizmin bu iki ustasının çalışma düzenini, tarihsel ve kişisel olaylar karşısında hangi duygulara kapıldıklarını, sıkıntı ve sevinçlerini gözler önüne seriyor.

İki ustanın mektuplarından yapılmış bir seçkiden oluşan bu kitabın önemli bir özelliği, "Kapital" üzerine yazılmış mektupların büyük bir bölümünü kapsıyor oluşudur.

19 Kasım 1844'le 28 Haziran 1895 arasında yazılmış mektuplara, bu kez, daha önceki Marx-Engels külliyatında bulunmayan, ilk kez Botigelli tarafından 1970 yılında okura sunulan yedi mektup eklenerek seçki zenginleştirildi.

ISBN 975 - 7837 - 74 - 1
9 789757 837763